

İMAM ZEHEBÎ

MENÂKIB-I
İMAM EBÛ
HANİFE

İMAM EBÛ YUSUF
İMAM MUHAMMED

TAHKİK:
ZAHİD EL-KEVSERİ

kayihan

Elimizdeki bu eser, dünya Müslümanlarının yarısının, hatta daha fazlasının dinde İmam olarak kabul ettikleri İmam A'zam Ebû Hanîfe ve onun en büyük ve güzîde iki talebesi olan İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed b. Hasan'ın hayatları, eski tabirle menkıbeleri hakkındadır.

Hanefî mezhebinin bu üç büyük imamının doğum, nesep, fıkıh ve hadiste hoca ve talebeleri; ibâdet, verâ, takvâ, ahlâk yönünden fazîletleri, ilmî mücadeleleri, cerh ve ta'dil imamlarının onlar hakkındaki kanâatleri, diğer imamlarla aralarında geçen hâdiseler...

Kitabı daha da önemli hale getiren ise yazarı İmam Zehebî, İslam tarihinin yetiştirdiği en büyük hadis ve tarih âlimlerinden olmasıdır.

Kitabı tahkîk eden zât ise bu toprakların 20. Yüzyılda yetiştirdiği en büyük müdekkik ve münekkitlerinden olan İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'dir. İmam Kevserî, Hanefî mezhebinin ilk imamlarının tamamı hakkında çalışmaları vardır.

İmam Ebû Hanîfe'nin bizim üzerimizdeki hakkı çok büyüktür. Bir büyük zâtın buyurduğu gibi, her gün en az bir Fatiha, üç İhlâs sûresi okuyup İmam Ebû Hanîfe'nin ruhuna hediye etmek her Müslümana lazımdır. Biz de bir nebze olsun onun bizim üzerimizdeki hakkını ifa etmek için bu kitabın tercümesini Müslüman kardeşlerimizin istifâdesine sunmaya çalıştık. Muvaffâkiyet Allah'tandır.

www.kayihanyayinlari.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MENÂKIB-I
İMAM EBÛ
HANİFE

İMAM EBÛ YUSUF
İMAM MUHAMMED

Ticarethane Sokak
Tevfik Kuşoğlu İşhanı No: 11/33
Sultanahmet / İstanbul

Tel: 0212 513 51 90

Fax: 0212 511 82 17

www.kayihanyayinlari.com

info@kayihanyayinlari.com

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16683

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası
gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak
Kayihan Yayınları'na aittir.
İzinsiz kısmen ya da tamamen
çoğaltılıp yayınlanamaz.

Yayın Yönetmeni
Adem KUŞKULU

Editör
Nurgül DERE

Mizanpaj
ND

Kapak Tasarımı
Sercan ARSLAN

Kayihan Yayınları
169

Biyografik Araştırmalar
17

ISBN
978-605-5996-84-0

Baskı Tarihi
Mayıs 2015

Baskı-Cilt
Ravza Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Kale İş Merkezi No:51-52
Topkapı/İstanbul
Tel: 0 212 481 94 11
Sertifika No: 16480

İMAM ZEHEBÎ

MENÂKİB-İ
İMAM EBÛ
HANİFE

İMAM EBÛ YUSUF
İMAM MUHAMMED

TAHKİK
ZÂHİD EL-KEVSERÎ

TERCÜME
İSMAİL KARAGÖZOĞLU

kayihan

İ S T A N B U L 2 0 1 5

İÇİNDEKİLER

• Önsöz.....	9
• İmam Zehebî'nin Hayatı.....	13
• İmam Zehebî'nin Eserleri.....	16
• İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hayatı ve Eserleri	21
• İmam Kevserî'nin Mısır Hayatı	24
• Eserleri.....	26

İMAM EBÛ HANÎFE

• İmam Ebû Hanîfe'nin, İsmi, Doğumu ve Soyu	35
• İmam Ebû Hanîfe'nin Ahlâk ve Verâsı	43
• İmam Ebû Hanîfe'nin Cömertliği ve Fazileti.....	47
• İmam Ebû Hanîfe Az Konuşurdu	48
• İmam Ebû Hanîfe Çok Tefekkür Eder, Az Gülerdi	48
• İmam Ebû Hanîfe'nin Hocaları	49
• İmam Ebû Hanîfe'nin Talebeleri	51

• İmam Ebû Hanîfe'nin İbâdeti	57
• İmam Ebû Hanîfe'nin Bir Rekâtta Kur'an'ı Hatmetmesi	57
• İmam Ebû Hanîfe Kırk Sene Yatsı Abdesti İle Sabah Namazını Kılmıştır	58
• Bir Rekâtta Kur'an-ı Kerim'i Hatmedenler Dört Kişidir	60
• İmam Ebû Hanîfe'nin Allah Korkusu	61
• İmam Ebû Hanîfe'nin Hılmi / Yumuşak Tabiatı	64
• İmam Ebû Hanîfe'nin Kadılık Vazifesini Kabul Etmemesi	65
• İmam Ebû Hanîfe'nin Emânete Riâyeti	69
• Ebû Hanîfe'nin Bazı Büyük Talebelerine Nasîhati	70
• Ebû Hanîfe'nin Fıkhnın Özellikleri	72
• Gözlerim Ebû Hanîfe Gibisini Görmedi	76
• İslam Ümmetine Namazlarında Ebû Hanîfe'ye Duâ Etmeleri Vaciptir	78
• İmam Ebû Hanîfe'nin Rey Hakkındaki Sözleri	79
• İmam Ebû Hanîfe Zayıf Hadisi Kıyas ve Reye Tercih Ederdi	88
• İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'e Yardımı	91
• İmam Ebû Hanîfe'nin Bid'at Fırkalarına Karşı Tutumu	93
• İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Rivâyetindeki Hassasiyeti	95
• İmam Ebû Hanîfe'nin Resûlullah'ı (s.a.v) Rüyasında Görmesi	99
• Leys B. Sa'd'ın, Ebû Hanîfe'nin Süratli Cevap Vermesine Hayran Kalması	100
• Yukarıda Anlatılanlar Dışında Ebû Hanîfe'nin Verâ ve Takvâsı İle Alakalı Anlatılanlar	108
• Ebû Hanîfe'nin Hadisleri İle İhticâc	114
• İmam Ebû Hanîfe'nin Güzel Haberleri	120
• İmam Ebû Hanîfe'nin Vefâtı	123
• İmam Ebû Hanîfe'nin Rivayet Ettiği Hadisler	124
• İmam Ebû Hanîfe Hakkında Görülen Müjdeli Rüyaalar	126

İMAM EBÛ YUSUF

- İmam Ebû Yusuf'un Soyu..... 133
- İmam Ebû Yusuf'un Doğumu..... 134
- İmam Ebû Yusuf'un Hadis Yazdığı Zâtlar 135
- İmam Ebû Yusuf'un İmam Ebû Hanîfe'nin
Ders Halkasına Katılması 144
- İmamların Ebû Yusuf'u Medh-ü Senâları..... 146
- İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Ebû Yusuf'un Talebesidir 146
- İmam Ebû Yusuf'un, Ashâb-ı Rey ve
Ashâb-ı Hadis'i İmtihan Etmesi 151
- İmam Ebû Yusuf'un İlim Öğretmeye Olan İştiyâkı 152
- İ'tikâdî Meselelerde Münâkaşa Bid'adtir 153
- İmam Ebû Yusuf'un Adâleti..... 155
- İmam Ebû Yusuf'un Zekâsı 157
- İmam Ebû Yusuf'un Vefât Edeceği Zaman Ağlaması..... 158
- İmam Ebû Yusuf'un Vefâtında Ma'rûf el-Kerhî'nin
Onu Medhetmesi 160
- İmam Ebû Yusuf'un Oğlu Yusuf da Kadılık Yapmıştır 162
- İmam Ebû Yusuf'un Hadis İlmindeki Mevkîi..... 162
- İmam Ebû Yusuf'un Rivâyet Ettiği Hadisler..... 170

İMAM MUHAMMED B. HASAN EŞ-ŞEYBÂNÎ

- İmam Muhammed'in İsmi ve Doğumu 175
- İmam Muhammed'in Hocaları..... 175
- İmam Muhammed'in Talebeleri 177
- İmam Muhammed'in Fesâhat ve Belâğati 179
- İmam Şafîî, İmam Muhammed'in Talebesidir..... 181
- Cerh ve Ta'dîl İmamı Yahya b. Maîn,
İmam Muhammed'in Talebesidir 182
- İmam Muhammed İle İmam Şafîî Arasında Geçtiği
İddia Edilen Münâzara 183
- İçtihad Hakkında Hanefî İmamlarının Görüşleri..... 191

- İmam Muhammed, İmam Malik'in Derslerine
Üç Sene Devam Etmiştir..... 192
- İmam Ahmed'in, İmam Muhammed'in Kitaplarına
Müracaât Etmesi..... 196
- İmam Muhammed'in Rakka Kadılığına Vazifelendirilmesi 198
- Muhammed b. Hasan'ın el-Câmiu'l Kebîr Kitabı 202
- İmam Muhammed İle İmam Şafîi Arasında Geçtiği
İddia Edilen Uydurma Hikâye..... 203
- İmam Şafîi, İmam Muhammed B. Hasan'ın Hadîsleri İle
Delil Getirirdi..... 208
- İmam Muhammed'in Vefatı 209
- **Bibliyografya211**

Önsöz

İmam Zehebî *Tezkiratü'l Huffâz* kitabında (c.1, s.160) hadis hâfızlarından saydığı İmam Ebû Hanîfe'nin tercümesi kısmında: *"Bu imamın menkıbelerini hususî bir Cüz'de topladım"* der.

İmam Zehebî yine aynı kitabında (c.1, s.270) hadis hâfızlarından saydığı İmam Ebû Yûsuf'un tercümesi kısmında da şöyle der: *"Ebû Yûsuf ve arkadaşı Muhammed b. el-Hasan'ın tercümelerini ayrı bir Cüz'de topladım."*

Şuayb el-Arnâvûd ve arkadaşlarının tahkik ederek yayına hazırladıkları İmam Zehebî'nin *Siyeru A'lâmî'n Nübelâ* kitabında (c.8, s.538) İmam Ebû Yûsuf'un tercümesi kısmında *"Ebû Yûsuf'un tercümesini küçük bir risalede topladım"* der. Yine aynı kitapta (c.9, s.135) İmam Muhammed b. el-Hasan'ın tercümesi kısmında da *"Muhammed b. el-Hasan'ın haberlerini ayrı bir Cüz'de anlattım"* der.

Ebû'l Vefâ el-Efgânî (1893-1975), İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. el-Hasan'ın menkıbelerini bir araya toplayıp yayına hazırlamıştır.

Allâme Ebû'l Vefâ, İmam Zehebî'nin bu üç risâlesini *"Menâkibu'l İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan"* ismiyle neşretmiştir. Kitapçığın 27 sayfası İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisi hakkındadır ki 12 başlık vardır. İmam Ebû Yûsuf hakkında olan kısım ise 12 sayfadır. İmam Muhammed b. el-Hasan'ın

menâkibinden bahseden kısım ise 10 sayfadır. Kitap, başındaki mukaddime kısmı ile beraber 61 sayfadır.

Allâme Ebû'l Vefâ, kitaba bazı dipnotlar ilave etmiştir. Biz de tercüme ederken notun sonuna parantez içinde ismini yazdık.

Kitabı tahkik eden ise İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'dir. Uzun izahlarda bulunmuş, İmam Zehebî'ye cevap verilecek yerlerde gerekli tahkiklerde bulunmuştur. Biz de tercüme ederken Arapça aslında (z) olarak yazılan yere (Kevserî) yazdık.

Bunlara ilâve olarak tercüme ederken;

Tercümenin baş tarafında kitabın müellifi İmam Zehebî ve kitabı tahkik eden İmam Kevserî'nin hayat ve eserlerinden kısaca bahsedildi.

Tahkik eden İmam Kevserî olduğu için konuyla alakalı bütün kitaplarından istifade etmeye çalıştık.

İmam Kevserî'nin, İmam Ebû Hanîfe'yi müdafaâ sadedinde yazmış olduğu ve Hatib el-Bağdâdî'ye cevaplar verdiği, bir Ebû Hanîfe müdafaası olan şâheser kitabı "*Te'nîbü'l Hatîb alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*" kitabından çokça alıntılarda bulunduk.

İmam Kevserî, İmam Ebû Yûsuf'un tercümesi hakkında yazmış olduğu "*Hüsnü't tekâdî fî sîreti'l İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*" ve İmam Muhammed b. el-Hasan'ın tercümesi hakkında yazdığı "*Bülûğu'l emânî fî sîreti'l İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*" kitaplarından çokça yararlandık ve sayfa numaralarını yazarak dipnot olarak yazdık.

İmam Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ* kitabında üç imamın da hayatlarının bahsedildiği kısımlardan çokça alıntılar yaptık.

Kitapta geçen isimlerin vefât tarihlerini vermeye çalıştık. Bunu yaparken de DİA İslam Ansiklopedisi'nden istifade ettik.

Okuyuculara daha iyi anlaşılsın diye konularla ilgili bazı başlıklar ilâve ettik.

İmamlarımızın hoca veya talebelerini yazarken 1, 2, 3 ... şeklinde numaralandırdık.

İmam Ebû Hanîfe ve İmâmeyn hakkında konuşan zâtın kimliği belli olsun diye kısa da olsa o âlim hakkında mâlûmatlar vermeye çalıştık.

İmam Zehebî'nin Hayatı

Zehebî fıkıh, hadîs ve tarih âlimi. İsmi, Muhammed bin Ahmed bin Osman bin Kaymaz bin Abdullah et-Türkmânî el-Mısrî, künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Şemsüddin'dir. Babası Şihâbüddin Ahmed'in kuyumculuk sanatındaki maharetinden dolayı Zehebî, yani "kuyumcu" diye ünlü oldu.

Zehebî, aslen Türkmâniyye ailesinden olup, dedesi Diyarbekir'e bağlı Meyyafarikin şehrindendi. Dedesi Fahrüddin Ebû Ahmed Osman, ticaret ve sanatla meşgul olurdu. 1274 (H. 673) senesi Rebiü'l Âhir ayında Şam'da doğdu. 1348 (H. 748) senesi Zilkade ayının üçünde, Mısır'da vefat etti. Babüssağîr denilen yere defnedildi.

Çocukluğu, dinine bağlı olan ailesinin himayesinde geçti. Çocuk terbiyesini çok iyi bilen, el-Basbas diye ünlü Aleaddin Ali bin Muhammed el-Halebî isimli bir mürebbînin elinde yetişti. Onun mektebinde dört sene okudu ve terbiye gördü. Daha sonra Şagur Mescidinin imam ve hatibi olan Mes'ud bin Abdullah es-Salihî'den, Kur'an-ı Kerîm'i öğrendi ve huzurunda tam kırk hatim indirdi. Ondan sonra oradaki bazı âlimlerin meclislerine gidip, derslerini dinledi. Ünlü Iraklı âlim İzzüddin el-Fârusî, 1291 senesinde Dımaşk'a geldiği zaman, Zehebî onun meclisine gidip, hadîs-i şerîf dinledi.

Zehebî on sekiz yaşındayken, kıraât ve hadîs-i şerîf ilmine yöneldi. 1292 senesinde Şeyhu'l Kurrâ (kıraât âlimlerinin reisi)

Cemaleddin Ebû İshak İbrahim bin Dâvûd el-Askalânî'den kırâat ilmini okudu. Bundan başka, Mecdüddin Ebû Bekr bin Muhammed el-Mürsî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed bin Mensur el-Halebî ve Ebû Hafs Ömer bin Kavvas'tan da kırâat ilmini öğrendi ve genç yaşta bu ilimde yüksek derecelere kavuştu. Sonra da Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed bin Abdülaziz ed-Dimyâtî'den okudu.

Zehebî, kırâat ilmi yanında, hadîs ilmine de çok önem verdi. Birçok hadîs âlimiyle görüştü. Bizzat kendisi, Şihabüddin Gazi bin Abdurrahman ed-Dımaşkî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Makdisî, Mahmud bin Yahya et-Temimi ed-Dımaşkî, Muhammed bin Nasîrüddin el-Müezzîn, Mahmud bin Muhammed el-Harâitî'den hadîs-i şerîf dinlediğini haber verdi.

Zehebî'de ilim öğrenmek, âlimlerle görüşüp onlardan istifade etmek arzusu çoktu. Fakat babasından ilim öğrenmek için seyahate çıkma teşviki görmedi. Babası da yanından ayırmak istemedi. Fakat 20 yaşına basınca, babası, yakın yerlere gidip gelmesine izin verdi.

1294 senesi, Zehebî'nin ilmi yolculuklara başlama senesi olarak kabul edilir.

Zehebî, ilk seyahatini 1294 senesinde Baalbek'e yaptı. Orada el-Muvaffak en-Nâsibî'den kırâat ilmi öğrendi ve Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını okudu. Hadîs âlimi İmam Tacüddin Ebû Muhammed el-Mağribî'den hadîs-i şerîf dinledi. Bu seyahatinde birçok âlimle görüştü. Daha sonra Haleb'e gitti. Orada Alaüddîn Ebû Sa'id el-Emevî ile görüşüp, derslerini dinledi.

Ayrıca Haleb ve civarında birçok âlimden ilim ve ahlak öğrendi. Hama, Humus, Trablus, Kerk, Ma'ara, Basra, Nablus, Remle, Kudüs, Tebük ve o civardaki birçok şehre ilim öğrenmek için yolculuklarda bulundu.

Zehebî, 1296 senesi Receb ayında Filistin'e oradan da Mısır'a gitti. İlk önce İbnü'z Zâhiri diye bilinen Cemalüddîn Ebü'l

Abbâs Ahmed bin Muhammed el-Halebî ile görüştü. Ondan hadîs-i şerîf dinledi.

Ayrıca, birçok zatla görüştü. Orada Ebü'l-Mealî Ahmed bin İshak el-Ebrekuhî, Şeyhü'l İslam Kadî'l Kudât Takıyyüddin Ebü'l Feth, Muhammed bin Ali ve Allâme Şerefüddin Abdülmü'min bin Halef ed-Dimyatî'den ilim öğrendi. Daha sonra İskenderiye'ye gitti. Orada Ebi'l-Haccâc Yûsuf bin Hasan et-Teymî el-Kâbisî el-İskenderânî ile görüştü ve ondan *Tecrid* adlı eserini dinledi. Ayrıca kırâat âlimlerinden İmam Şerefüddin Ebi'l Hüseyin Yahya bin Ahmed el-Cüzami el-İskenderânî'den kırâat ilmini okudu. Sahnun adıyla ünlü İmam el-Mukrî Sadrüddin Ebi'l Kâsım Abdurrahman bin Abdülhâlim ile görüştü. Sonra Belbis'e gitti ve orada hadîs-i şerîf dinledi.

1298 senesinde, babasının vefâtının akabinde, hac farîzasını yerine getirmek için yolculuğa çıktı. Mekke ve Medine'de birçok âlimden hadîs-i şerîf dinledi. Nahiv, Arap dili ve edebiyatının inceliklerini Mavaffakuddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ebi'l A'la en-Nâsibî el-Ba'lebekkî'den ve Şeyh Behaüddin Muhammed bin İbrahim'den öğrendi. Ayrıca meğâzî, siyer ve umumî tarih hakkında hocalarından çok şey dinledi.

Zehebî, ders aldığı İbn-i Teymiyye'ye bazı itikat ve fıkıh meselelerinde uymayıp, muhâlefet etti ve nasihatlerde bulundu. Bazı görüşlerinin yanlış olduğunu söyledi.

1328 senesinde Zâhiriyye Medresesinin Hadîs Külliyesine müderris oldu. Medrese-i Nesefiyye'de ders okuttu. Ayrıca Meşhed-i Urve, Darü'l Hadîsi't Tenkiziyye, Darü'l Hadîsi'l Fadiliyye ve Ümm-ü Salih Mescidi gibi yerlerde hadîs bölümü başkanlığı yaptı.

Zehebî'nin son zamanlarında gözleri görmez oldu. Buna rağmen ders vermeye devam etti. 1348 (H. 748) senesi Zilkâde ayının üçünde, Pazartesi gecesi, gece yarısından önce Mısır'da vefât

etti. Babüssağîr denilen kabristana defnedildi. Zamanın büyük âlimleri cenâze namazında bulundu. Tacüddin Sübkî bunlardandı. Talebeleri ve sevenleri, hakkında mersiyeler söylediler.

Zehebî, çeşitli ilimlerde ünlü olması yanında, zühd, verâ ve sağlam itikat sahibiydi. Zaman zaman tasavvuf erbabı ile görüşerek sohbetlerinde bulundu. Talebesi Takıyyüddin bin Rafi es-Selamî; “Zehebî, salih, hayırlı, mütevâzî, güzel ahlak sahibi, sohbeti tatlı bir zattı. Zamanlarını, eser yazmak ve ibâdetle geçirdi. Çok cömertti” diye bildirdi.

İmam Zehebî'nin Eserleri

Zehebî, çeşitli ilimlere ait birçok eser yazdı. Telif, ihtisâr ve tahrîc türünde 300'e yakın eser kaleme almıştır.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. el-Erbeûn el-Büldaniyye: Taberânî'nin *Mu'cemü's Sağîr*'inden derlenmiştir.

2. er-Risaletü'z Zehebîyyetü ile İbn-i Teymiyye: Zehebî, hocası ve arkadaşı olan İbn-i Teymiyye'ye nasihat etmekte ve bazı hareketlerini ayıplamaktadır.

3. Tarihu'l İslam ve Vefeyâtü'l Meşâhiri ve'l A'lâm: Zehebî'nin en hacimli eseridir. 40.000'e yakın biyografinin yer aldığı kitapta hicrî 1 (622) yılından 700 (1301) yılına kadar olan süreç onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, olaylar yıl sırasına göre anlatılmıştır. *Târîhu'l İslâm*'ın telifi Cemâziyelâhir 714'te (Eylül 1314) tamamlanmış, daha sonra müellif ilâveler yaparak eserini 726 (1326) yılında sonlandırmış, ardından kitaba 701-746 (1302-1345) yılları olayları ile vefeyâtını içine alan bir zeyil yazmıştır. Eser, daha sonra kaleme alınan *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, *Ma'rifetü'l Kurrâ*, *el-İ'ber*, *Tezkiretü'l Huffâz*, *el-İşâre*, *el-İ'lâm* gibi kitaplarına kaynak teşkil etmiş; Safedî, İbn Şâkir el-Kütübî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Tâceddin es-Sübkî, İsnevî, İbn Receb, Şemseddin es-

Sehâvî gibi tarihçiler ondan yararlanmışlardır. Zehebî'nin talebelerinden Alâeddin Ali b. Halef b. Halîl es-Saîdî ve İbnü'l-Cezerî'nin *Muhtasarü Târihi'l İslâm* adlı eserleriyle (*Keşfü'z Zunûn*, I, 295; DİA, XX, 557) Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin *el-Müntekâ min Târihi'l-İslâm*'ı (Halep, el-Mektebetü'l-Ahmediyye, nr. 1220) ve Şemseddin es-Sehâvî'nin bazı ilâveler yaparak meydana getirdiği muhtasar, eser üzerine yapılan ihtisar çalışmalarından bazılarıdır. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût ve Sâlih Mehdi Abbâs'ın tahkikiyle yapılan dört ciltlik neşir ise 601-640 (1204-1243) yıllarını içermektedir (Beyrut 1408/1988). Beşşâr Avvâd eserin tamamını (700 yılına kadar) neşre hazırlamış (I-XVII, Beyrut 1424/2003), bu neşrin son iki cildi fihristlere ayrılmıştır. Kitabın tamamını zeyliyle birlikte (Hz. Peygamber'in sîretinden 746 [1345] yılına kadar) Ömer Abdüsselâm Tedmürî de tahkik edip neşretmiştir (Beyrut 1407-1424/1987-2004). Elli üç ciltten meydana gelen bu neşirde ciltlere numara verilmeyip her cildin ihtiva ettiği yıllar yazılmıştır.

4. Düvelü'l İslam: Zehebî bu eserini, *Tarih*'inden derlemiştir. *et-Tarihü's Sağır* diye de tanınır. Müellifin *Târihu'l İslâm*'da yer alan olayları ve biyografileri kısaltarak meydana getirdiği bu eserden daha sonraki müellifler çokça yararlanmışlardır. İlk yazımında 700 (1301) yılına kadar gelen olayları içine alan eser Zehebî tarafından yazılan bir zeyille 744 (1343) yılına kadar getirilmiştir (Haydarâbâd 1337/1918; nşr. Fehîm Muhammed Şeltût-Muhammed Mustafa İbrâhim, Kâhire 1394/1974; Beyrut 1405/1985; nşr. Hasan İsmâil Merve-Mahmûd el-Arnaût, I-II, Beyrut 1999). Kitabın matbu nüshalarında yer alan 741-744 (1340-1343) yıllarına ait bölümün müstensih veya kim olduğu bilinmeyen biri tarafından ilâve edildiği ileri sürülmüştür (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, s. 169-170).

5. Siyeru A'lami'n Nübelâ: Zehebî'nin en ünlü eserlerindedir. Zehebî başta muhaddisler olmak üzere meşhur şahsiyetleri

tabakalar halinde tanıttığı bu kitabını, *Târihu'l İslâm*'dan sonra yazmış olup Asr-ı saâdet'ten 700 (1301) yılına kadar kırk civarında tabakayı kapsamaktadır. Endülüs'ten Çin'e kadar uzanan İslâm coğrafyasında her sahanın en meşhur 7000 kadar isminin yer aldığı kitapta râviler cerh ve ta'dil bakımından da değerlendirilmiştir (eser ve Zehebî'nin felsefî görüşlere yaklaşımı hakkında bk. Gilliot, s. 117-150). Eserin ilk ciddi neşrini Şuayb el-Arnaût başkanlığındaki bir heyet gerçekleştirmiş (Beyrut 1401-1405/1981-1985), 1988'de hazırlanan iki ciltlik fihristle birlikte tamamı yirmi beş cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1409/1989, 1410/1990).

6. *el-İber fi Haberi men Aber: Tarihu'l Evsat* diye de bilinen bu eserini *et-Tarihu'l Kebir*'inden derlemiştir. Yalnız bazı ilavelerde bulunmuştur. Daha sonra bu tarihine bir de zeyl yazmıştır.

7. *et-Tıbbü'n Nebevî*: Çok faydalı bir eserdir. İbrahim Ezrak'ın yadığı *Teshilü'l Menâfi* kenarında Mısır'da basılmıştır.

8. *Telhîsü'l Müstedrek (Muhtasari'l Müstedrek)*: Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin eseri üzerine yapılan en önemli çalışmadır. Müellifin bazı hadislerle ilgili yanlış hükümleri tashih ettiği eser *el-Müstedrek* ile birlikte defalarca neşredilmiştir (DİA, XXXII, 135). Zehebî ayrıca *el-Müstedrek*'teki 100 kadar mevzû rivâyeti *el-Müstedrek alâ Müstedrek* adlı eserinde toplamıştır. İbnü'l-Mülakkın, Zehebî'nin muhtasarını tekrar ihtisar etmiştir (nşr. Abdullah b. Hamed el-Lâhidân-Sa'd b. Abdullah Âlü Humeyyid, I-VII, Riyad 1411). İbn Hacer el-Askalânî'nin *Telhîsü'l Müstedrek* üzerine yazdığı bazı notları içeren *et-Ta'lik A'lâ Müstedreki'l Hâkim* adlı eserinin bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır (el-Hizânetü'l-âmme, nr. 177 f).

11. *Tabakatü's Şüyuh*: Müellifin mukaddimede belirttiğine göre eser, kendisinin bizzat görüştüğü veya küçük yaşta kendilerinden icâzet aldığı hocalarının biyografilerini içermektedir (I-II, nşr. M. Habîb el-Hile, Tâif 1408/1988; *Mu'cemü*

şüyûhî'z Zehebî adıyla nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süyûfî, Beyrut 1410/1990).

12. Tezkiretu'l Huffâz: *Tabakâtu'l Huffâz* adıyla da bilinen eser hadîs hâfızlarına dair kitapların en meşhuru olup sahâbeden müellifin hocalarına kadar yirmi bir tabaka halinde 1176 biyografi içermektedir. İlk defa Wüstenfeld tarafından neşredilen kitap (I-III, Göttingen 1833-1834), Hindistan'da basılmış (I-IV, Haydarâbâd 1333-1334), Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî'nin tashihiyle yeniden neşredilmiştir (I-IV, Haydarâbâd 1375-1377/1955-1958).

13. Mîzânü'l İ'tidâl: Zehebî'nin zayıf râvilerle dair en önemli çalışmasıdır. 11 053 biyografiyi içeren eserde önce adlarıyla bilinen erkek ve kadın râviler, daha sonra künyeleriyle, babalarının adıyla, nisbeleriyle bilinenler, adları bilinmeyen erkek ve kadın râviler, künyeleriyle bilinen kadın râviler, adı bilinmeyip "falanın vâlidesi" diye anılan râviler kaydedilmiş, bunlardan *Kütüb-i Sitte* râvisi olanlar birer rumuzla gösterilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin "*bu sahadaki en derli toplu eser*" diye nitelediği *Mîzânü'l İ'tidâl* Leknev'de (1301), Kahire'de (Muhammed Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî'nin tashihiyle 1324-1327, 1355) ve Beyrut'ta (nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 1416/1995) basılmıştır.¹

1. İmam Zehebî'nin hayatı ve eserleri hazırlanırken şu eserlerden istifâde edilmiştir: Tayyar Altıkulaç, *Zehebî*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.44, s.180-188; Şuayb el-Arnâvûd, *Siyeru A'lâmün Nübelâ*'nın Mukaddimesi. c.1, s.10-90.

İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hayatı ve Eserleri¹

İmam Kevserî, Çerkes asıllı bir aileye mensuptur, aslen Kafkasyalı'dır. Ailesi, 1879 yılında Kafkasya'dan göç ederek Düzce'ye yerleşmiştir. Babasının adı, Hasan Hilmi el-Kevserî'dir. Zâhid el-Kevserî, 14 Ekim 1879 yılında Düzce'nin Hacı Hasan Efendi köyünde dünyaya gelmiştir. Onun ilk hocası, babası olmuştur. Fıkıh, hadis, tasavvuf, kelâm gibi birçok temel dinî ilmi babasından okumuş ve ondan icâzet almıştır.²

İmam Kevserî, Rüşdiye'de okuduğu yıllarda Şeyh Muhammed Nazım Efendi'den şer'î ilimlerin yanı sıra, sarf, nahiv, Farsça,

-
1. İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin hayatı ve eserleri hakkında talebesi Ahmed Hayrî "*el-İmam el-Kevserî*" isminde bir kitap yazmıştır. 86 sahife olan kitabı Ahmed Hayrî 8 bölüme ayırmıştır. Önemine binâen bu bölümlerin isimlerini buraya alıyorum:

1) Doğumundan vefâtına kadar Kevserî'nin hayatı. 2) Zaman sırasına göre hayatının önemli olayları. 3) Detaylı bir şekilde sıfatları/ahlâkı. 4) Kevserî hakkında yazdığım 75 beyitlik kasîde ve şerhi. 5) Eserleri, mukaddimleri, ta'likleri ve makâlâtı. 6) Onunla benim aramda geçen hususi işler. 7) Hocaları ve bazı tesirli sözleri. 8) Harf sırasına göre talebelerinin isimleri. (Ahmed Hayrî, *el-İmam el-Kevserî*, el-Mektebetü'l ezheriyyeti li't türâs, Kâhire 1999)

2. Ahmed Hayrî, *el-İmam el-Kevserî*, el-Mektebetü'l ezheriyyeti li't-türâs, Kahire 1999, s.5.

tarih, matematik ve coğrafya gibi ilimleri okumuş ve yine aynı yıllarda, Düzce Müftüsü Üsküplü Hüseyin Vecih Efendi ve Şaban Fevzi Efendi'den de dersler almıştır.³

Rüşdiye'den mezun olduktan sonra on beş yaşlarında ilk defa Düzce'den ayrılan ve İstanbul'a gelen Kevserî (h 1311/1893), Kazasker Hasan Hilmi Efendi (ö. 1634) Daru'l-hadîsi'nde kalmaya başlamıştır. O, bundan sonra yaklaşık on yıl devam edecek olan eğitim ve öğretim hayatını, İstanbul'un en güzîde âlimlerinden ders alarak geçirmiştir. Zamanının önde gelen âlimlerinden, sarf, nahiv, fıkıh, tefsir, hadîs, usul gibi şerî ilimlere ait pek çok kitabı okumuş ve icazet almış olan İmam Kevserî daha sonra uzun süre Fatih Cami'nde Eğinli İbrahim Hakkı (ö. 1318)'nin derslerine devam etmiştir. İbrahim Hakkı, Kevserî'nin edebî ve ahlâkî şahsiyetinin oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Onun vefâtından sonra, Alasonyalı Zeynelâbidin Efendi (ö. 1336)'nin derslerine devam eden Kevserî, 1904 yılında henüz 26 yaşındayken ilmi tahsilini ikmal etmiştir.⁴ Onun ilmi sahada kendilerinden en fazla istifâdeettiği hocaları bu iki zâttır.⁵

İmam Kevserî, 1325/1907 yılında, Ders Vekîli Ahmed Asım Efendi (ö. 1329) başkanlığında teşekkül eden bir heyet huzurunda dersiâmlık imtihanını vererek şer'î, edebî ve aklî ilimlerin

3. Kevserî, *İrgâmu'l-merid fi nazmi'l-atid*, el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, s.84; Kevserî, *et-Tahrîrû'l veciz fî mâ yebteğihî'l müsteciz*, Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1993, s.61.

4. Kevserî, *İrgâmu'l-merid*, s.84-86; Kevserî, *et-Tahrîrû'l veciz*, s.73

5. Bu hocaları hakkında Kevserî şu açıklamaları yapmıştır: "Üstadım Alasonyalı, ilimde öncüm, en büyük desteğim ve şeyhim olduğu gibi, üstadım Eğinli İbrahim Hakkı da delilim, rehberim ve en büyük dayanağımdır. Bu iki üstadımdan, sarf, nahiv, belagat, edebiyat, fıkıh, usûl, tevhid, mustalah, tefsir, hadîs, mantık, âdâb, hikmet ve buna benzer bu zamanda okutulan diğer ilimleri tamamlamış bulunuyorum. İkisi dışında kalan ulema-dan yalnızca özel eserleri okudum". (Kevserî, *et-Tahrîrû'l veciz*, s.59)

tamamından ders okutabileceğine dâir icazet almaya hak kazanmıştır. O, bundan sonra Mısır'a gitmek üzere Türkiye'den ayrılacağı ana kadar ilmiye sınıfının değişik kademelerinde 16 yıl süreyle görev yapmıştır.⁶

İmam Kevserî'nin talebelik yılları sona erip müderrislik dönemi başladığında, ilk durağı Fatih medreseleri olmuştur. 1907 yılından 1913 yılına kadar Fatih Camii'nde dersiâm sıfatıyla müderrislik yapmıştır. 1913 yılında ise, İstanbul Müderrisliği Reisliği'ne atanmıştır. Onun Fatih medreselerinden sonraki durağı, Ürgüplü Mehmed Hayri Efendi tarafından ıslâh edilen medreseler olmuştur. Bu medreselerde Cuma günü hâriç haftanın diğer günlerinde, belâgat, aruz ve ilm-i vad' (lafızların mânâ kazanma yöntemini inceleyen bir ilim) dersleri okutmuştur.⁷

İmam Kevserî, 1915 yılında Kastamonu'da yeni açılan bir medreseye baş müderris olarak tayin edilmiş ve üç yıl süreyle burada görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Dönüş yolculuğunda ciddi bir deniz kazası geçirmiş ve bu kâzâda birçok değerli kitabı sulara gömülmüştür.⁸ Kastamonu'dan İstanbul'a dönmesinin ardından, 1918 yılında Darüşşafaka'da müderrislik görevine başlamış ve orada Arapça dersleri okutmuştur. Kısa bir süre bu görevde bulunduktan sonra Süleymaniye Medresesi'nde, "**Medresetü'l-Mütehasssîn**" müderrisliğine atanmıştır. Ardından, "Meclisü Vekâletü'd-Ders"e, Süleymaniye Medresesi temsilcisi olarak üye seçilmiştir. Daha sonra da Sultan Vahdettin Han zamanında Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin ders vekili olmuştur. Ne var ki, Kevserî'nin bu görevi çok uzun sürmemiş, İttihat ve Terakkî ile anlaşamadığı için ders vekilliğinden azledilmiştir.

6. Ahmed Hayri, *el-İmam el-Kevserî*, s.6.

7. Ahmed Hayri, *el-İmam el-Kevserî*, s.6.

8. Abdülfettah Ebû Gudde, *Safahâtü min sabri'l-ulemâ alâ şedâidi'l-ilmi ve't-tahsil*, Halep: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1992, s.274-275; Ahmed Hayri, *el-İmam el-Kevserî*, s.7.

Ancak ders vekâleti meclisi üyeliği ile müderrislik görevini, 13 Rabîu'l Âhır 1341/3 Kâsım 1922 tarihinde Mısır'a gitmek üzere Türkiye'den ayrılıncaya kadar sürdürmüştür.⁹

İmam Kevserî, İttihad ve Terakkî idaresi ile arasının bozulması, Türkiye'deki gelişme ve değişmelerin gönlünce olmaması, medreselerin kapatılması, vazife yapabileceği uygun bir ilmî muhitin kalmaması ve nihayet tutuklanacağı yönünde bir emir çıkarılacağını haber alması üzerine, ailesine bile haber vermeden 1922 yılında deniz yolunu kullanarak Mısır'a hicret etmiştir¹⁰

İmam Kevserî'nin Mısır Hayatı

İmam Kevserî, Mısır'a göç ettikten sonra ilmî ve fikrî cereyanları çok iyi takip etmiş ve yazdığı makâle ve kitaplarıyla ufuk açmış ve rehberlik yapmıştır. Mısır basın yayınında yer alan fikrî ve ilmî tartışmalarda yer almış ve gerektiğinde karşı yazılar/reddiyeler yazmıştır. Hattâ onun yazdığı yazılardan rahatsız olan bazı gruplar, kendisinin sınır dışı edilmesi için yüksek düzeyde girişimlerde bulunmuş; fakat başarılı olamamışlardır. Çünkü o, kendisini Mısır'da kabul ettirmiş ve ilim çevrelerince pek çok insan tarafından kudve kabul edilmiştir.¹¹

9. Ahmed Hayri, *el-İmam el-Kevserî*, s.8; s.15-18; Kevserî, *Hanefî Fıkının Esasları*, trc. Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1982, s.VIII.
10. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıraları-2*, Kaynak Yayınları, İzmir 2007, s.159.
11. Nitekim bir gün el-İslâm dergisinin sahibi Şeyh Abdurrahman, dergisi için yazı istemek üzere Kevserî'ye geldiğinde, Kevserî ona çok meşgul olduğunu söyleyince Şeyh Abdurrahman şöyle demiştir: "Efendi Hazretleri! Zatî semahatlerinin yazılarını sadece bendeniz değil, okuyucularım ısrarla talep ediyorlar. Az da olsa bir yazı lütfedin! Sizden ne gelirse başımızın tacı ve ruhumuzun ilacıdır. Hiç mübâlâğa etmiyorum: Evlat, sen ne laf anlamaz kimseymişsin, def ol git şuradan, deyin; ben bu sözünüzü, bir makale olarak mecmuamda yazar ve okuyucularımın gönlünü yapmış olurum." (Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıraları-2*, s.167-168)

İmam Kevserî'nin her hafta Ezher Üniversitesi karşısındaki Muhammed Ebû'z Zeheb Camii'nde Cuma namazı sonrası teşekkül eden bir ilim halkası olmuştur. Birçok muhakkik âlim ve ilim talebesi, Ebû'z Zeheb Camii'ndeki bu ilim meclisini büyük bir fırsat bilerek bu ders halkasına iştirak etmişlerdir. Kevserî'nin talebelerinden birisi olan Emin Saraç Hocaefendi, bu meclislerin tam bir ilim halkası olduğunu ve bu meclislere katılanların onların ağızından çıkanları kati bir hüccet saydıklarını ve kemal-i ihtiramla onların derslerini dinlediklerini söylemiştir.¹² Zamanla burası ilmi ve fikrî konuların müzakere edildiği âli bir meclis olmuştur. Muhammed Recep el-Beyûmî'nin aktardığına göre İmam Kevserî, burada kendisine tevcih edilen en derin ve muğlâk dinî suallere bile -sanki bu sorular ona daha önce sorulmuş gibi- kolaylıkla cevap vermiştir.¹³

Mısır'da kaldığı süre içinde kendisini tamamen ilme vakfeden İmam Kevserî, talebe okutmaya da hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Onun evi adetâ küçük bir medrese gibi vazîfe görmüştür. Zîrâ evinde devamlı okuttuğu talebeleri bulunmuştur. İcazet verdiği talebe sayısı üç yüzün üzerindedir. Onun şöhretini İslâm ülkelerine yayan ve eserlerinin tanıtılmasına vesile olan da onun öğrencileri olmuştur.

İmam Kevserî, 30 yıllık gurbet hayatı olan Mısır döneminin iki yılını Şam'da geçirmiştir. Kısa bir müddet Kahire'de kaldıktan sonra İskenderiye üzerinden Şam'a gitmiştir. Orada bir yıl ikamet ettikten sonra Filistin üzerinden tekrar Kahire'ye dönmüş; ardından 1347/1928 yılında Filistin yolu üzerinden ikinci kez

12. Emin Saraç, "Emin Saraç Hoca İle Yakın Dönem İlim Ve Fikir Atlası Üzerine", mülakat: Tevfik İşcan, *İnkışaf Dergisi*, sayı:6.

13. Muhammed Recep el-Beyûmî, "Muhammed Zâhid el-Kevserî Rivâyetü'l-Asr ve Emîni't-Türâsi'l-İslâmiyye", *Mukaddimâtü'l-Kevserî*, Kahire: Dâru's-süreyyâ, 1997, s.19.

Şam'a gitmiş ve bir yıl daha orada kalmıştır. Onu Şam yolculuklarına iten sebep, ilim ve kitap merakıdır. Şam'da kaldığı bu süre içinde vaktinin neredeyse tamamını Şam kütüphanelerinde geçirmiş ve Şam'ın bazı önde gelen ilim adamlarıyla da ilmî görüşmelerde bulunmuştur. İkinci Şam ziyaretinden dönüşünde geçimini temin etmek üzere Mısır Devlet Arşivi'nde çalışmaya başlamıştır. Kevserî'nin eşini ve çocuklarını Kahire'ye getirtmesi de bu ikinci Şam ziyaretinin dönüşü sonrasında gerçekleşmiştir.

İmam Kevserî, gurbette bulunduğu süre içinde sürekli memleketine dönme aşk ve iştiağıyla dolup taşmıştır. Son yıllarında, göz rahatsızlığı, şeker hastalığı, prostat ve tansiyon gibi rahatsızlıklara yakalanan Kevserî, geride sadece eşini bırakarak, 71 yaşında iken 19 Zilkade 1371/1952 yılında vefât etmiş; 10 Ağustos Pazartesi günü, Şeyh Abdülcelil İsa'nın¹⁴ Câmî'u'l Ezher'de kıldırıldığı cenâze namazından sonra Şafîî mezarlığında medfun bulunan kızlarının yanında toprağa verilmiştir. Birçok hastalığına rağmen vefât edeceği ana kadar onun zekâsında ve hâfızasında hiçbir zayıflık görülmemiştir. Kevserî'nin talebesi olan Ahmed Hayrî, onun vefâtının İslâm ve ilim dünyası, özellikle de Hanefîler için büyük bir kayıp olduğunu ve Mısır'da onun yerinin bir daha doldurulamadığını söylemiştir.

Eserleri

İmam Zâhid el-Kevserî'nin belli başlı eserleri şunlardır:

İmam Kevserî, altmışa yakın eser kaleme almış ve bunların da yarısından fazlası basılmıştır.¹⁵ Talebesi Ahmed Hayrî'nin yazdığına göre İstanbul'da iken yazmış olduğu kitapların adedi 21'dir.

14. Şeyh Abdülcelil İsa, Lügatü'l Arabiyye fakültesinin dekanıdır.

15. Eserlerin listesi için bkz. Yüksel Çayiroğlu, *Zâhid el-Kevserî ve Fıkıh Düşüncesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.

Mısır'a hicret ettikten sonra yazmış olduğu kitapların adedi ise 30'dur. Mukaddime ve ta'lik yazdığı eserlerin adedi ise 60'tır.

1. *el-İstibsâr fî't-tehaddüs anî'l-cebr ve'l-ihyâr*: (Kâhire 1370/1951). İnsanın irade hürriyetine sahip kılındığını kanıtlamak amacıyla yazılan eserde, Mustafa Sabrî Efendi'nin *Mevkîfû'l Beşer Tahte Sultânî'l Kader* adlı kitabında insan fiillerinin cebir altında gerçekleştiğini savunan görüşleri eleştirilmiş, Mustafa Sabrî Efendi'nin bu inancı benimsemesi, kendisinin Mısır'a hicret etmek mecburiyetinde kalması gibi psikolojik sebeplere bağlanmıştır.

2. *Nazra Âbire fî mezâ'imî men yünkîru nüzûle Îsâ aleyhi's-selâm kabî'l-âhire*: Bu eserde de Mahmud Şeltût'un, Hz. Îsâ'nın öldüğü ve kıyametin kopmasından önce yeryüzüne inmeyeceği yolundaki görüşü reddedilmektedir (Kâhire 1943). Kitap dilimize Abdulkadir Yılmaz tarafından 2011 yılında tercüme edilmiştir.

3. *Makâlâtü'l Kevserî*: Müellifin öğrencileri tarafından derlenen yaklaşık 107 değişik makaleden meydana gelmiştir (Neşr: Abdulkadir Mahmud el-Bekkâr, 2. Baskı, Kâhire 2007). Ebûbekir Sifil tarafından 2014 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.

4. *İrgâmü'l-merîd fî şerhi'n Nazmî'l-atîd li-tevessülü'l-mürîd*: Kevserî'nin tasavvufa dair görüşlerini ve Nakşibendiyye tarikatına mensup Mâverâünnehir bölgesinden otuz üç sûfînin ve kendisinin biyografisini içermektedir (İstanbul 1328). Esere *ed-Dürri'n-nadîd* adıyla bir şerh yazılmıştır. "Altun Silsile" adıyla M. Vehbi Şahinalp ve M. Zahid Kalfagil tarafından 1993 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.

5. *Mahku't tekavvül fî mes'ele't-tevessül*: Tevessülün meşrûluğunu kanıtlamaya yönelik bir risâledir (nşr. Vehbî Süleyman Gâvcî, baskı yeri yok, 1417/1997).

6. Te'nîbü'l Hatîb alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb: Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdat kitabında İmam Ebû Hanîfe hakkında ileri sürdüğü asılsız haberlere cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır (Kâhire 1942).

7. en-Nüketü't Tarîfe fî't-tehaddüs an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe: İbn Ebû Şeybe'nin, 125 ana meselede Ebû Hanîfe'nin sahih hadislere muhâlefet ettiğine ilişkin iddiasına karşı yazılmıştır (Kâhire 1365). "En-Nüketi't Tarife" kitabı, "İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye Yaptığı Reddiyelere Karşı ZARİF NÜKTELER" adı ile Ahmed Yüksek tarafından 2009 yılında tercüme edilmiştir.

8. et-Tahrîrû'l-vecîz fî-mâ yebtağîhi'l-müstecîz: Müellifin mensup olduğu ilim silsilesinde yer alan âlimlerin ve icâzet verdiği talebelerinin isimlerini içeren bir eserdir (sebet) (Kâhire 1941; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep 1413/1993).

9. Min iberi't Târîh: Başından beri İslâm'a düşmanlık yapanlara dair bilgiler içerir.

10. İhkâku'l-hak bi ibtâli'l bâtıl fî Muğîsi'l Halk fî tercihi'l kavli'l hak: İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî'ye ait Muğîsü'l Halk adlı eserde savunulan, İmam Şâfiî'nin en büyük müctehid ve en iyi mezhebin kurucusu olduğu, Ebû Hanîfe ile mezhebinden daha üstün kabul edilmesi gerektiği yolundaki iddiaya karşı yazılmıştır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in veziri Amîdül-mülk el-Kündürî'nin girişimleriyle Nişâbur'dan ayrılmaya mecbur bırakılan Cüveynî eserini, kendisini Hanefî mezhebi konusunda olumsuz bir düşünceye sevk eden bu olayın etkisiyle yazmıştır (Kâhire 1360, 1988; Beyrut 2003).

11. el-İşfâk alâ ahkâmi't Talâk: Ahmed Muhammed Şâkir'in Nizâmü't Talâk fî'l-İslâm adlı eserinde yer alan talâka dair hükümlerin eleştirisidir (Kâhire, ts.).

12. el-İfsâh an hükmi'l ikrâh fî't talâk ve'n nikâh: Ebû Hanîfe'nin cebir altında vuku bulan talâk ve nikâh hakkında

çağındaki âlimlerin değerlendirmelerine cevap verdiği bir risâledir (Hâmid İbrâhim Muhammed, s. 67).

13. *Safa'âtü'l burhan alâ safahâtü'l Udvân:* Muhibbüddin el-Hatîb'in Mecelletü'l-Ezher'de yazdığı "*Udvânü ulemâ'î'l İslâm yecibü en yekûne lehû had yekıfu indeh*" adlı makalesinde hadis âlimlerine yönelttiği eleştirilere cevaptır (Dımaşk 1348).

İmam Zâhid el-Kevserî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır:

1. *Akşemü'l-mesâlik fî bahsi rivâyeti Mâlik an Ebî Hanîfe ve rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik* (küçük bir risâle olup *İhkâku'l hak* adlı eserle birlikte yayımlanmıştır; Kâhire 1360, 1988);

2. *el-İmtâ' bi sîreti'l-imâmeyn Hasan b. Ziyâd ve sâhibihî Muhammed b. Şücâ'* (Kâhire 1368; Beyrut 2004).

3. *Hüsnü't tekâdî fî sîreti'l İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî* (İmam Ebû Yûsuf'un biyografisi yanında İmam Ebû Hanîfe'nin kendisine yaptığı vasiyeti içerir; Kâhire 1948; Humus 1968; Beyrut 2004).

4. *Bülûğu'l emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (Humus 1388/1969; Beyrut 2004). İmam Ebû Hanîfe'nin en büyük iki talebesinden biri olan İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin biyografisi hakkındadır.

5. *Lemehâtü'n nazar fî sîreti'l İmâm Züfer* (Kâhire 1368; Karâçî 1983; Beyrut 2004). İmam Ebû Hanîfe'nin en büyük talebelerinden olan İmam Züfer'in biyografisi hakkındadır.

6. *el-Hâvî fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî* (Beyrut 2004). Büyük Hanefî müctehidlerinden İmam Tahâvî'nin biyografisi hakkındadır.

7. *el-Buhûsü's seniyye an ba'zı ricâli esânîdî't Tarîkatü'l Hâlidîyye* (Halvetî-Şâbânî silsilesinde yer alan on üç şeyhin biyografisine dairedir; Kâhire 1944).

8. *el-Cevâbü'l-vefî fî'r-red ale'l vâ'izi'l Ofî*. Vaazlarında tasavvuf aleyhinde konuşmalar yapan Ofli bir hocaya yönelik reddiyedir.

9. *Fikhü ehli'l Irâk ve hadîsühüm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1390/1970; T. trc. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, *Haneî Fikhının Esasları*, Ankara 1991)

10. *Nibrâsü'l mühtedî fi'ctilâ'i en-bâ'i'l ârif* Demirdâş el-Mehdî (Kâhire 1364; nşr. M. Abdülkâdir Nassâr, Kâhire 1429/2008).

Bunların dışında İmam Zâhid el-Kevserî neşrettiği, takriz yazdığı veya tanıttığı çok sayıda esere takdim yazısı ve mukaddime yazmış, dipnotlar eklemiştir. Önemli değerlendirmeler içeren ve büyük değer atfedilen bu mukaddimelerden 57'si *Mukaddimâtü'l İmâm el-Kevserî* adlı eserde toplanmıştır (Neşr: Abdulkadir Mahmud el-Bekkâr, Dâru's Selâm, 1. Baskı, Kâhire 2012).

İmam Zâhid el-Kevserî'nin yayımladığı başlıca eserler de şunlardır:

- 1) Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*;
- 2) İbn Tayfûr, *Kitâbü Bağdâd*;
- 3) İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz*;
- 4) İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Akl ve fazluhû*;
- 5) Malatî, *et-Tenbih ve'r-red*;
- 6) Bâkullânî, *el-İnsâf*;
- 7) Dârekutnî, *Ehâdisü'l Muvatta'*;
- 8) Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*;
- 9) Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sifât*;
- 10) Cüveynî, *el-Akîdetü'n Nizâmîyye*;
- 11) İbn Hazm, *en-Nübez*;
- 12) Gazzâlî, *Kânûnü't te'vîl*;
- 13) İsferâyînî, *et-Tefsîr fi'd-dîn*;
- 14) Kayserânî, *Şürûtü'l eimmeti's sitte*;
- 15) Hâzimî, *Şürûtü'l eimmeti'l hamse*;

- 16) İbn Meymûn, *el-Mukaddimâtü'l hams ve'l-işrûn min Delâleti'l-hâirîn*;
- 17) İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, *Kitâbü'l-Hadâik*;
- 18) Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r Ravzateyn*;
- 19) İbn Kutluboğa, *Münyetü'l elma'î*;
- 20) Sirâcüddin el-Gaznevî, *el-Gurretü'l münîfe*;
- 21) Devvânî, *Hakikatü'l-insân ve'r-rûhi'l-cevvâl*;
- 22) Hammâdî, *Keşfü esrâri'l Bâtiniyye*;
- 23) İbrâhim b. Mustafa el-Halebî el-Mezârî, *el-Lüm'a*.

İmam Zâhid Kevserî ayrıca kendi kitaplarında verdiği bilgilere göre Mısır'a gitmeden önce İstanbul'da yirmi üç eser yazmış, fakat kütüphane kayıtlarında bunların nüshalarına rastlanmamıştır.¹⁶

16. Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin hayatı ve eserleri yazılırken şu eserlerden istifade edilmiştir: Ahmed Hayrî, *el-İmam el-Kevserî*, el-Mektebetü'l ezheriyyeti li't türâs, Kâhire 1999; Yüksel Çayiroğlu, *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, Yeni Ümit Dergisi, bkz. ycaviroglu@yeniumit.com.tr ; Yûsuf Şevki Yavuz, *Zâhid Kevserî*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.44, s.77-80; Haz. Necdet Yılmaz, *Muhammed Zâhid el-Kevserî Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996; Ebubekir Sifil, *Makâlâtü'l Kevserî'nin Giriş kısmı*, s.63-129.

İMAM EBÛ HANÎFE

(Radyallahu Anh)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Her halımızda Allah'a hamd olsun. Allahım! İnsanların en hayırlısı Muhammed'e (s.a.v) salât eyle.

İmam Ebû Hanîfe'nin, İsmi, Doğumu ve Soyu

Bu kitap; asrının fakîhi, vaktinin âlimi, şerefli rütbe, iffetli nefis ve yüce derece sahibi, Ebû Hanîfe'nin haberleri hakkındadır. Ebû Hanîfe'nin ismi, Numan b. Sâbit b. Zûta'dır.¹ Kûfe ehlinin müftüsüdür. Allah ondan razı olsun, hicrî 80 senesinde, Halife Abdulmelik b. Mervân (ö. 705) zamanında, Din-i Hanîf üzere, Kûfe'de doğdu.

İmam Ebû Hanîfe'nin Doğum Tarihi ile İlgili Söylenen sözler ve Bunların Değerlendirilmesi:

Ebû Hanîfe'nin sahâbeden bir topluluktan hadis rivâyet etmesi hakkında büyük âlimlerden bir topluluk kitap te'lif etmiştir. Onlardan bazıları şunlardır:

- 1) Ebû Hâmid Muhammed b. Hârûn el-Hadramî,
- 2) Ebû'l Hüseyin Ali b. Ahmed b. İsa en-Nehfekî,
- 3) Ebû Maşer Abdulkerîm et-Taberî el-Mukri,
- 4) Ebû Bekir Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed es-Serahsî ve bunlardan başkaları.

Bu rivâyete göre bu saydığımız âlimlerin Ebû Hanîfe'nin doğum tarihindeki meyilleri hicrî 61 yılına göredir.

Yoksa Ebû Hanîfe'nin bazı sahâbelerden hadis işitmesini izah etmemiz zorlaşır. İmam Ebû Hanîfe'nin Doğum Tarihi

1. Zûta, doğrudan Sâbit'in babası değildir. İkisinin arasında Numan b. Merzubân vardır. Zûta'nın babasının ismi Mâh'tır. Bunu Mesud b. Şeybe *et-Ta'lim* kitabında belirtmiş ve aynı zamanda (Ebû Hanîfe'nin torunu) İsmail b. Hammâd'dan gelen rivâyete de uygundur. (Kevserî)

Olarak 70 Senesinin Tercih olunması ve Bunun Delilleri: Yukarıdaki dört âlimden ilk üçünün rivâyetleri, İbn Hacer'in "el-Mu'cemü'l Müfehres" ve İbn Tûlûn'un "el-Fihristü'l Evsat"ında geçmektedir. Sonuncusunun rivâyeti ise Sıbt İbnü'l Cevzî'nin "el-İntisâr ve't Tercih" adlı eserinde geçmektedir.

Mektebetü'l Ezher'de kayıtlı olan İbnu Hibbân'ın "ed-Duafâ ve'l Metrûkîn" kitabında Ebû Hanîfe'nin doğum tarihi olarak 70 senesi zikrolunmuştur.

Semâni'nin (ö. 562/1166) nesep ilmine ait "Maddetü'l Hazzâz" kitabında, Ebû Hanîfenin doğum tarihi olarak 70 senesi verilmiştir. Her ne kadar aynı kitabın başka yerlerinde 80 tarihi verilse de, her halde rivâyetleri kitabta mevzular üzerine dağıtmak içindir. İbnü'l Esir "el-Lübâb" adlı eserinde, "Maddetü'l Hazzâz" da 80 yılında doğmuştur diye zikreder. Rakam, meşhur olan üzerine te'vil mi yapıldı?

Ebû'l Kâsım es-Simnâni (Hatîb el-Bağdâdî'nin muasırı) "Ravzâtü'l Kudât" kitabına, Ebû Hanîfe'nin doğumu hakkında iki kavil alıyor: Birisi 70, diğeri ise 80. Hâfız Abdulkadir el-Kurâşî (ö. 774/1372) "el-Cevâhiru'l Mudiyye" kitabında Ebû Hanîfe'nin doğumu hakkında üç rivâyet zikrediyor: 61, 63 ve 80. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), "Târihu'l Kebir"inde Ebû Hanîfe'nin doğumu ile alakalı üç rivâyet hikâye eder: 61, 70 ve 80. Sadr-ı evvelde (ilk asırda) yaşayanların doğum tarihleri hakkındaki ihtilâf çok şiddetlidir. Sebebi de insanların, doğum-ölüm tarihlerinin tedvininden (yazılmasından) önce yaşamış olmalarıdır. Bu işi doğrulama noktası, sahâbelerin doğum değil de vefât tarihleri hesap edilerek yazılmasıdır. İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) "el-İntika"daki sözü şöyledir: "Ebû Hanîfe'nin, hicretin 80. senesinde doğduğunda ihtilâf yoktur. Şaban'ın 15. gecesi vefât etti." Bu sözü, İbn Abdilber'in yukarıdaki rivâyetlere muttali olmadığına delalet eder. İbn Abdilber'in bu rivâyetleri duymamasının sebebi, ilim için Şark'a seyahat etmemesidir. Bundan dolayı da şarktaki rivâyetleri bilmekte biraz kısır kaldı.

Âlimlerin ekserisi Ebû Hanîfe'nin 80 tarihinde doğduğunu tercih etmişlerdir. Sebebi de doğumlar hakkındaki rivâyet olunan sözlere bakmalarıdır. İnkıta veya ittisal hükümlerinde daha ihtiyatlı olanı alarak vefâtlarda en önce olanı tercih etmişlerdir. Lâkin bu, iki rivâyetten birini kuvvetlendiren bir delil bulunmadığı zaman tatbik olunur. Burada ekser âlimlerin tercih ettiğini param parça eden deliller var. O delillerden birisi, Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Mahled el-Attar (ö. 331)'in, "Mâlik'ten Rivâyet Eden Büyükler" (Mâ Ravâhu'l Ekâbir An Mâlik) adlı cüzüdüdür. Çünkü burada, Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 170)'nin Mâlik'ten rivâyet ettiği bir hadîsi sevk etmiştir. Bu Hammâd (Ebû Hanîfe'nin oğlu), eğer imam Mâlik'ten üç sene önce vefât etmiş olsa, o zaman İmam Mâlik'e göre büyüklerden sayılmış olur ki, o zaman ancak doğumu da Mâlik'ten önce olursa büyüklüğü tamam olmuş olur. Bütün bunlara göre, oğlu Hammâd'ın Mâlik'ten önce doğduğu sahîh olması için, Ebû Hanîfe'nin doğumu 80 yılından en az 10 yıl önce doğmuş olması lazım gelir. İbn Mahled, Dârekutnî (ö. 385/995)'nin şeyhlerindendir ve en mâhir hâfızlardandır. Yazdığı şeyleri tahkik etmek lazım gelmez. Yukarda zikrettiğim cüzü, Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesi'nde "Cam'iler" kısmında 98 numaradadır. Ancak üzerinde, rivâyetleri yazarlar tarafında yazılmış birçok yazılar var. O delillerden birisi de, el-Ukaylî'nin, Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/737)'in hal tercümesini verdiği yerdedir. İbrâhîm b. Yezîd en-Nehaî (ö. 95/714) vefât ettiği zaman Kûfelilerden içlerinde Ömer b. Gıys el-Mısri ve Ebû Hanîfe'nin de bulunduğu 500 kişi toplandılar. Aralarında 40 bin dirhem topladılar. Sonra onu Hammâd b. Ebî Süleyman'a verdiler. Sebebi de, o para ile geçinsin ve ilimde cemaate riyaset etsin diye. İbrâhîm en-Nehaî, 95 tarihinde vefât etti. Eğer Ebû Hanîfe'nin doğumu 80 senesi ise, o zaman İbrâhîm Nehaî vefât ettiği zaman yaşı 15 olur. Nehaî'nin arkasında toplanan büyüklerin adı çekilirken 15 yaşında ki bir çocuğun adı çekilmesi düşünülemez. Bunun aksine Nehaî'nin arkasından adı çekilenler, talebelerinin büyüklerinden olması lazımdır. Ebû

Hanîfe'yi diğer büyüklerin arasında zikretmeyi düşünürsek o zaman O'nun bu denilen yaştan daha büyük olması lazım gelir. İmam Şafî (ö. 204/820) bu yaşta içtihat derecesine ulaştı diyen ya menkıbe olduğu için müsamahakârlık gösterendir, ya da; ne bu yaştan sonra İmam Mâlik'e talebelik ettiği salih olmaz ne de Muhammed b. Hasana 34 yaşından sonra talebelik ettiği ve ondan ilim aldığı doğru olmaz. Delillerden birisi de şudur: Ebû Hanîfe'nin fıkıh ile meşgul olmadan önce cedelci olarak İlm-i Kelâm ile meşgul olduğu, rivâyetlerle sâbit olmuştur. Kaderiyye ve başkaları ile münazara etmek için Basra'ya 20 kere gitmiştir. Sonra fıkıh öğrenmek için cedeli bırakmıştır. Zikrettiğimiz gibi İbrâhîm en-Nehaî'nin vefâtında yaşı 15 olanın, fıkha dönmeden uzun müddet cedel ile meşgul olması mümkün değildir. Bu ve diğer sebeplerden dolayı Ebû Hanîfe'nin doğumu 80 senesinden önce olması tercih olunur. Doğumu hakkında, tercihe layık olan, 70 senesi olmalıdır. Allah Subhânehû en iyi bilendir. (Kevserî, Te'nîbü'l Hatib, s.36-39)

Ebû Hanîfe'nin zamanında Ashâb-ı Kirâm'dan bir cemâat hâlâ hayatta idi. İnşallah o, ashâba güzellekle tâbî olan, Tabiîn zümresindendir.

İmam Ebû Hanîfe'nin Tâbiîn'den Olduğu hakkında Zâhid el-Kevserî'nin tahkiki:

Ebû Hanîfe'nin Enes bin Mâlik (r.a)'i gördüğünü İmam Suyûtî "Tebyidu's Sahife Fi Menâkibi Ebî Hanîfe" kitabının evvellerinde, Hamza es-Sehmî'nin rivâyeti ile Dârekutnî'nin de ikrâr ettiğini nakleder.

İbn Abdilber, "Camiu Beyânî'l İlm" kitabında, Ebû Hanîfe'nin Abdullah b. Hâris b. Ceze'yi işitmesi haberini senedi ile sevk ettikten sonra şöyle der:

Vâkıdî'nin (ö. 822/207) kâtibi, İbn Sa'd (ö. 230/845) şöyle der:

“Ebû Hanîfe, Enes bin Mâlik (r.a.)’i ve Abdullah b. Hâris b. Ceze’yi gördü.”

Demek oluyor ki, İbnu Ceze (r.a.)’nin vefâtının zamanı geçtir. O zaman, Ebû Hanîfe’nin Abdullah b. Ebî’l Evfâ’yı (ö. 87/705) görme ihtimali daha çoktur. Çünkü onun evi ve vefât yeri Kûfe’dir.

Ebû Nuayn el-İsfehânî (ö. 430/1038), Ebû Hanîfe’nin gördüğü sahâbeleri şöyle sayar:

“Enes bin Mâlik (r.a.), Abdullah İbnu’l Hâris, İbni Ebî Evfâ.”

Sibt İbnü’l Cevzî (ö. 654/1256) bunu, “el-İntisâr ve’t Tercih” kitabında; Zâkir b. Kâmil, Ebû Ali el-Haddâd senediyle ondan (el-İsfehânî) rivâyet ediyor.

Bu, Ebû Hanîfe’nin 80 yılında doğduğu ihtimaline göredir. Eğer, İbnu Zevvâd’ın ve İbnu Hibbân’nın rivâyet ettiklerine göre 61 yılında veya 70 yılında doğmuş ise, o zaman sahâbe-i kirâmdan görme ihtimali olanlar daha geniş olur.

Ebû’l Kâsım b. Ebû’l Avâm (ö. 335), “Fezailü Ebû Hanîfe ve Ashâbih” kitabında, birinci rivâyete göre Ebû Hanîfe’nin aynı asırda yaşadığı sahâbeler hakkında uzun açıklamalar vardır. Şam’daki Zâhiriyye nüshasına müracaât edilebilir. Mecmu’a 63’te.

Hatib el-Bağdâdi burada, Ebû Hanîfe’nin Enes bin Mâlik (r.a.)’i gördüğünü kabul ediyor. Hatib’e isnâd edilen ve Hamza es-Sehmi’den hikâye olunan rivâyet, günahkâr bir elin değiştirmesi iledir. O rivâyet şudur;

Hamza dedi ki: Dârekutnî’ye, Ebû Hanîfe’nin Enes bin Mâlik (r.a.)’i işitmesinden sual soruldu? O da: “Hayır, ne gördü ne de işitti.” Acaba, kitabı tashîh edenlerden kaç tanesi böyle değişiklikler yaptı?

Kelamın aslı şudur: Dârekutnî’ye, “Ebû Hanîfe’nin Enes bin Mâlik (r.a.)’i işitmesi doğru mu?” diye soruldu? O da: “Hayır, sadece

gördü” dedi.” Günahkâr bir el, rivâyetteki “gördü” sözünü “görmedi” olarak değiştirdi. Buna delil İmam Suyûtî’nin “Tebyîdu’s Sahife” kitabının evvellerindeki şu rivâyettir:

Hamza es-Sehmî dedi ki: Dârekutnî’yi şöyle derken işitim: “Ebû Hanîfe sahâbeden hiç bir kimseyle mülâki olmadı. O, Enes’i gözüyle gördü ancak bir şey işitmedi.”

Dârekutnî’nin, Ebû Hanîfe’nin Enes’den başka sahâbe ile mülâki olmadığını nefyetmesi ve Enes’i görmesini ispat ettikten sonra işitmesini nefyetmesi: Nefiy üzerine şahidlik ve sadece iddiadır. Buradan kasıt Dârekutnî’nin Enes’i gördüğünün itirafıdır.

Ebû Hanîfe’nin Enes b. Mâlik’i (r.a) gördüğünü kabul eden âlimler şunlardır:

“İbn Sa’d, Dârekutnî, Ebû Nuaym el-İsfehânî, İbnu Abdilber, Hatib el-Bağdâdî, İbnü’l Cevzî, Semâni, Abdulğani el-Makdisî, Sibt ibnü’l Cevzî, Fazlullah et-Türpüşî, en-Nevevî, el-Yafî, ez-Zehebî, Zeynuddin el-İrâkî, el-Velî el-İrâkî, İbnü’l Vezîr, Bedrüddin el-Aynî, Suyûtî’nin Tebyizu’s Sahife’de naklettiğine göre İbnu’l Hacer, Şihâb Kastallanî, es-Suyûtî, İbnu’l Hacer el-Mekkî ve başkaları.”

Bu deliller karşısında Ebû Hanîfe’nin tâbiinden olduğunu inkâr etmek, büyük bir günah ve câhilliktir. Atâ bin Ebî Rebâh’ı işitmesine gelince, yakında bu konudan bahsedeceğim. (Kevserî, Te’nibü’l Hatib, s.30-31)

Çünkü Enes b. Mâlik² (ö. 93/711) (r.a.) Kûfe’ye geldiği zaman İmam Ebû Hanîfe’nin onu gördüğü sahihtir.³

2. İmam Ebû Hanîfe (r.a) şöyle demiştir: “Enes b. Mâlik (r.a)’i defalarca gördüm. O, kırmızı kına yakmaktaydı.” (Zehebî, Siyeru A’lâmü’n Nübelâ, VI, 392.)
3. Zehebî, Siyeru A’lâmü’n Nübelâ, c.6, s.391. İmam Zehebî adı geçen yerde şöyle der: “İmam Ebû Hanîfe’nin sahâbeden hadis rivâyet ettiği sabit değildir.” Allâme Kevserî’de aynı görüştedir.

Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) şöyle der: Yûsuf b. Câbir, Ebû Hanîfe'yi şöyle söylerken işittiğini rivâyet etti:

"Ben, Enes'i (r.a.) gördüm."

Yakub b. Şeybe es-Sedûsî⁴ (ö. 262/875) şöyle der:

"Ebû Hanîfe; Teymullah b. Sa'lebe b. Bekr b. Vâil oğullarına velâ/dostluk yolu ile bağlıdır."

Kadı Ebû Hâzım Abdulhamîd⁵ (ö. 292) şöyle der: Ebû Hanîfe'nin torunu İsmail (ö. 212/827)'in oğluna, "Sizin mevlânız kim?" dedim. O şöyle cevap verdi: "Ebû Hanîfe'nin babası, ceddim Sâbit, Kâbil'dendir.⁶ Teymullah b. Sa'lebe oğullarından bir kadın onu satın aldı ve âzâd etti."⁷

4. Hadîs hâfızı.

5. Kadı Ebû Hâzım (ö. 292): Büyük fıkıh âlimi, kadılar kadısı. İsmi, Abdulhamid b. Abdulaziz'dir. Şam, Kûfe, Kerh ve Bağdat'ta kadılık yapmıştır. Ebû Hâzım, kendi hocalarını aşacak kadar derin bilgi sahibi olup, mahir, güvenilir, dindar ve vera sahibi bir zât idi.

6. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.394.

7. Bu haberin senedinde bulunan İsmail'in oğlu meçhûldür ve tabaka olarak da geç bir zamanda yaşamıştır. İsmail'in oğlunun sözü babası İsmail'in ve İmam Ebû Hanîfe'nin sözüne denk olamaz. (**Ebû'l Vefâ**) İsmail'in oğlu meçhûlül ayn ve sıfattır / kendisi ve özellikleri bilinmiyor. Böyle birisinin rivâyeti ile bir haber sabit olamaz. *Târîhu Bağdat* ve Saymerî'nin kitaplarında İsmail b. Hammâd'ın kendisinin yapmış olduğu rivâyete zıttır. Oradaki rivâyet şöyledir: "Ben, İsmail b. Hammâd b. Numan b. Sabit b. Numan b. Merzubân'im. Hür Fars oğullarıdanım. Kesinlikle bizim boynumuzda kölelik vaki olmamıştır. Ebû Hanîfe'nin, Teymullah b. Sa'lebe oğullarına bağlılığı velâ yolu ile idi." Tahâvî *Müşkilül Âsâr*'da (c.4, s.54) Bekkâr b. Kuteybe'den (ö. 270) şöyle rivâyet eder: İbn Abdurrahman el-Mukrî şöyle anlatır: Ebû Hanîfe'nin yanına geldim bana "Adam kimdir?" dedi. Ben "Müslüma olarak doğan kişidir" dedim. O zaman bana dedi ki: "Bu şekilde söyleme! Bazıları, Müslümanlardan bazılarına velâ yoluyla bağlanır. Sonra siz de onlara bağlanırsınız. Ben de böyle idim." Bundan anlaşılıyor ki, Ebû Hanîfe'nin Teymullah b. Sa'lebe'ye bağlılığı,

Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn⁸ (ö. 219/834) şöyle der:

“Ebû Hanîfe’nin yüzü, sakalı ve elbisesi güzeldi.”

Abdolvahhâb b. Ziyâd şöyle der: *“Kûfe’de Ebû Hanîfe’yi gördüm, başında siyah bir tavîle⁹ (takke) vardı.”*¹⁰

Ali b. Abdurrahman, babası Abdurrahman b. Muhammed b. el-Muğîra el-Kûfî’nin, Mısır’da iken şöyle söylediğini rivâyet etti:

“Kûfe mescidinde insanlara fetvâ veren bir şeyh gördüm, başında siyah bir tavîle (takke) vardı.”

“Bu zât kim?” Dedim.

“Ebû Hanîfe” dediler.

Mısır kadısı Ebû’l Kâsım İbn Ebî’l Avam (ö. 335), tek cilt olan *Fezâilü Ebî Hanîfe* kitabında şöyle rivâyet eder:

Bana İbrahim b. Ahmed b. Sehl et-Tirmizî> Kadı el-Kâsım b. Ğassân> babam Ğassân> dedem Ebû Ğassân Eyyûb b. Yunus kanalı ile en-Nadr b. Muhammed’i şöyle söylerken işittiğini rivâyet etti:¹¹

dedelerinden birisinin, Teymullah oğullarından birisinin elinde Müslüman olması veya onların elinde kölelikten âzât olması şeklinde olmuştur. Onun bağlılığı, Müslüman etme veya âzât etme şeklinde değil, “Muvâlât / dostluk ve yardımlaşma” şeklinde olmuştur. İşte böylece bu konudaki diğer görüşler yıkılmış oldu. Bütün bunlara rağmen, İslamda üstünlük takvâ ve ilimledir. (Kevserî)

8. **Fadl b. Dukeyn (ö. 219/834):** Hâfız, sebt ve güvenilir bir zattır. Buhari ve Müslim’in şeyhlerindendir. İmam Ebû Hanîfe’den rivâyetlerde bulunmuştur. Hâfız el-Mizzî onu imam Ebû Hanîfe’nin ashâbından sayar. Ahmed b. Sâlih şöyle demiştir: *“Fadl b. Dukeyn’den daha doğru bir muhaddis görmedim.”* (Tahânevî, *İ’lâü’s Sünen*, c.20, s.9503.)
9. **Tavîle:** Resmi yerlerde giyilen bir çeşit takkedir. Ebû Hanîfe’nin hocası Hammâd b. Ebû Süleyman da bu siyah takkeden giyerdi. (Kevserî)

10. Bkz: Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n Nübelâ*, c.6, s.398.

11. Bkz: Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n Nübelâ*, c.6, s.399.

Ebû Hanîfe, güzel yüzlü idi. Elbisesini bol giyerdi. Hoş kokulu idi. Bir ihtiyacım için onun yanına geldim. Sabah namazını onunla beraber kıldım. Üzerimde Komes (Kavmeş) malı bir elbise vardı. Katırının eyerlenmesini emretti ve:

“İhtiyacını yerine getirmem için elbiseni bana ver. Şu da benim elbisem, dönünceye kadar sen de onu giy” dedi. Ben de dediğini yaptım. Döndüğü zaman şöyle dedi:

“Ey Nadr! Elbisen beni mahcup etti.”

“Hoşuna gitmeyen ne idi?” dedim.

Ebû Hanîfe: *“Elbise kalındı.”*

Nadr: *“Ben onu beş dînara satın aldım, hoşuma gidiyor”* dedi.

Bundan sonra Ebû Hanîfe'yi bir defa daha gördüm. Üzerinde, otuz dînar olduğunu tahmin ettiğim Komes malı bir elbise vardı.

İmam Ebû Hanîfe'nin Ahlâk ve Verâsı

el-Hasan b. İsmail¹² (ö. 244), babası İsmail b. Mücâlid'den şöyle rivâyet ediyor: Halîfe Hârun Reşîd'in (ö. 193/809) yanında iken Ebû Yûsuf (ö. 183/798) meclise girdi. Halîfe Hârun ona, *“Ebû Hanîfe'nin ahlâkını bana anlat dedi.”*

İmam Ebû Yûsuf:

“Vallâhi Ebû Hanîfe harâmlardan şiddetle kaçınırdı.¹³ Dünya ehli insanlardan uzak dururdu. Suskunluğu çok, daimâ tefekkür halinde

-
12. Allâme, muhaddis ve bazı münekkidlere göre güvenilir bir ravidir.
 13. İbn Ebû'l Avâm'ın kitabındaki rivâyet şöyledir: Ey Mü'minlerin Emiri! Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: *“Bir söz söylediği zaman hemen onun yanında onu kontrol eden bir gözetleyici vardır.”* Bu gözetleyici her söz söyleyenin dilinin yanındadır. Vallâhi benim bildiğime göre Ebû Hanîfe harâmlardan şiddetle kaçınırdı ilh.” İmam Muvaffak'ın *Menâkibu Ebû Hanîfe* (c.1, s.206) kitabındaki rivâyette buna yakındır. (Ebû'l Vefâ)

idi. Yüksek sesle konuşmaz ve az konuşurdu. Eğer bildiği bir meselede sual sorulursa cevap verirdi. Ey mü'minlerin Emiri! Ben tanıdığımдан beri o dinini ve nefsinin korurdu. Sadece kendi nefsi ile meşgul olurdu. İnsanların sadece hayır taraflarını zikrederdi."

O zaman Halife Hârûn Reşîd:

"Bu anlattığın salihlerin ahlâkıdır" dedi.

el-Kâsım b. Gassân: İshak b. Ebû İsrâîl'i¹⁴ (ö. 245) dinledim, şöyle diyordu:

Bir topluluk Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) yanında Ebû Hanîfe hakkında konuştu. Bazıları onun makamını küçük görek ileri-geri konuştular. Bunun üzerine Süfyân b. Uyeyne:

"Hah! Ebû Hanîfe; insanların en çok namaz kılanı, emânete riâyet bakımından en büyüğü, mürüvvet / kişilik olarak da en güzeli idi" dedi.

Kadı Şerik (ö. 177/794)'den şöyle rivâyet edildi:

"Ebû Hanîfe'nin susması uzun, daimâ tefekkür halinde, aklı çok ve insanlarla konuşması azdı."¹⁵

Süfyan b. Uyeyne Hazretlerinin İmam Ebû Hanîfe'yi Medh-ü Senâ Etmesi ile Alakalı Kevserî'nin Te'nîbü'l Hatîb Kitabındaki Rivâyetleri Şöyledir: Sibt İbnu'l Cevzî'nin "el-İntisâr ve't Tercih" kitabında senedi ile Ebû Nuaym el-İsbehânî'den şöyle rivâyet eder: "Bana, Kadı Muhammed b. Ömer haber verdi ve rivâyet etmek için icazet verdi; bana, İbrâhîm b. Muhammed b. Dâvûd tahdîs etti ve dedi ki; bize İshâk b. Behlûl tahdîs etti ve dedi ki; Süfyân b. Uyeyne'yi şöyle derken işittim: "Gözlerim Ebû Hanîfe gibisini görmedi." Musannıf (Sibt İbnu'l Cevzî) dedi ki: "Hâlbuki Süfyân; Şafîî ve Ahmed'i görmüştü." Ben de derim ki (Kevserî); "Evzâî, Sevrî ve Mâlik'i de gördü." İbn Ebî'l Avâm, İbrâhîm b. Ahmed b. Sehl et-Tirmizî'den; el-Kâsım b. Gassân'dan, İshâk b. Ebî İsrâîl'den şöyle rivâyet

14. İmam, hafız ve güvenilir bir zattır.

15. Zehebî, Siyeru A'lâmü'n Nübelâ, c.6, s.400.

etti: “Birgün Süfyân b. Uyeyne'nin yanında Ebû Hanîfe zikir olundu. Bazıları Ebû Hanîfe'nin değerini noksanlaştıran sözler sarfettiler. O zaman Süfyân b. Uyeyne şöyle dedi: “*Bırak! Ebû Hanîfe insanların en çok namaz kılanı, emânet ve güvenilirliği en büyük olanı, müriüvveti en güzel olanı idi.*” Yine İbn Ebî'l Avâm, Muhammed b. Ahmed b. Hammâd'dan, Muhammed b. Sa'dân'dan, Süveyd b. Saîd'den, O da Süfyân b. Uyeyne'den tahrîc ettiğine göre o dedi ki: “Beni ilk defa hadîs ilmi için oturtan Ebû Hanîfe'dir. Kûfe'ye geldim. Ebû Hanîfe dedi ki: “*Hakîkaten bu, Amr b. Dînar'ın hadîslerini en iyi bilendir.*” Ebû Hanîfe böyle deyince, insanlar etrafımda toplandılar ve ben de onlara hadîs rivâyet ettim.” Bundan sonra İbn Ebî'l Avâm, Süfyân b. Uyeyne'den onu metheden birçok haberi senedleri ile tahrîc eder. “*el-İntika*”da İbn Abdilber de İbn Uyeyne'den Ebû Hanîfe'yi metheden birçok haber tahrîc etmiştir. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.171)

el-Hasan b. İsmail b. Mücâlid: Veki' b. Cerrâh'ı (ö. 197/812)¹⁶ şöyle söylerken işittim, Hasan b. Salih b. Hayy¹⁷ (ö. 165/784) şöyle derdi:

“Ebû Hanîfe'nin Allah korkusu şiddetliydi. Harâm olan bir şeye helâl demekten çok korkardı.”

16. **Veki' b. Cerrâh** (ö. 197), İmam Ebû Hanîfe'nin En Büyük Talebelerindendir. Birisi “Ebû Hanîfe hata etti” deyince, kendi imamını şöyle müdafa etmiştir: “Ebû Hanîfe hata yapmaya nasıl kadir olabilir? Onun yanında Ebû Yüsuf ve Züfer gibi Kıyas'ta; Yahya b. Ebî Zâide, Hafs b. Gıyâs, Hıbbân ve Mendel gibi hadîste; el-Kâsım b. Ma'n gibi Arap lugâtını bilmede; Dâvud et-Taî, Fudayl b. İyâd (ö. 187) gibi zühd ve verâda, en yüksek şahsiyetler var. Kim ki, oturduğu meclis arkadaşları bunlar olursa, hata yapamaz. Çünkü eğer hata yapacak olsa, bunlar onu düzeltir.” (Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, c.14, s.247)
17. **Hasan b. Salih b. Hayy** el-Hemedânî, Ebû Hanîfe'yi ciddi olarak medh edenlerdendir. O, Ebû Hanîfe hakkında şöyle derdi: “Nu'mân b. Sâbit, anlayışlı, âlim ve ilminde kuvvetli idi. Yanında Rasûlullah (s.a.v)'den bir hadîs sahih olduğu zaman, başka bir şeye dönmezdi.” (İbn Abdilber, *el-İntika*, s.128)

Bışr b. Yahya rivâyet ediyor. Abdullah b. Mubârek'i¹⁸ (ö. 181/797) işittim şöyle diyordu:

*“Ebû Hanîfe'nin meclisinden daha vakarlı bir meclis görmedim. Ebû Hanîfe'den daha yumuşak tabiatlı bir kimse de görmedim. Bir gün Cuma mescidinde iken tavandan Ebû Hanîfe'nin kucağına bir yılan düştü. Üzerini silkelemekten başka hiçbir şey yapmadı. Etrafındaki bizler ise, hepimiz kaçıştık.”*¹⁹

İsmail²⁰ b. Hammâd b. Ebû Hanîfe (ö. 212/827) anlatıyor:

18. **Abdullah b. el-Mubârek (ö. 181):** Kitapları yirmi bin hadîs ihtiva eder. İbn Mehdî onu Sevrî'den üstün tutardı. Yahya b. Âdem, “küçük bir meseleyi araştırır, İbnu'l-Mubârek'in kitaplarında bulamazsam çok üzülürdüm” der. Abdullah b. el-Mubârek, Ebû Hanîfe'nin hususî arkadaşlarından idi. Bazı râviler onun Ebû Hanîfe hakkında söylemediği sözler uydurmuşlardır. Birçok âlimin başkaları hakkında yaptığı gibi... (Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadîsuhum*, s.61) Ebû Hanîfe'yi kötüleme adına Abdullah b. Mubârek adına uydurulmuş birçok rivâyetin çürütülmesi için yine Kevserî'nin *Tenîbü'l Hatîb* kitabına müracaât edilebilir.
19. Zehebi, *Siyeru A'lâmu'n Nübelâ*, c.6, s.400.
20. **İsmâil bin Hammâd (ö. 212/827):** Fıkıh âlimidir. Hanefî mezhebinin büyük âlimlerindendir. İmâm-ı A'zam'ın (r.a.) torunudur. Künyesi, Ebû Hayyân veya Ebû Abdullah'tır. Basra, Rakka ve Bağdâd'ın doğusunda kadılık yaptı. O devirde dedesi Ebû Hanîfe'nin (r.a.) mezhebini en iyi bilen İsmâil bin Hammâd (r.a.) idi. Genç yaşta 212 (m. 827) senesinde vefât etti. Bağdâd'da dedesinin yanına defn edildi. Dedesi İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye yetişemeyen İsmâil bin Hammâd, ilmi ilk önce babası Hammâd bin Ebû Hanîfe'den aldı. Babasından başka; Mâlik bin Muğaffel, Ömer bin Zer, Muhammed bin Abdurrahmân bin Ebî Zî'b, Kâsım bin Main ve Ebû Şihâbi'l-Hannâd'dan ilim tahsil edip, rivâyette bulundu. Hasan bin Ziyad'dan fıkıh öğrendi. 194 (m. 810) senesinde Halife Muhammed el-Emîn tarafından Kâdî Muhammed bin Abdullah el-Ensârî'nin yerine, Bağdâd'ın doğu kısmına (Resâfe'ye) kadî ta'yin edildi. Daha sonra 210 (m. 825) yılında

“Babam (Hammâd) çocukken Fatîha suresini okumasını öğrendiği zaman, dedem (Ebû Hanîfe) babamın muallimine beş yüz dirhem hediye etti.”

İmam Ebû Hanîfe’nin Cömertliği ve Fazîleti

Ebû Hanîfe’nin cömertliği ve fazîleti hakkında birçok haber rivâyet edilmiştir.

İbrahim b. Saîd el-Cevherî (ö. 247/861) rivâyet ediyor. el-Müsennâ b. Recâ (ö. 252) bize şöyle rivâyet etti:

“Ebû Hanîfe konuşması sırasında doğru yere yemin ederse, bir dînar sadaka vereceğine dair kendi kendine söz verdi. Bundan sonra her ne zaman yemin etse bir dînar sadaka verirdi.²¹ Kendi ailesine bir infakta bulunduğu zaman bir mislini de sadaka olarak verirdi.”²²

Basra’ya kadı oldu. İsa bin Ebân’ın kadılığa tayiniyle, bir sene sonra o vazifeden alındı. Basra’ya tekrar kadı ta’yin edildiği zaman, yolda gelirken felç oldu. İzin isteyip vazifeden ayrıldı. Çok geçmeden de vefât etti. Dünyâya değer vermemesi, ibâdete düşkünlüğü, verdiği hükümlerde isabet ve adâleti, dininin sağlamlığı, ince mes’elelere vukûfiyeti ve güzel ahlâkı ile örnek oldu. İsmâil bin Hammâd’dan, Gâssân bin Mufaddal el-Gulâbî, Ömer bin İbrâhîm es-Sekafî, Sehl bin Osman el-Askerî, Abdülmü’min bin Ali er-Râzî gibi âlimler ilim tahsil edip, hadis-i şerîf rivâyet ettiler. Ebû Sa’îd Berde’î de kendisinden fıkıh öğrendi. Muhammed b. Abdullah Ensârî şöyle derdi: “Hz. Ömer devrinden bu yana, İsmâil bin Hammâd bin Ebû Hanîfe’den daha iyi bir kadı ta’yin edilmedi” deyince, “Hasan-ı Basrî de mi?” diye soruldu, “Evet o da” diye cevap verdi. (bkz: Hüseyin Kayapınar, İsmâil bin Hammâd b. Ebû Hanîfe, DİA, c.23, s.112.)

21. İbn Ebû’l Avâm’ın kitabında rivâyet şöyledir: “Önce bir dirhem, sonra dînarın dörtte biri, sonra bir dînar.” Tedricen yükseltmiştir. İbn Ebû’l Avâm’ın rivâyeti daha uzundur. Gördüğün gibi Zehebî rivâyeti kısaltmış. Bu kitaptaki rivâyetlerinin ekserisini kısaltmıştır. (Kevserî)
22. Zehebî, Siyeru A’lâmü’n Nübela, c.6, s.400.

İmam Ebû Hanîfe Az Konuşurdu

Ebû Bekr b. Ayyaş²³ (ö. 193/809) anlatıyor:

“Ebû Hanîfe insanların arasına az karıştığı için onu ayıpladılar. Onlar, kibriden dolayı insanların arasına az karıştığını zannettiler. Ancak bunun sebebi kibir değildi. Onun ahlâkı/huyu böyleydi.”

Cubâre b. el-Muğalles²⁴ (ö. 241) rivâyet ediyor: Kays b er-Rebî'i şöyle söylerken işittim:

*“Ebû Hanîfe verâ ve takvâ sahibi idi. Arkadaşları arasında fazîletli idi.”*²⁵

İmam Ebû Hanîfe Çok Tefekkür Eder, Az Gülerdi

Muhammed b. Câbir anlatıyor:

“Ebû Hanîfe az konuşurdu. Sadece kendisine soru sorulduğu zaman konuşurdu. Az gülerdi. Çok tefekkür ederdi. Sanki başından yenice bir musîbet geçmiş gibi, daimâ ciddi dururdu.”

Zeyd b. Ahzem²⁶ (ö. 257) anlatıyor: el-Hureybî'yi²⁷ (ö. 212/828) şöyle derken işittim:

Ebû Hanîfe'nin yanında iken bir adam ona, “Senin yazınla fi-lana bir mektup yazdım. Bana dört bin dirhem verdi” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe:

“Eğer bu paradan faydalanmak istiyorsanız, faydalanın” dedi.

23. Yedi kıraât imamından İmam Âsım'ın meşhur iki râvisinden biri.

24. İbn Mâce'nin şeyhlerindendir. Yahya b. Maîn onun “yalancı” olduğunu söylemiştir.

25. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.400.

26. İmam Buhârî ve dört Sünen ashabı kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Meşhur Zenc İsyanı'nda vefat etmiştir.

27. el-Hureybî, İmam Ebû Hanîfe hakkında şöyle derdi: “Ebû Hanîfe hakkında ileri-geri konuşan ya hasedinden dolayı konuşmuştur ya da onun değerini bilmeyen bir câhildir.” (Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.402.)

İmam Ebû Hanîfe'nin Hocaları²⁸

Ebû Hanîfe, İbrahim en-Nehaî (ö. 95) nin talebesi Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120) ve başkalarından fıkıh öğrendi. Ebû Hanîfe şöyle derdi: “*Hammâd'ın derslerine on beş sene devam ettim.*”

Başka bir rivâyette Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

“*Hammâd b. Ebû Süleyman'a on sene²⁹ talebelik yaptım. Fetvâlarını ezberler, halettiği meseleleri dinlerdim.*”³⁰

Ebû Hanîfe, Mekke'de Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732)'tan³¹ hadîs dinlemiştir. Ebû Hanîfe şöyle derdi:

28. Rivâyete göre, görüştüğü ve kendilerinden istifâde ettiği âlimlerin sayısı 4000'e ulaşmıştır. (Bkz. Muvaffak İbn Ahmed el-Mekkî (ö. 568/1172), *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Beyrut 1981 s.370-377)

29. İmam Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebû Süleyman'a 15 ve 10 sene talebelik yaptığına dair bu iki rivâyet de vehimdir, hatadır. Hatîb Bağdâdî'nin *Târihu Bağdat* (c.13, s.333) kitabından da anlaşılacağı üzere, Ebû Hanîfe hocasının derslerine 10 sene devam ettikten sonra kendisinin de fetvâ verebilecek seviyeye geldiğini / ulaştığını zannetti. Ancak hatasını kısa zamanda anlayınca tekrar hocasının derslerine devam etti. Bu devamiyet hocasının vefât ettiği hicrî 120 senesine kadar 18 yıldır. (**Kevserî**)

30. İmam Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd'a 18 sene talebelik yaptığı rivâyetini İmam Zehebî kendisi sevketmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.398.

31. **Atâ b. Ebî Rabâh**, Mekke'de fetvânın mercii idi. Hacc sırasında “İnsanlara Atâ'dan başkası fetvâ vermesin” diye ilan edilirdi. Tabîinin büyüklerinden güvenilir bir zattır. Siyah tenli, yassı burunlu, bir gözü kör, çolak olmakla beraber ilim almak için insanlar onun etrafını sarardı. İnsanlar İmam Cafer es-Sâdık'ın etrafında toplandıklarında onlara, “Size Atâ'yı tavsiye ederim. Çünkü o benden daha hayırlıdır” demiştir. Yüz yıldan fazla yaşayan Atâ, 104 senesinde vefât etmiştir. (Bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, V, 78; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, s. 199; *Lisân*, VII, s.503)

“Atâ’dan daha fazîletli birisini görmedim.”³²

Ebû Hanîfe’nin hadîs rivâyet ettiği diğer bazı muhaddisler şunlardır:

1. Atiyye el-Avfi (ö. 201)
2. Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec (ö. 117/735)
3. İkrime (ö. 107)³³
4. Nâfi’ (ö. 117)³⁴
5. Adiyy b. Sâbit (ö. 116)
6. Amr b. Dînâr (ö. 127)
7. Seleme b. Küheyl (ö. 121)
8. Katâde b. Diâme (ö. 107)
9. Ebû’z Zübeyr (ö. 126/744)³⁵
10. Mansûr (b. el-Mu’temir) (ö. 132/750)
11. Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn ve daha başkaları.

32. İmam Zehebî şöyle der: “Denildiğine göre Ata b. Ebû Rabâh, Ebû Hanîfe’nin şeyhlerinin en büyüğü ve en fazîletlisidir.” Ebû Hanîfe şöyle der: “Karşılaştığım insanların içinde Ata b. Ebû Rabâh’tan daha fazîletlisini görmedim. Cabir el-Cu’fi den daha yalancısını da görmedim. Ata ya her gelişimde sorduğum soru ile alakalı mutlaka bir hadîs söylerdi. Kendi yanında şu şu kadar bin hadîs-i şerîf olduğunu iddia ederdi.” (Zehebî, *Siyeru A’lâmu’n Nübelâ*, c.5, s.83)

33. **İkrime:** Allâme, hâfız ve müfessir. Abdullah b. Abbâs hazretlerinin kölesi ve en ileri gelen talebelerindendir.

34. **Nâfi’**, Ebû Abdullah el-Kuraşî: İmam, müftü, debt ve Medine’nin âlimi. Abdullah b. Ömer hazretlerinin âzâtlı kölesi ve İmam Mâlik’in de en büyük hocasıdır. Hatta İmam Mâlik’in kabri Bâki Kabristanlığı’nda hocası Nafi’nin ayakucundadır. (Zehebî, *Siyeru A’lâmu’n Nübelâ*, c.5, s.95-101)

35. **Ebû’z-Zübeyr**, Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Esedî, tabîinden hadîs hâfızıdır.

İmam Ebû hanîfe'nin hocalarını **İmam Zehebî'nin Siyeru A'lâmü'n Nübelâ** kitabından alarak buraya naklediyoruz: Şa'bî (ö. 104), Tâvûs b. Keysan (Ebû Hanîfe'nin Tavus'tan rivâyeti sahîh değildir), Cebele b. Sühaym, Adiyy b. Sâbit (ö. 116), İkrime (Ebû Hanîfe'nin İkrime ile karşılaşması ihtilâflıdır), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Amr b. Dînar (ö. 127), Ebû Süfyan Talha b. Nafi' (ö. 124), İbn Ömer'in kölesi Nafi' (ö. 117), Kays b. Müslim, Avn b. Abdullah b. Utbe, el-Kâsım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mesud, Muhârib b. Dessâr, Abdullah b. Dînar (ö. 127), Hakem b. Uteybe (ö. 113), Alkame b. Mersed (ö. 120), Ali b. el-Akmer, Abdulaziz b. Rafi' (ö. 103), Atiyye el-Avfî, Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120) (bundan fıkıh öğrenmiştir), Ziyâd b. Alâka, Seleme b. Küheyl (ö. 121), Âsım b. Küleyb (ö. 137), Simâk b. Harb (ö. 123), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Saïd b. Mesrûk (ö. 126), Abdulmelik b. Umeyr (ö. 136), Ebû Cafer el-Bâkır (ö. 114/733), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 125), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130), Ebû İshâk es-Sebü (ö. 127/745), Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132), Müslim b. el-Batîn, Yezid b. Suhayb el-Fakîr, Ebû'z Zübeyr, Ebû Husayn el-Esedî, Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753), Nâsıh el-Muhallimî, Hişâm b. Urve (ö. 146). İmam Ebû Hanîfe'nin bublardan başka birçok hocası vardır. Hatta kendisinden küçük olduğu halde Şeybân en-Nahvî ve Mâlik b. Enes'ten de rivâyette bulunmuştur. Bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.392.

İmam Ebû Hanîfe'nin Talebeleri

Büyük âlimlerden bir topluluk İmam Ebû Hanîfe'den fıkıh öğrenmişlerdir. Talebelerinden bazıları şunlardır:

1. Züfer b. el-Hüzeyl (ö. 158/775)
2. Kadı EbûYusuf (ö. 182/798)
3. Hammâd b. Ebu Hanîfe (ö. 170)

4. Nuh el-Câmi olarak bilinen Nuh b. Ebû Meryem³⁶ (ö. 173/789)
5. Ebû Mutî'i el-Hakem b. Abdullah el-Belhî (ö. 199/814)
6. el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû³⁷ (ö. 204/819)

36. Ebû İsmâ Nuh b. Ebî Meryem el-Câmi el-Mervezî, Merv'e geldiği zaman annesi Mukâtil b. Süleyman'la evlenmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin erken dönem talebelerindendir. İbn Ebî Leylâ'ya da talebelik yapmıştır. "Cami" lakabı ile anılan Nuh b. Ebî Meryem'e bu lakabın verilmesinin sebebi bazı rivâyetlere göre İmam Ebû Hanîfe'nin fıkhnı ilk defa derleyen kişi olması, bazılarına göre ise İslam ilimlerinin birçok dalında faaliyet göstermiş bulunmasıdır. Nuh b. Ebî Meryem'in hadis rivâyetleri Abdullah b. Mubârek, Yahya b. Maîn, İmam Ahmed, Buhârî, Müslim, Neseî, Dârekutnî gibi birçok hadis âlimi tarafından "münker, metrûk, leys bi şey'in" ifadeleri ile cerh edilmiştir. Diğer bazı erken dönem ricâl eserlerinde ise hakkında olumsuz bir değerlendirme yapılmaksızın anılmakta ve bazılarında sasece kötü niyetli olmayan zabt sorunundan söz edilmektedir. (Kaya, Eyüp Said; NUH B. EBÎ MERYEM, DİA, C.33, s.229-230)

37. Allâme Kevserî'nin Kaleminden İmam Ebû Hanîfe'nin Talebelerinden: **HASAN B. ZİYÂD EL-LÜ'LÜÎ EL-ENSÂRÎ**

Kadri azîm bir müctehid, şanı yüce bir muhaddistir. *el-Mücerred, el-Emâlî, el-Makâlât* ve *el-Asâr* adlı kitapları vardır. "*es-Sahihu'l Müsnedi'l Müstahrec Alâ Sahihî Müslim*" kitabında Hâfız Ebû Avâne Yakub b. İshâk el-İsferâyîni, Hasan b. Ziyâd'dan hadis tahrîc etmiştir. Bu, onu tevsik etmesi demektir. "*el-Müstedrek Ale's Sahihayn*"da el-Hâkim ondan hadis tahrîc etmiştir. Bu da Hâkim'in onu tevsikidir. "*es-Sıla*"da Mesleme b. Kâsım el-Endülüsî onun sika olduğunu söylemiştir. Yahya b. Âdem şöyle diyor: "*Hafs b. Gıyâs'tan sonra, ondan (Hasan b. Ziyâd) daha fakîh hiçbir kimseyi görmedim.*" Fakîhlerin ihtiyaç duyduğu 12.000 hadîsi İbn Cüreyc'ten rivâyet etmiştir. Ahmed b. Abdulhamid el-Hârîsî: "*Hasan b. Ziyâd'dan daha ahlâklı birisini görmedim.*" Yine dedi ki: "*Hasan kendisi nasıl giyinirse kölelerde aynı giyinirdi.*" Abdulkadir el-Kuraşî şöyle diyor: "*Hasan b. Ziyâd sünneti ve ona tâbi olmayı severdi. Şöyle ki: Rasulullah (s.a.v.)'in "Giydiğiniz elbiselerden*

7. Muhammed b. el-Hasan (ö. 189/805)

8. Kadı Esed b. Amr (ö. 188/806)³⁸.

İmam Ebû Hanîfe'den adetleri sayılamayacak kadar çok muhaddis ve fakîh rivâyette bulunmuştur.

Kendi akranından olup da İmam'dan rivâyet edenlerden bazıları şunlardır:

kölelerinize de giydirin." Hadîsine tâbi olmak için, kendi giydiği elbise-lerden kölelerine de giydirdi. Mevridin Nass'ta (Nassın vârid olduğu yerde) kıyasa dalmaktan kaçınırdı. Namazda kahkaha ile gülmek meselesinde bazı kavgacıların yaptığı gibi yapmadı. İbn Hazm'ın zikrettiği, mürsel ile ihticâc edenin kahkaha hadîsini reddetmesi mümkün olmadığı gibi. "*İhtilâfu'l Fukahâ*" kitabında İbn Cerîr et-Taberî, fıkıh imamlarının fikirlerini sayarken, Ahmed b. Hanbel'in fikirlerini terk ettiği halde Hasan b. Ziyâd'ın fıkıh hakkındaki reylerini sevk etmiştir. Muhammed b. Şuca' es-Selcî ondan fıkıh öğrenmiştir. es-Selcî'yi Zehebi, "*Siyeru Alâmu'n Nubelâ*"da ilim denizlerinden sayar. Hatîb Bağdâdî'in zikrettiğine göre Hâfız İshâk b. Behlûl et-Tenûhi, ondan fıkıh öğrenmiştir. et-Tenûhi ki ezberinden 40.000 hadîs rivâyet etmiş bir zattır. İbn Şuca' ve İbn Behlûl'den başka ondan, şu âlimler rivâyet etmişlerdir: Şuayb b. Eyyûb, Muhammed b. Semâa (ö. 233/848) , İsmail el-Fezârî, Ali er-Razî, el-Hassaf'ın babası Amr b. Mâhir, el-Feth b. Amr ve başkaları. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.291-295)

38. **Esed b. Amr (ö. 806):** Ebû Hanîfe'nin talebelerinden, Bağdat ve Vâsit kadısıdır. Halife Hârûn Reşîd çok sevdiği için Esed'i kızı ile evlendirmiştir. Ebû Yûsuf'tan sonra Bağdat kadısı tayin etmiş ve beraberinde hacca götürmüştür. Ebû Hanîfe'nin eserlerini tedvin eden ilk on kişiden birisidir. Kuvvetli bir muhaddistir. Kendisinden Ahmet b. Hanbel, Za'ferânî ve başkaları hadîs rivâyet etmiştir. Yahya b. Maîn, Ahmet b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Dârekutnî gibi hadîs münekkittleri onun hakkında müspet görüş bildirmişlerdir. (Çeker, Orhan; *ESED B. AMR*, DİA, c.11, s.365-566) İbn Ebî'l Avâm şöyle rivâyet eder: "*Ebû Hanîfe'nin ashâbından kitap tedvin edenler 40 kişi idiler. Esed b. Amr onlar için 30 yıl yazmıştır.*" (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s. 187)

1. Muğîra b. Miksem
2. Zekeriya b. Ebû Zâide (ö. 183)³⁹
3. Mis'ar b. Kıdem (ö. 155/772)⁴⁰
4. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)⁴¹
5. Mâlik b. Miğvel (ö. 159)
6. Yunus b. Ebû İshak (ö. 187/803).

Bunlardan başka Ebû Hanîfe'den rivâyet edenlerden bazıları şunlardır:

39. Yahya b. Zekeriyya b. Ebû Zâide (ö. 183):

Hâfız ve sağlam fakih, Ebû Hanîfe'nin seçkin arkadaşlarından. Hal tercümesi, Zehebî'nin *Tabakâtu'l-Huffâz*'ı ile *el-Cevâhiru'l-Mudîe* de verilmiştir. (Kevserî, *Fıkhü Ehli'l Irak ve Hadisuhum*, s.62) Zehebî, Yahya b. Zekeriyya hakkında şöyle der: Hâfız, sebt, mutkîn, fakih, Ebû Hanîfe'nin arkadaşı. (Zehebî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, c.1, s.267.) İmam Tahâvî'nin senedi ile rivâyet ettiğine göre Yahya b. Zekeriyya, İmam Ebû Hanîfe'nin kitaplarını yazan ilk on talebesinden biridir. (Tahânevî, *İ'lâû's Sünen*, c.20, s.9495.)

40. Mis'ar b. Kîâm (ö. 155/772):

İmam, hâfız meşhur zatlardan birisidir. İmam Muhammed, *Muvatta* kitabında bu zattan rivâyetlerde bulunmuştur. Mis'ar b. Kîâm şöyle demiştir: "Kim, Rabbi ile kendisi arasına Ebû Hanîfe'yi koyarsa ona muhalif olunmayacağını ve kendisi için ihtiyatla ameli terk etmeyeceğini ümit ederim." Suyûtî, *Tebyîdu's Sahîfe* (s.24)'de Abdullah b. Mubârek'ten şöyle rivâyet eder: "Ebû Hanîfe'nin ders halkasında Mis'ar b. Kîdem'i gördüm. Ebû Hanîfe'nin önüne oturmuş, ona soru soruyor ve ondan fetvâ alıyordu" (Tahânevî, *İ'lâû's Sünen*, c.20, s.9500.)

41. Yahya b. Maîn'e, Süfyan Sevrî'nin Ebû Hanîfe'den rivâyette bulunup bulunmadığı sorulunca şöyle dedi:

"Evet! O (Ebû Hanîfe) hadîs ve fıkıhta sika ve sadûktur." Ali b. el-Medîni şöyle der: "Ebû Hanîfe'den Sevrî ve İbnü'l Mubârek rivâyette bulunmuşlardır. O (Ebû Hanîfe), sika ve Lâ be'se bih'tir." (Tahânevî, *İ'lâû's Sünen*, c.20, s.9506.)

1. Zâide (ö. 161/777)⁴²
2. Şerîk (ö. 177/794)⁴³
3. el-Hasan b. Sâlih⁴⁴ (ö. 165/784)
4. Ebû Bekr b. Ayyaş (ö. 809)
5. İsa b. Yunus (ö. 187/803)
6. Ali b. Müshir (ö. 189/805)
7. Hafs b. Ğıyâs⁴⁵ (ö. 194/810)
8. Cerîr b. Abdulhamîd (ö. 188/804)
9. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)⁴⁶
10. Ebû Muâviye
11. Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)⁴⁷

-
42. **Zâide b. Kudâme** es-Sekafî, Kûfeli muhaddis, tâbiüdür. Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır.
 43. **Şerîk b. Abdullah** en-Nehaî. Kadı ve hadis hâfızıdır. Şerîk b. Abdullah 150 (767) yılından sonra Vâsıt, Kûfe ve Ahvaz şehirlerinde kadılık görevinde bulundu.
 44. Hasan b. Sâlih şöyle der: "*Ebû Hanîfe, nâsih ve mensûhu çok dikkatli araştıran, Kûfe ehlinin hadisini en iyi bilen, cemaatin tabi olduğu şeye sıkı sıkıya sarılan, kendi beldesi ricâlerinden hadis ve eserden ulaşanları ezberleyen bir kimse idi.*" (İbn Abdilber, *el-İntika*, s.128)
 45. **Hafs b. Ğıyâs**: İmam, hâfız önce Bağdat sonra da Kûfe kadısı oldu. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn gibi birçok muhaddis ondan rivâyette bulunmuşlardır. Yahya el-Kattân şöyle der: "*A'meş'in ashâbının en güvenilir olanı Hafs'tır.*" Hâfız Mizzî ve İmam Suyutî, Hafs b. Ğıyâs'ı, İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden sayarlar. Tahâvî senedi ile İmam Ebû Hanîfe'nin ilk ve en önemli on talebesinin arasında Hafs'ta vardır. (Tahânevî, *İ'lâü's Sünen*, c.20, s.9499.)
 46. Süfyân es-Sevrî ve İbnu'l Mübârek diyorlar ki: "*Ebû Hanîfe insanların en fakihidir.*" Bkz: Tahânevî, *İ'lâüs Sünen*, c.18, s.9005.
 47. **Vekî' b. el-Cerrâh** (ö. 197): Zehebî'nin naklettiğine göre, Yahya b. Maîn; "*Ondan üstün kimse görmedim, Ebû Hanîfe'nin kavli üzere fetvâ veriyordu*" demiştir. Ahmed b. Hanbel de "*Vekî'in musannefâtına*

12. el-Muhâribî
13. Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804)
14. Yezîd b. Hârûn (ö. 206)
15. İshak (b. Yûsuf) el-Ezrak (ö. 195)
16. el-Muâfi b. İmrân (ö. 185/801)
17. Zeyd b. el-Habbâb (ö. 187/203)
18. Sa'd b. es-Salt (ö. 196)⁴⁸
19. Mekkî b. İbrahim (ö. 215)⁴⁹
20. Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 828)⁵⁰
21. Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827)
22. Hafs b. Abdurrahman es-Sülemî

sarılımsız, ilim bakımından daha genişini, hıfz bakımından daha kuvvetli-sini görmedim demıştır.” (Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadîsuhum*, s.62)

48. Şiraz kadısı.

49. **Mekkî b. İbrahim (ö. 215):** Hâfız, İmam Horasan'ın şeyhidir. Buharî'nin şeyhlerindendir. Âbid zâhid ve sika bir râvîdir. Şöyle demıştır: “*Ebû Hanîfe zamanının en âlimidir.*” İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerindendir ve ondan rivâyetleri çoktur. (Tahânevî, *İ'lâu's Sünen*, c.20, s.9501.)

50. **Ebû Âsım Dehhâk b. Mahled en-Nebîl eş-Şeybânî el-Basrî (740-828):** Hadîs âlimidir. Bazı rivâyetleri *Kütüb-i Sittê*’de vardır. İbn Cüreyc, Evzaî, Sevrî’den rivâyetlerde bulunmuştur. Talebelerinden bazıları: Buharî, Ali b. Medîni, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel. Sika ve sadûk bir zattır. İmam Buharî, onun gıybetin harâm olduğunu öğrendiği günden beri gıybet etmediğini, rivâyet ediyor. Torunu İbn Ebî Âsım önemli eserler yazmış bir kadı ve hadîs hâfızıdır. (Kandemir, Yaşar; *EBÛ ÂSİM EN-NEBÎL*, DİA, c.10, s.99-100) Zehebî, şöyle der: “*Ebû Âsım, imam, hâfız ve şeyhülislamdır. Güvenilir bir zattır.*” Hâfız el-Mizzî onu İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden sayar. İmam Züfer'in de ashâbındandır. “en-Nebîl” lakabını ona İmam Züfer'in hizmetçisi koymuştur. (Tahânevî, *İ'lâu's Sünen*, c.20, s.9502.)

23. Ubeydullah b. Musa (ö. 213/829)
24. Ebû Abdurrahman el-Mukriî
25. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî
26. Ebû Nuaym Fazl b. Dukeyn (ö. 219/834)
27. Hevze b. Halîfe
28. Ebû Usâme
29. Ebû Yahya el-Hımmânî (ö. 189)
30. İbn Numyr
31. Cafer b. Avn
32. İshak b. Süleyman er-Râzî ve başkaları.⁵¹

İmam Ebû Hanîfe'nin İbâdeti

İmam Ebû Hanîfe'nin gece ibâdetleri, teheccüdü ve diğer ibâdetleri tevâtür bulmuş bir haberdır. Allah ona rahmet eylesin.

Yakub b. Şeybe (ö. 262/875) rivâyet ediyor: Bana Bekr rivâyet etti. Ebû Âsım en-Nebîl'i şöyle derken işittim:

"Çok namaz kılmasından dolayı Ebû Hanîfe'ye "Veted"⁵² denirdi."⁵³

İmam Ebû Hanîfe'nin Bir Rekâtta Kur'ân'ı Hatmetmesi

Harîs b. Ebû'l Verkâ dedi ki: Ali b. İshak es-Semerkandî, Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet ediyor:

"Ebû Hanîfe her gece bir rekâtta bütün Kur'ân'ı hatmederdi."⁵⁴

51. Hâfız Ebû'l Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl*'da İmam Ebû Hanîfe'nin hocalarını saymış ve yüze kadar çıkarmıştır. Talebelerinin adedi binleri bulduğu için saymamıştır. (**Kevserî**)

52. **Veted**, direk demektir.

53. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.400.

54. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.400.

İmam Ebû Hanîfe Kırk Sene Yatsı Abdesti İle Sabah Namazını Kılmıştır

Bu, tecrübe edilmiş bir hikâyedir. Bu konuda mahfûz olan rivâyet ise, Bişr b. Velid el-Kindî'nin (ö. 238/853)⁵⁵ Ebû Yûsuf'tan yaptığı şu rivâyettir:

Ebû Hanîfe ile beraber yürürken, bir adamın diğer bir adamla şöyle konuştuğunu duydum:

"Şu! Geceleri uyumayan Ebû Hanîfe'dir." Bunu duyan Ebû Hanîfe şöyle buyurdu:

"Vallâhi benim yapmadığım bir şeyi konuşmuyorlar."

Ebû Yûsuf: "Ebû Hanîfe, bütün geceyi namaz, duâ ve yalvarma ile ihyâ ederdi."⁵⁶

Hibbân b. Bişr> Hukkâm b. Selm tarîki ile Ebû Süfyân'dan şöyle rivâyet eder:

"Biz, Amr b. Mürre'nin (ö. 116/734)⁵⁷ yanına giderdik. Ebû Hanîfe de Yatsı ve Sabah namazlarını tek bir abdestle kılardı."

Yahya el-Hımmânî (ö. 228/843)⁵⁸ babasından şöyle rivâyet eder:

"Ebû Hanîfe'ye altı ay talebelik yaptım, devamlı olarak sabah nazmını yatsı namazının abdesti ile kıldığını görürdüm. Her gece seher vakti Kur'an-ı Kerîm'i hatmederdi."⁵⁹

İbrahim b. Saîd el-Cevherî> el-Müsennâ b. Recâ> Ebû Hanîfe'nin oğlunun sütannesi Umm Humeyd'den şöyle rivâyet eder. Umm Humeyd şöyle anlattı:

55. Haneî fakîhi ve Bağdat kadısıdır.

56. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübela*, c.6, s.399.

57. Kûfeli meşhur hadîs âlimi.

58. Meşûr hadîs âlimlerindendir.

59. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübela*, c.6, s.400.

“Ben bildiğim zamandan beri Ebû Hanîfe yatağa girmemiştir. Sadece yaz vakitlerinde öğle ile ikindi arasında, kışın ise gecenin ilk vakitlerinde mescitte uyurdu.”

Ebû Abdurrahman el-Mukriî şöyle rivâyet eder:

“Eğer Ebû Hanîfe’yi namaz kılarken görseydin, onun tek gayesi-
nin namaz kılmak olduğunu bilirdin.”

Cübâre b. el-Muğallis anlatıyor: el-Hüseyin b. el-Cu’fî’yi⁶⁰ (ö. 203) işittim, birisi ona “Ebû Hanîfe öldükten sonra dirilmeye inanır mıydı?” diye sorunca, o şöyle cevap verdi:

“Ebû Hanîfe’nin namaz kıldığına şahitlik eden birisi onun “Allah bize lütfetti de bizi semüm⁶¹ azabından korudu”⁶² ayetini tekrar tekrar okuyup:

“Yâ Rahîm! Bize acı da bizi semüm azabından koru” diyerek ağladığını anlattı.⁶³

Selm b. Sâlim el-Belhî, Ebû’l Cüveyriye’den anlatıyor. O dedi ki:

“Ebû Hanîfe ile altı ay arkadaşlık ettim. Bir gece bile yan tarafını yere koyduğunu görmedim.”

60. Hüseyin b. Ali b. el-Velid el-Cu’fî, Zâhid ve meşhurlardandır. 203 tarihinde vefât etmiştir. Altı hadis imamı ondan rivâyette bulunmuşlardır. (Ebû’l Vefâ)

61. **Semüm**, bir tür ateştir. “Semme” kökünden türemiş bir kelime olan “Semum” sözcüğü, “sıcak rüzgâr, estiği zaman temas ettiği her şeyi zehir gibi etkileyip dokularına işleyen, yakıp kavuran samyeli” anlamlarına gelmektedir. (B. Topaloğlu, “Cehennem”, DİA, TDV Yay., İstanbul 1993, c.VII, s.227.)

62. Tûr suresi, 27.

63. Yani cehennem azabından ağlayarak Allah’a sığınan birisi, elbette öldükten sonra dirilmeye de inanır.

İbn Ebû'l Avam (ö. 335), *Fezâilu Ebî Hanîfe* kitabında şöyle rivâyet eder: Bize Tahâvî> Ahmed b. Ebû İmrân⁶⁴> Muhammed b. Şuca'> el-Hasan b. Ziyâd > Ebû Hanîfe senedi ile rivâyet etti.

Ebû Hanîfe şöyle dedi: “*Sabah namazının iki rekâtında çok kere Kur’ân’dan iki hizib okurum.*”

Ali b. Hafs el-Bezzâz> Hafs b. Abdurrahman> Mis'ar b. Kadem (ö. 155/772)'den rivâyet ediyor.

Mis'ar şöyle anlattı:

“*Mescide girdim ve namaz kılan bir adam gördüm. Kıraâtini güzel buldum. İlk yedi uzun sureyi okuyuncaya kadar bekledim. Herhalde rükû yapacak dedim. O, okumaya devam etti. Kur’ân’ın üçte birine gelince, şimdi rükûya gider dedim. O, okumaya devam etti. Kur’ân’ın yarısına kadar okudu. Bir rekâtta Kur’ân’ın tamamını bitirinceye kadar bu şekilde devam etti. Sonra baktım ki o zât, Ebû Hanîfe imiş.*”

Bir Rekâtta Kur’ân-ı Kerîm’i Hatmedenler Dört Kişidir

İbrahim b. Rüstem el-Mervezî, Hârice b. Mus’ab’tan şöyle rivâyet ediyor:

“*Bir rekâtta Kur’ân-ı Kerîm’i hatmedenler, imamlardan dört kişidir: Osman b. Affân, Temîmi ed-Dâri, Saîd b. Cübyr ve Ebû Hanîfe’dir. Allah hepsinden razı olsun.*”

Yahya b. Nasr rivâyet ediyor: “*Ebû Hanîfe, Kur’ân-ı Kerîm’i Ramazan ayı boyunca altmış defa hatmederdi.*”

64. Ahmed b. Ebû İmrân (ö. 280): Fakih, muhaddis ve hafızdır. Bu zât İmam Tahâvî’nin en büyük hocalarındandır. Zamanında Hanefî mezhebinin en büyük âlimidir. İmam Tahavî kendisinde 20 sene ilim öğrenmiştir. İmam tahavî’nin Hanefî mezhebine geçmesinde bu hocasının büyük tesiri olmuştur.

Muhammed b. Semâa> Muhammed b. el-Hasan> el-Kâsım b. Ma'n'dan⁶⁵ şöyle rivâyet ediyor:⁶⁶

Ebû Hanîfe gece kalkar ve sabaha kadar şu âyet-i kerîmeyi tekrar ederek ağlardı:

“Hayır. Onların asıl mev'idleri (vaat olunan yer) Kıyâmet'tir. O Kıyâmet ise daha dehşetlidir ve daha acıdır.”⁶⁷

İmam Ebû Hanîfe'nin Allah Korkusu

Muhammed b. Hammâd b. el-Mubârek el-Mesîsî, *Siretü Ebi Hanîfe* kitabında, Muhammed b. Melih> Veki b. el-Cerrâh> Yezîd b. Kümeýt kanalı ile şöyle rivâyet ediyor:

Bir adamın Ebû Hanîfe'ye “Allah'tan kork” dediğini işittim. Bunun üzerine Ebû Hanîfe sarsıldı, sarardı ve başını eğerek şöyle dedi:

“Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. İnsanlara her zaman bu sözü söyleyecek birisi lazım.”⁶⁸

Yezîd b. Kümeýt (ö. 126/743) rivâyet ediyor:

“İşçilerinden birisi, bir gün Ebû Hanîfe'ye içi ipek dolu bir paket açtı. Paketin içinde yeşil, kırmızı ve sarı renkte kumaşlar vardı. Genç hizmetçi bunları görünce; “Allah'tan cennetini isteriz” dedi. Bunu duyan Ebû Hanîfe, o kadar ağladı ki omuzları silkelenip saçları dağıldı. Dükkânının kapatılmasını emredip, başını örtmüş

65. İmam Hâfız Kâsım b. Ma'n el-Mes'ûdî (ö. 175): Çok hadis ve şiir rivâyet edenlerden olduğu gibi arapçayı ve fıkıhı da en iyi bilenlerden idi. İmam Muhammed b. Hasan ondan arapça ile ilgili sorular sorardı. Ebû Hanîfe'nin güzide arkadaşlarındandı. Hakkında Zehebî'nin *Tabakâtu'l-Huffâz*'ı ile Hâfız Kureşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudî'e*sinde ma'lûmat vardır. (Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadisuhum*, s.61)

66. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.401.

67. Kamer suresi, 46.

68. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.400.

olduğu halde oradan ayrıldı. Yarın olunca yanına vardım ve oturdum. Bana, “*Kardeşim! Bizim, “Allah’tan cennetini isteriz” demeye ne cüretimiz olabilir. Bu şekilde dua edenler, kendisinden razı olan kimselerdi. Bizim gibileri sadece Allah’tan affını istemelidir.*”

Hatib Bağdâdî *Tarihu Bağdat* kitabında Esed b. Amr’da şöyle rivâyet eder:

“*Ebû Hanîfe’nin yatsı namazının abdesti ile kırk yıl boyunca sabah namazı kıldığını herkes bilir.*⁶⁹ *Birçok gece bir rekâtta bütün Kur’ân’ı okuduğunu herkes bilir.*⁷⁰ *Geceleri o kadar ağlardı ki komşuları ona acırdı. Vefât ettiği yerde altı bin defa Kur’ân’ı hatmettiğini herkes bilir.*”⁷¹

Bu haberin aynısını icâzet⁷² yolu ile el-Müslim b. Allân şu senedle bana rivâyet etti:

Ebû'l Yemen el-Kindî> Ebû Mansûr eş-Şeybânî> Ebû Bekr el-Bağdâdî⁷³> Ali b. el-Muhsin> Ahmed b. Muhammed b. Yakup el-Kâgîzî> Abdullah b. Muhammed el-Hârisî (Buhara da)> Ahmed b. el-Hüseyn el-Belhî> Hammâd b. Kureyş> Esed b. Amr.⁷⁴

69. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.399.

70. Bu haberin senedinde, Ahmed b. Hüseyin el-Belhî ve Hammâd b. Kureyş vardır. İkisi de meçhûldürler. Bunların rivâyetleri ile haber sabit olmaz. Hatta haberin kendisi kendisini yalanlıyor. (**Kevserî**)

71. Bu haber sahîh olamaz. Çünkü Ebû Hanîfe devamlı Bağdat'ta yaşamıştır ki, bilakis Kûfe'de doğmuş daha sonra Bağdat'a hicret etmiştir. Bağdat'ta hapiste sadece bir müddet kalmıştır. (**Ebû'l Vefâ**)

72. **İcâzet yolu ile hadis rivâyeti:** “Şeyhin talebesine, kendisinin işittiklerinin bir kısmını veya tamamını rivâyet etmesine izin vermesidir. Bu izin, şifâhî veya yazılı olarak verilebileceği gibi, şeyhin huzurunda veya uzakta bulunan biridine de verilebilir.” (Ünal, İ. Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadîs anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, s.242.)

73. Bu zât, Hatib el-Bağdâdî'dir.

74. İmam Zehebî, içinde Hatib Bağdâdî'nin de bulunduğu kendi senedi ile Esed b. Amr'ın anlattığı rivâyetin aynısını rivâyet ediyor.

Mis'ar b. Kîdem (ö. 155/772) anlatıyor:

"Ebû Hanîfe'nin Kur'ân-ı Kerîm'i bir rekâtta okuduğunu gördüm."

Abdullah b. Mubârek anlatıyor:

"Ebû Hanîfe bazı zamanlarda tek bir abdestle beş vakit namazın tamamını kılardı."

Bazıları Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'dan şöyle rivâyet etmişlerdir: Hasan b. Umâre, babamın (Ebû Hanîfe'nin) cenâzesini yıkadığı zaman şöyle demiştir:

"Allah sana mağfiret eylesin. Otuz seneden beri oruç tuttun. Kırk seneden beri geceleri hiç uyumadın. Senden sonra gelecek olanlar (senin bu ibâdetlerine bakarak) yorulacak, Kur'ân-ı Kerîm okuyanlar ise utanacaklardır."

Hâmid b. Âdem el-Mervezî, Abdullah b. Mubârek'i şöyle söylerken işittiğini rivâyet ediyor:

"Ebû Hanîfe'den daha çok verâ⁷⁵ sahibi hiçbir kimseyi görmedim. O, kırbaç ve mal ile imtihan oldu."⁷⁶

Yakub b. Şeybe, Abdullah b. el-Hasan b. Mubârek > İsmail b. Hammâd b. Ebû Hanîfe kanalı ile şöyle rivâyet ediyor:

Babamla (Hammâd'la) beraber çöplerin olduğu bir yere uğradık. Orayı görünce babam ağladı. *"Sizi ağlatan nedir?"* dedim.

Babam: *"Oğulcuğum! Burası, kadı olmayı kabul etmeyince İbn Hübeyre'nin⁷⁷ (ö.133/750) on gün boyunca dedene (Ebû Hanîfe) onar sopa vurduğu yerdir."⁷⁸*

75. **Verâ:** Allah'tan korkmak demektir. Takvâ ile verâ arasında fark olduğunu söyleyenlere göre **takvâ**, "Harâmlardan uzak durmak/kaçınmak", **verâ** ise "Şüpheli şeylerden uzak durmak" demektir.

76. İmam Ebû Hanîfe'nin sopa/kırbaç ile imtihan olması; kadılık vazifesini kabul etmediği için dövülmesidir. Mal ile imtihan olması ise; zengin olmasıdır.

77. **İbn Hübeyre:** Abbâsiler zamanında Kûfe valisi idi.

78. Zehebi, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.401.

İmam Ebû Hanîfe'nin Hılmı / Yumuşak Tabiatı

Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî⁷⁹ (ö. 265/878), Abdurrezzâk'tan şöyle rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe'den daha halim bir kimse görmedim. Mescidü'l Hıyf'da⁸⁰ Ebû Hanîfe ile beraber otururken bir adam ona soru sordu. O da soruya fetvâ verdi. Soruyu soran adam, “*Bu konuda Hasan-ı Basrî'nin görüşü şu şekildedir*” deyince Ebû Hanîfe, “*Hasan (Basrî) hata etmiş*” dedi. Bu defa adam yüzünü örtmüş olduğu halde geldi ve “*Ey fahişenin oğlu! Hasan hata mı etti diyorsun?*” dedi. İnsanlar onun kim olduğunu anladılar. Bunun üzerine Ebû Hanîfe; “*Diyorum ki! Hasan hata etti, Abdullah b. Mes'ûd isabet etti.*”⁸¹

Muhammed b. Melih> Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) kanalı ile Yezid b. Kümeýt'ten şöyle rivâyet ediyor:

Adamın birisi Ebû Hanîfe'ye uzun süre hakâretler ettiğini duydum. Öyle ki ona; “*Ey kâfir*”, “*Ey zındık*” diyordu. Ebû Hanîfe ona:

79. İbni Ebî Hatim buyurdu: “*Babamla beraber ondan hadis-i şerif yazdık. Babam onun sika (sağlam ve güvenilir) olduğunu bildirdi.*” İbni Hibbân *Sikât* kitabında onu uzun anlatmış ve “*O hadis ilminde dosdoğru idi*” buyurarak; onun hadis ilmindeki derecesini beyân etmiştir. Halîlî, Ahmed bin Mansûr için, “*O sikadır ve ondan rivâyet eden de sika râvilerden İsmail Saffân'dır*” buyurmuştur. Mesleme bin Kâsım da, “*O sikadır*” buyurmuştur. (Bkz: *Tehzîbü't-Tehzîb*, c.1, s.83.)

80. Mescidü'l Hıyf, Mina'da olduğuna göre anlatılan bu hadîse Hac zamanında olmuş olmalıdır.

81. İmam Ebû Hanîfe, meselelerin çoğunda sahâbeden Abdullah b. Mesud'un kavlini alır ve onunla fetvâ verirdi. Çünkü Abdullah b. Mesud, Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye ilim öğretmek için gönderilmiş ve o da orada ilim halkaları kurmuştur. İmam Ebû Hanîfe'nin hocaları, Abdullah b. Mesud'un talebeleridir.

“Allah seni affetsin. Senin söylediğinin tersi olduğumu Allah biliyor” dedi.⁸²

İbrahim b. Abdullah el-Herevî, Yezîd b. Hârûn'dan (ö. 206) şöyle rivâyet ediyor:

“Ebû Hanîfe'den daha halîm kimse görmedim.”⁸³

İmam Ebû Hanîfe'nin Kadılık Vazîfesini Kabul Etmemesi

Vâkıdî (ö. 207/822), el-Kâsım b. Ma'n'dan şöyle rivâyet ediyor:

İbn Hübeyre (ö. 133/750),⁸⁴ Ebû Hanîfe'yi kadı olarak tayin etmek istiyordu. Kabul etmeyince onu hapsetti. Ebû Hanîfe ye, “İbn Hübeyre seni kadı yapmaya yemin etmiş. Değilse senin çıkmaya izin vermeyecek” dediler. Bunu üzerine Ebû Hanîfe:

“Eğer benden mescidin kapılarını saymamı dahi istese yine de saymam” demiştir.⁸⁵

Ali b. Ma'bed b. Şeddâd, Ubeydullah b. Amr er-Rakkî'den şu rivâyette bulunuyor:

İbn Hübeyre kadı olması için Ebû Hanîfe'yi dövmüştü. Ebû Hanîfe yine de kabul etmeyince insanlar; “onun (Ebû Hanîfe'nin) tevbesini talep etti” dediler.⁸⁶

82. Kendisine “kâfir” ve “zındık” diyen birisine dahi karşı İmam Ebû Hanîfe, sert muâmele etmemiş, hilm ile yumuşak bir şekilde muâmele etmiştir.

83. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.401.

84. Abâsîlerin Irak valisi.

85. Zâlim bir idareciye karşı İmam Ebû Hanîfe'nin tavrı bu şekildedir. Kadılık gibi en büyük bir vazîfeyi değil, kapı saymak gibi en basit bir vazîfeyi dahi kabul etmemiştir.

86. Bu rivâyetle alakalı Zâhid Kevserî şöyle der: “İmam Ebû Hanîfe, Allah'ın kullarının içinde hakkı, en açık ve en yüksek sesle söyleyen birisidir. Eğer takiyye yapanlardan olsaydı, İbn Hübeyre (ö. 133/750) elbette onun boynunu vurdururdu. İbn Abdilber'in zikrettiği şekilde Kûfe'nin valisi

Abdullah b. Mubârek'in yanında Ebû Hanîfe'den bahsettiler. Abdullah b. Mubârek şöyle dedi:

*"Dünya, mal ve mülk kendisine verildiği halde onlardan yüz çeviren, kadı olmayı kabul etmediği için kırbaçlandığı halde sabreden, çağrıldığı zaman başkası girdiği halde gitmeyen bir adam hakkında ne düşünürsünüz?"*⁸⁷

Muhammed b. Şuca⁸⁸ (ö. 266), Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olan Hibbân'dan⁸⁹ (ö. 172) şöyle rivâyet ediyor:

Kadılık vazîfesini kabul etmediği için kırbaçlandığı zaman Ebû Hanîfe şöyle dedi: *"Annemim üzülmesi benim için, kadılık tekliflerini kabul etmediğimden dolayı beni dövmelelerinden daha ağırdır. Çünkü annem bu olanlarda uzaktır."*⁹⁰

Yakub b. Şeybe, Abdullah b. el-Hasan b. el-Mubârek kanalı ile Bîşr b. Velid'den (ö. 238/853) şöyle rivâyet eder:

imtihan etmez ve Hâlife Mansûr, hapiste ölünceye kadar Ebû Hanîfe'yi dövdürtmezdi." (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.95)

87. Abdullah b. Mubarek (r.a.), İmam Ebû Hanîfe'nin en yüksek meziyetlerinden bazısını sayarak, böyle yüce meziyete sahip bir kişi hakkında sadece hayır düşünülür, demek istemiştir.

88. Hâfız Zehebî, *"Siyeru'n Nubelâ"*da, İbn Şuca'yı, ilim denizlerinden sayar. Ebû Abdullah el-Hâkim *"Ma'rîfetu Ulumi'l Hadîs"*te s.242'de der ki: *"Ebû Abdullah Muhammed b. Şuca es-Selci'ye gelince: Onun hadîs rivâyeti çoktur. Yazmış olduğu kitaplar da çoktur. Sultânın hâzini, Ebû Abdullah el-Kummi'nin yanında İbnu's Selci'nin "Kitabu'l Menâsik"ini gördüm. Küçük yazılmış büyük varaklarda 60 kûsür cüz idi"* *"Tekmiletü'r Redd Alâ Nûniyyeti İbn Kayyim"*da İbn Selci hakkında geniş mâlûmât verdik. İbnu'n Nedîm'in *"el-Fihrist"*inde onun tercümesi geniştir. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.91)

89. Hibbân b. Ali el-Kufî el-Anzî.

90. İmam Ebû Hanîfe, kadılığı kabul etmediği zaman kırbaçlanmasına değil de bunu duyup ta üzülecek olan annesini düşünüyor. Annesinin üzülmesi kendisine daha ağır geliyor.

“Halîfe el-Mansûr, Ebû Hanîfe’yi kadı yapmak isteyince o kabul etmedi. Bunun üzerine mutlaka kabul edeceğine dair Halîfe yemin etti. Ebû Hanîfe de yapmayacağına dâir yemin etti. Hâcib vazîfesinde bulunan Rebi’;

“Mü’minlerin Emiri’nin yemin ettiğini görmüyor musun?” dedi.

Ebû Hanîfe: “Mü’minlerin Emiri yemin kefâretini ödemeye benden daha kudretlidir” dedi ve kadılık vazîfesini kabul etmedi. Halîfe de onun hapse atılmasını emretti. Ebû Hanîfe de hapiste vefât etti. Daha sonra Hayzurân Kabristanlığı’na defnolundu.”⁹¹

Yukarıdaki hadisenin aynısını Yakub b. Şeybe, Bişr’den de rivâyet etmiştir.

Yine aynı rivâyeti İbrahim b. Ebû İshak ez-Zührî, Bişr’den nakletmiştir. Lâkin şu ziyâdelik vardır:

Kadılık vazîfesini kabul etmeyen Ebû Hanîfe hapsedilir. Daha sonra zamanın güvenlik sorumlusu (şurta) olan Hamîd et-Tûsî’ye teslim ederler. Hamid et-Tûsî, Ebû Hanîfe’ye eziyet etmek maksadıyla:

“Ey Şeyh! Öldürmem, dövmem veya kesmem için Mü’minlerin Emiri bana bir adamı gönderir. Hâlbuki ben onun hükmünün ne olduğunu bilmem?” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe:

“Mü’minlerin Emiri sana kesinleşmiş bir hükmü mü emreder, yoksa kesinleşmemiş bir hükmü mü emreder?”

Güvenlik görevlisi: “Bilakis kesinleşmiş bir hükmü emreder.”

Ebû Hanîfe: “Sana kesinleşmiş bir katli veya muayyen bir dövmeyi emrederse, emri hemen yerine getir. Sen bu işinden ecrini alırsın” dedi.

Yahya b. el-Himmânî babasından şöyle rivâyet ediyor:

91. Zehebi, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.402.

Kadılık vazifesini kabul etmesi için Ebû Hanîfe'yi dövdüler o ise kabul etmedi. Onun ağlayarak şöyle dediğini işittim:

“Annemin üzülmekten dolayı ağlıyorum.”

Muğîs b. Büdeyl anlatıyor: Halîfe Cafer,⁹² Ebû Hanîfe'yi kadılık vazifesine getirmek istedi. Ebû Hanîfe kabul etmedi.

Halife: *“Bizim içinde bulunduğumuz duruma rağbet etmiyor musun?”*⁹³

Ebû Hanîfe: *“Ben kadılığa uygun değilim”* dedi.

Halife, *“Yalan söylüyorsun”* der. Bunun üzerine Ebû Hanîfe,

“Mü'minlerin Emiri benim kadılığa uygun olmadığımı hükmetti. Çünkü benim yalan söylediğimi söyledi. Eğer ben yalancı isem, benim kadı olmam uygun olmaz. Eğer ben sadık/doğru birisi isem, ben zaten bu işe uygun olmadığımı haber vermiştim” deyince hapsedildi.⁹⁴

İsmail b. Ebû Üveys (ö. 226/841)⁹⁵ anlatıyor: er-Rebi' b. Yunus'u⁹⁶ (ö. 169/785) şöyle söylerken işittim:

Halife Mansûr, Ebû Hanîfe'yi kadı yapak istiyordu.

Ebû Hanîfe: *“Vallâhi sizin yanınızda rıza zamanı”*⁹⁷ güvenilir birisi değilim. Gazaplı olduğunuz zaman nasıl güvenilir birisi olayım. Onun için ben bu işe uygun değilim” dedi.

92. İkinci Abbâsî Halifesidir. Miladi 775 senesinde Hac yolculuğu sırasında vefât etmiştir.

93. Yani, bizim icraatlarımızdan memnun değilmisin, yaptıklarımızı tasvip etmiyor musun? İmam Ebû Hanîfe de *“Ben kadılığa uygun değilim diyerek”* onların yaptıkları işlerden memnun olmadığına, işaret etmek istemiştir.

94. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.402.

95. İmam Neseî hariç diğer beş imamın kendisinden hadis rivâyet ettikleri bir hadis hâfizıdır.

96. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un vezirlerindendir.

97. Benden razı olduğunuz zamanlar.

Halîfe: “*Yalan söylüyorsun. Sen bu işe uygunsun*” deyince,

Ebû Hanîfe; “*Yalancı olduğunu söylediğin bir kimsenin kadı olması nasıl helâl olur*” dedi.

Ebû Bekr el-Hatîb (el-Bağdâdî) (ö. 463/1071) şöyle rivâyet etti:

“Denildiğine göre Ebû Hanîfe iki günlüğüne kadılığı kabul etti. (Bu iki günde de hiç kimse gelmedi. Üçüncü gün sadece bir tane hüküm verdi.)⁹⁸ Sonra altı gün hasta oldu. Daha sonra da vefât etti.”⁹⁹

Ebû Abdullah es-Saymerî (ö. 436/1045)¹⁰⁰ kendi senedi ile şöyle rivâyet ediyor:

“*Ebû Hanîfe kadılığı kabul etmeyince hapse atılarak yüz sopa vurulmuş ve hapisanede vefât etmiştir.*” Hâdis, Saymerî'nin rivâyet ettiği gibidir.

İmam Ebû Hanîfe'nin Emânete Riâyeti

Anlatıldığına göre; Ebû Hanîfe ye on bin dirhem emânet bırakılır. Ebû Hanîfe de evinde saklar. O emânet evinde kalmaya devam eder. Ebû Hanîfe vefât edince oğlu Hammâd, emânetin sahibi olan el-Hasan b. Kahtabe'ye¹⁰¹ (ö. 181/797) malını getirir ve “*Bu senin emânetin*” der. el-Hasan ona bakar ve:

98. Parantez içindeki kısım Hatîb Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdat* kitabından alınmıştır. (Ebû'l Vefâ)

99. Görüldüğü gibi bu rivâyet temriz sıgası (kesin olmayan bir üslup ile / denildiğine göre denilerek) ile rivâyet edilmiş. Diğer bütün rivâyetlere ters olduğu için kabul edilmesinde ihtiyatlı olmalıdır.

100. Ebû Abdullah es-Saymerî, Hanefî âlimlerinin büyüklerindendir. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, adlı bir kitabı vardır.

101. Hasan b. Kahtabe, Abbâsî devri komutanlarından. Halife Mansûr, 136 senesinde Ermenistan üzerine vazifelendirdi. 137 senesinde de Ebû Müslim el-Horasânî'ye yardım etmesi için Abdullah b. Ali üzerine vazifelendirildi.

“Allah babana merhamet eylesin! İnsanların emânetine özen gösterdiği gibi, Allahın dinine de özen gösterirdi” der.

Rivâyet edildiğine göre; Ebû Hanîfe'nin kadılık vazîfesini kabul etmeyeceği haberi İbn Hübeyre'ye ulaşınca:

İbn Hübeyre; *“Onun yemini benim yeminime zıt!”* dedi ve başına yirmi defa kırbaç vurulmasını emretti.

Ebû Hanîfe: *“Yarın Allah'ın huzurundaki makamını düşün. O gün sen, bu gün benim şu bulunduğum durumdan daha aşağı bir seviyede olacaksın. Kanımı heder etme. Çünkü ben, Lâ ilâhe İllallah diyorum”* dedi.

İbn Hübeyre cellâda vurmasını emretti. Ebû Hanîfe başı, yüzü ve gözü şişmiş olarak hapishanede sabahladı.

Ebû Hanîfe'nin Bazı Büyük Talebelerine Nasîhati

Muhammed b. Ali b. Affân el-Âmirî> el-Velîd b. Hammâd el-Lü'lûî> el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî> Ebû Yûsuf senedi ile şöyle rivâyet ediyor:

Yağmurlu bir günde Ebû Hanîfe'nin yanında talebelerinden bir grupla beraber toplanmıştık. Oradakilerden bazıları şunlardı:

- 1) Dâvûd et-Tâî (ö. 160)
- 2) el-Kâsım b. Ma'n (ö. 175)
- 3) Âfiye b.Yezid (ö. 160)¹⁰²

102. Allame Kevserî, Âfiye b. Yezid hakkında Saymerî'nin kitabından şu rivâyeti nakleder: “Ebû Hanîfe'nin ashâbı bir meseleye derinlemesine dalarlardı. Âfiyemecliste hazır olmadığı zaman Ebû Hanîfe'yi meseleyi Âfiye gelinceye kadar müzakereye çıkarmayınız, derdi. Âfiye mecliste hazır olur ve onlara muvafakat ederse Ebû Hanîfe: “*Tesbit ediniz*” derdi. Âfiye onlara muvafakat etmediği zaman Ebû Hanîfe: “*Tesbit etmeyiniz*” derdi.” (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.188) Zehebî, Âfiye b. Yezid için; “İlmi ile amel eden birisi idi. Fıkıhta Ebû Hanîfe'den istifâdeetmiştir” der. Hatîb Bağdâdî, “Âlim ve zâhid idi. Hâkimlik ile vazîfelendirildiği zaman bu görevi hakkıyla yerine getirdi” der. Nesai

- 4) Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810)
- 5) Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812),
- 6) Mâlik b. Miğvel (ö. 159)
- 7) Züfer (ö. 158/774)

Ebû Hanîfe bize döndü ve şöyle nasîhatlerde bulundu:

“Siz benim kalbimin sevinci, hüznümün cilâsısınız. Sizinle beraber fıkhnın ışığını yaktım, onu bir araya topladım. İnsanları, sizin etrafınızda dönerken ve sözlerinizi dinlerken terk ediyorum. Sizin tamamınız kadılık vazîfesine uygunsunuz. Öğrendiğiniz ilmi dünyalık elde etmek için kullanmamanızı Allah için sizden istiyorum.

Sizden biriniz kadılık yapmakla imtihan olur, Allah'ın insanlardan gizlediği kendi nefsinde de bir zaaf hissederse, onun kadılık yapması câiz olmaz. Kadılıktan kazandığı rızkı güzel olmaz.

Eğer sizden birisi mecburen kadılık vazîfesine getirilecek olursa, insanları kendisinden perdelemesin.¹⁰³ Beş vakit namazını mes-citte cemaatle kılsın. Her namaz vaktinde “*kimin bir ihtiyacı var?*” diye seslensin. Yatsı namazını kıldığı zaman ise üç defa “*kimin bir ihtiyacı var?*” diye seslensin ve daha sonra evine gitsin.

Eğer, kendisi ile oturulamayacak kadar hasta olursa, hastalığı kadar ücretinden almasın.¹⁰⁴

Herhangi bir imam, devletin malından çalar veya hükmünde haksızlık yaparsa, onun imamlığı bâtil olur. Biz onun hükmünü geçerli saymayız.”

ve Yahya b. Maîn, Âfiye'nin sika olduğunu söylerler. (Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.7, s.398)

103. İbn Ebû'l Avam'ın kitabında şöyledir: “*Kendisi ile insanların arasında kesinlikle bir perde koymasın.*” (Ebû'l Vefâ)

104. Yani, vazîfe yapmadığı günlerin maaşını/parasını almasın.

Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/819)¹⁰⁵, Ebû Hanîfe'den şöyle rivâyet eder:

"Kadı rüşvet aldığı zaman, her ne kadar (devlet onu) azletmese de artık o azledilmiştir."

Ebû Hanîfe'nin Fıkının Özellikleri

İmam A'meş'e (ö. 148/765)¹⁰⁶ bir mesele sorulduğu zaman şöyle derdi:

*"Fıkıhı, Numan b. Sâbit el-Hazzâz yapar. Onun ilminin bereketli kılındığını zannediyorum."*¹⁰⁷

Yûsuf b. Musa¹⁰⁸ (ö. 253) anlatıyor: Cerîr b. Abdulhamid'i (ö. 188/804)¹⁰⁹ işittim, şöyle diyordu:

"A'meş'e fıkıhtan ince meseleler sorulduğu zaman onları Ebû Hanîfe'ye havâle ederdi."

105. İmam Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden müctehid bir âlimdir.

106. **İmam A'meş**: Tâbiîn devrinin büyük hadis, kırâat, fıkıh imamlarından. Kûfe'nin büyük âlimlerinden olup, zamanının imâmı idi. İsmi, Süleymân bin Mikrân el-Kâhili el-Esedî el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Babası, Demâvend'li iken, Kûfe'ye hicret edip, orada yerleşti. Gözlerinden çok yaş aktığı ve görme hassasının çok zayıf olmasından dolayı "A'meş" lâkabı ile meşhûr olmuştur. Benî Esed'den Kâhiloğullarının âzâdlı kölesi idi. Hz. A'meş, hadis ilminde hâfızbir zât olup ilmi ve fazileti çok yüksektir, ilminin çokluğu sebebiyle kendisine "Allâmetü'l İslâm", Sıdkının, doğruluğunun çokluğu sebebiyle de "Mushaf" denilmiştir. Hüseyim, A'meş (r.a.) hakkında diyor ki: "Kûfe'nin her tarafında, Allahü Teâlâ'nın kitabını onun kadar iyi okuyan, onun kadar güzel söz söyleyen, onun kadar anlayışlı, sorulan her suâle onun kadar süratle cevap veren birini görmedim."

107. Zehebi, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.403.

108. İmam, muhaddis ve güvenilir bir zattır. Buharî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

109. Hadis hâfızlarındandır.

Yahya b. Eksem (ö. 242/856),¹¹⁰ Muğîre'den rivâyet ediyor. Muğîre bana dedi ki:

*"Ebû Hanîfe'nin derslerine otur ve fıkıh öğren. Eğer İbrahim¹¹¹ (en-Nehaî) hayatta olsaydı kesinlikle o da Ebû Hanîfe'nin derslerine otururdu."*¹¹²

Şebâbe b. Sevvâr¹¹³ (ö. 206) anlatıyor:

"Şu be'nin Ebû Hanîfe hakkındaki görüşü olumlu / güzel idi. Ona her zaman rahmet okurdu."

110. **Yahya b. Eksem:** Hanefî fıkıh âlimlerinin büyüklerinden. İlmi çok, fikri parlak, kadri yüksek, şânı yüce bir zât olup, ismi, Yahyâ bin Eksem bin Muhammed et-Temîmî el-Esedî el-Mervezî'dir. 159 (m. 775) senesinde Merv'de doğdu. 242 (m. 856)'de hacdan dönerken Rebeze'de 83 yaşında vefât etti. İmâm-ı Muhammed Şeybânî, Abdullah bin Mübârek, Süfyân b. Uyeyne ve daha başka âlimlerin derslerini dinleyip, onlardan rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de, Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî, Ebû Hâtem er-Râzî, İsmâîl bin İshâk el-Kâdî ve kardeşi Hammâd bin İshâk gibi birçok âlimler rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ bin Eksem hazretleri, İmâm-ı A'zamın (r.a.) torunu İsmâîl'den sonra, henüz yirmi yaşında iken Basra şehrine kadı ta'yin edildi. Basralılar, yeni ta'yin olan kadı efendinin bu kadar genç yaşta olmasına hayret edip, "*Kadımız kaç yaşındadır?*" denilince; "*Ben, Peygamber efendimizin (s.a.v.) Mekke-i Mükerrreme'ye kadı ta'yin ettiği Attâb'dan (r.a.) ve Yemen'e kadı ta'yin ettiği Mu'âz bin Cebel'den daha yaşlıyım*" buyurdu. Hatîb el-Bağdâdî onun hakkında şöyle der: "*Yahyâ bin Eksem, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat i'tikâdî üzere olup, bid'atden çok sakınırdı.*" (Şükrü Özen, Yahya b. Eksem, DİA, c.43, s.251)

111. **İbrahim en-Nehaî,** zamanında Irak'ın tartışmasız en büyük imamı idi. Müctehid, hâfız ve müfessir idi. Hicrî 95 senesinde vefât etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebû süleyman'ın hocası olur.

112. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.403.

113. Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî, Medâinlidir ve Sahihayn râvilerindendir.

Ubeydullah b. Musa¹¹⁴ (ö. 213) anlatıyor: Mis'âr¹¹⁵ (ö. 155/772)'ı şöyle derken işittim:

"Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet eylesin. O, gerçek bir fakih ve âlim idi."

Hüseyn el-Cu'fî anlatıyor: Zâide b. Kudâme'yi¹¹⁶ şöyle söylerken işittim:

"Numan b. Sâbit'in mayası ve bedeni fıkıhtır. Kûfe halkı, ondan sonra onun gibisini vaat etmedi."

Ebû Bekr b. Ayyâş'tan şöyle rivâyet olunmuştur:

"Numan b. Sâbit, kendi zamanının en fakihidir."

Ebû Nuaym şöyle rivâyet ediyor: Ebû Hanîfe vefât ettiği zaman Ali b. Sâlih b. Hayy'ı şöyle söylerken işittim:

"Irak'ın müftü ve fakihî gitti."

Bısr b. Hafî (ö. 227/841) anlatıyor: Abdullah b. Dâvûd el-Hüreybî'yi (ö. 213/828)¹¹⁷ şöyle söylerken işittim:

"Âsâr'ı¹¹⁸ arıyorsan Süfyân Sevrî'ye, bu âsâr'daki derin manaları arıyorsan o zaman Ebû Hanîfe'ye git."

114. İmam, hafız ve zâhid bir zattır. Altı hadis imamı ondan rivâyette bulunmuşlardır.

115. *Kütüb-ü Sitte* imamlarının kendisinden hadis rivâyet ettikleri bir hadis hâfızıdır.

116. **Zâide b. Kudâme** es-Sekafi, Kûfeli muhaddis, tâbiüdür. Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte* de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır.

117. **Hüreybî**: İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzi, Nesâî ve Dârekutnî Hüreybî'nin sika olduğunu belirtmişlerdir. Dârimî de onu Ebû Âsım en-Nebîl ile karşılaştırarak, *"Her ikisi de sikadır, ancak Hüreybî daha üstündür"* demiştir. Ebû Hâtim ise ondan "sadûk" diye söz ederek re'y anlayışına meyli bulunduğuna dikkat çekmiştir. Müslim hariç *Kütüb-ü Sitte* ashâbı ondan hadis rivâyet etmişlerdir.

118. **Âsâr**: Eser kelimesinin çoğuludur. **Eser**: Hadis ve sünnet manalarına gelir. Ayrıca, sahâbe ve tabiînin kavillerine de eser denir.

Rûh b. Ubâde¹¹⁹ (ö. 205) anlatıyor: İbn Cüreyc'in (ö. 150/767)¹²⁰ yanında idim, ona *"Ebû Hanîfe vefât etti"* denildi. İbn Cüreyc, *"Allah ona rahmet eylesin. Elbette onunla beraber ilmin birçoğu da gitti"* dedi.

el-Müsennâ b. Recâ anlatıyor: Saîd b. Ebû Arûbe'yi¹²¹ (ö. 156/773) şöyle söylerken işittim:

"Ebû Hanîfe Irak'ın âlimi idi."

Yezid b. Hârûn¹²² (ö. 226/821) şöyle der: *"Gördüğüm en fakîh insan Ebû Hanîfe idi."*

Şeddâd b. Hakem şöyle der: *"Kendi zamanında Ebû Hanîfe'den daha fakîh bir kimseyi bilmiyorum."*

el-Hulvânî rivâyet ediyor: Ebû Âsım en-Nebî'le (ö. 212); *"Ebû Hanîfe mi daha fakihtir, Süfyân (Sevrî) mi?"* diye sordum. Ebû Âsım, *"Ebû Hanîfe"* dedi.

Abdurrezzâk (ö. 211) anlatıyor: Abdullah b. Mubârek (ö. 181) şöyle dedi:

"Eğer re'ye ihtiyaç varsa, re'y cihetinden Ebû Hanîfe onların aslanıdır."

119. Muhaddislerin büyüklerindendir. İmam Ahmed b. Hanbel ve Ali b. el-Medîni'nin hocalarındandır.

120. **İbn Cüreyc:** Tebe-i tâbiin devrinde Mekke'de yetişen hadis ve fıkıh âlimlerinden. Adı, Abdülmelik bin Abdülazîz bin Cüreyc el-Mekki'dir. Ümeyye bin Hâlid bin Üsevd'in âzâdlı kölesidir. Aslen ailesi Rum diyarındandır. Türk soyundan olduğu da rivâyet edilmektedir. 150 (m. 767)'de yaşı 70'den fazla olduğu halde Mekke'de vefât etti. İbn Cüreyc'in hadis ilminde sika/güvenilir bir râvî olduğu icma' ile sabittir. Hadis imâmı olup, üçyüzbinden ziyâde hadis-i şerifi, râvileri ve senetleri ile birlikte ezberleyen yüksek bir âlimdir. En son vefât eden sahâbîlere de yetiştigi bildirilmektedir. Fakat onlardan hadis-i şerif rivâyet etmemiştir. (İsmail Cerrahoğlu, İbn Cüreyc, DİA, c.19, s.405.)

121. Hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden muhaddis ve fakîh.

122. Hadis hâfızlarından müctehid bir zattır.

Yine Abdullah b. Mubârek şöyle anlatıyor:

*“Eğer Allah, Ebû Hanîfe ve Süfyân Sevrî ile karşılaşmayı bana nasip etmemiş olsaydı, ben elbette bedevî olarak kalırdım.”*¹²³

Yahya b. Âdem (ö. 203/808) anlatıyor: Hasan b. Sâlih’i¹²⁴ (ö. 165/784) şöyle derken işittim:

“Ebû Hanîfe’nin ilmi anlaşılır ve ilimde dikkatli idi. Rasûlullah’dan (s.a.v.) gelen bir haber onun yanında sahîh olarak bulunursa, başka bir şeye dönmez/başka bir şeyle fetvâ vermezdi.”

el-Müzenî (ö 264/878) ve başkaları İmam Şafî’den şöyle işittiklerini rivâyet ediyorlar:

*“İnsanlar fıkıh ilminde Ebû Hanîfe’nin çocukları mesâbesindedir.”*¹²⁵

Gözlerim Ebû Hanîfe Gibisini Görmedi

İshak b. Behlûl (ö. 252), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)’den şöyle rivâyet ediyor:

*“Gözlerim Ebû Hanîfe gibisini görmedi.”*¹²⁶

“el-Hallâl” lakaplı İbrahim b. Abdullah el-Mervezî (ö. 242), Abdullah b. Mubârek’i şöyle anlatırken işittiğini rivâyet ediyor:

123. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.6, s.398.

124. Hasan b. Salih şöyle der: *“Ebû Hanîfe nâsih ve mensûhu çok dikkatli araştıran, Kûfe ehlinin hadîsini en iyi bilen, cemaatin tabi olduğu şeye sıkı sıkıya sarılan, kendi beldesi ricâlerinden hadîs ve eserden ulaşanları ezberleyen bir kimse idi.”* (İbn Abdilber, *el-İntika*, s.128)

125. Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, 267.

126. Sibt İbnu’l Cevzî *“el-İntisâr ve’t Tercih”* kitabında senedi ile Ebû Nuaym el-İsbehânî’den şöyle rivâyet eder: Süfyân b. Uyeyne’yi şöyle derken işittim: *“Gözlerim Ebû Hanîfe gibisini görmedi.”* Musannıf (Sibt İbnu’l Cevzî) dedi ki: *“Hâlbuki onun gözleri Süfyân; Şafî ve Ahmed’i görmüştü.”* Ben de derim ki (Kevserî); *“Evzai, Sevrî ve Mâlik’i de gördü.”* (Bkz: Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.171)

“Ebû Hanîfe bir âyet¹²⁷ idi.”

Ahmed b. es-Sabbâh, İmam Şafî’den şöyle rivâyet eder:

İmam Mâlik’e, *“Ebû Hanîfe’yi gördün mü?”* diye soruldu.

İmam Mâlik: *“Evet! Öyle bir zât gördüm ki, eğer şu direklerin altın olduğunu iddia etse, bu iddiasını delilleriyle ispat ederdi.”¹²⁸*

Ahmed b. Muhammed b. Muğalles’ten (ö. 308).¹²⁹ Muhammed b. Mukâtîl bize Abdullah b. Mubârek’ten şöyle rivâyet etti:

“Eser/hadîs bilindikten sonra, eğer re’ye ihtiyaç duyulursa o zaman Mâlik, Süfyan ve Ebû Hanîfe kâfidir. Bu üçünden en zeki ve en dakik olanı, fikhî meselelere daha derin olarak dalabileni Ebû Hanîfe’dir.”

Seleme b. Şebîb¹³⁰ (ö. 247) anlatıyor: Muhammed b. Mukâtîl (ö. 862) bize Abdullah b. Mubârek’ten şöyle rivâyet eder:

127. Yani; ilmi, takvâsı ve ahlâkı ile Allah’ın mucizelerinden birisi idi.

128. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.6, s.399.

129. Ahmed b. Muhammed b. Muğalles, Sabit b. Muhammed ez-Zâhid, Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn ve Affan b. Müslimden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de, Ebû Amr b. es-Simâk, Ebû Ali b. es-Savvâf, Ebû’l Feth b. Muhammed rivâyette bulunmuşlardır. Hatib Bağdâdî şöyle der: Bazı insanlar şöyle demişlerdir: “Ahmed b. es-Salt, uydurma hadîsler rivâyet ederdi. 308 senesinde vefât etmiştir.” (Ebû’l Vefâ) İbn Adiyy’in “*el-Kâmil*”deki İbn es-Salt hakkındaki tarafgirliğini Hatib el-Bagdâdî aldığı gibi, birçok sahâbenin, tâbiünün ve bu fennin sika kabul ettiği din adamları hakkındaki tarafgirliğini de alsaydı. Fakat bunu göremiyoruz. Bu Ahmed b. es-Salt el-Himmâni hakkında, İbn Ebî Heyseme oğlu Abdullah’a diyor ki: “Ey oğlum, şu şeyhten yaz. Çünkü o bizimle beraber meclislerde 70 yıldır yazıyor.” Bu cidden Hatib’i kızdıracak bir haldir ve ondan kurtulmak için faydasızca saçma sapan bir iş yapmaya sevk ediyor. (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.261)

130. İmam, hafız ve güvenilir bir zattır. Müslim ve diğre dört Sünen sahibi ondan rivâyette bulunmuşlardır.

“Eğer bir kimseye kendi re’yi ile konuşması uygun ise, bu Ebû Hanîfe olmalıdır.”

Hibbân b. Musa¹³¹ (ö. 233) şöyle anlattı: Abdullah b. Mubârek’e;

“Mâlik mi daha fakihdir Ebû Hanîfe mi?” diye soruldu. O, “Ebû Hanîfe” dedi.

Bişr el-Hâc anlatıyor: el-Hüreybî (ö. 213) şöyle demiştir:

“Ebû Hanîfe’nin aleyhinde konuşan ya da hasetçi”

İslam Ümmetine Namazlarında Ebû Hanîfe’ye Duâ Etmeleri Vaciptir

Müslim el-Keccî> Muhammed b. Saîd el-Kâtib> el-Hüreybî’den şöyle rivâyet eder:

“İslam ümmetine namazlarında Ebû Hanîfe’ye dua etmeleri vaciptir.”

Mekkî b. İbrahim¹³² (ö. 215) şöyle derdi:

“Ebû Hanîfe kendi zamanının en fakihidir.”

Yahya b. Maîn, Yahya b. Saîd el-Kattân¹³³ (ö. 198/813) ’da şöyle rivâyet eder:

“Allah’a yalan söyleyemeyiz. Ebû Hanîfe’nin reyinden daha güzel bir rey işitmedik. Onun fetvâlarının çoğunu aldık.”

131. Hafız, İmam hüccet. İmam Buhârî ve Müslim’in şeylerindendir.

132. **Mekkî b. İbrahim el-Hanzalî (ö. 215):** Horasan şeyhidir. Ebû Hanîfe’den çok istifâdeeden bir âlimdir. Bkz. Tabakât ve el-Cevâhir. (Kevserî, *Fıkhü Ehli’l Irak ve Hadîsuhum*, s.61)

133. **Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813):** İmam, hâfızların efendisi, Ebû Hanîfe’nin kavli ile fetvâ verirdi. (Zehebî, *Tezkiratu’l Huffâz*, c.1, s.298.) Hatîb el-Bağdâdî, Yahya b. Maîn kanalı ile Yahya el-Kattân’dan şöyle rivâyet eder: “Vallâhi Ebû Hanîfe ile beraber oturduk ve ondan ilim aldık. Vallâhi ben onun yüzüne baktığım zaman onun Allah’tan korktuğunu bildim.” (Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, c.14, s.135.)

Yahya b. Ebû Tâlib, Ali b. Âsım'ın (ö. 211) şöyle dediğini rivâyet ediyor:

*“Eğer Ebû Hanîfe'nin ilmi kendi zamanındaki diğer âlimlerin ilmi ile tartılsa, Ebû Hanîfe'nin ilmi elbette daha ağır gelir.”*¹³⁴

Talk b. Gannâm en-Nehaî, Hafs b. Ğıyâs (ö. 194/810)'tan şöyle rivâyet eder:

*“Ebû Hanîfe'nin sözleri kıldan daha incedir. Onu sadece câhil olanlar ayıplar.”*¹³⁵

el-Humeydi, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)'den şöyle naklediyor:

“İki şey var ki, Kûfe'nin kantarının bu iki şeyi tartacağını zan etmiyorum: Hamza (ö. 156/773)'nın kıraâtı¹³⁶ ve Ebû Hanîfe'nin reyi. Bu ikisi ufukları aşmıştır.”

İmam Ebû Hanîfe'nin Rey Hakkındaki Sözleri

Nuaym b. Hammâd anlatıyor: Ebû İsme –ki o Nuh el-Câmi'dir–¹³⁷ Ebû Hanîfe'yi şöyle söylerken işittiğini rivâyet ediyor:

134. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.402.

135. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.403.

136. İmam Hamza b. Habîb: Kûfe'de doğmuştur. Yedi kıraât imamından birisi.

137. Ebû İsme **Nuh b. Ebî Meryem** el-Câmi el-Mervezî, Merve geldiği zaman annesi Mukâtil b. Süleyman'la evlenmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin erken dönem talebelerindendir. İbn Ebî Leylâ'ya da talebelik yapmıştır. “Cami” lakabı ile anılan Nuh b. Ebî Meryem'e bu lakabın verilmesinin sebebi bazı rivâyetlere göre İmam Ebû Hanîfe'nin fıkhnı ilk defa derleyen kişi olması, bazılarına göre ise İslam ilimlerinin birçok dalında faaliyet göstermiş bulunmasıdır. Nuh b. Ebî Meryem'in hadis rivâyetleri Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Maîn, İmam Ahmed, Buharî, Müslim, Neseî, Dârekutnî gibi birçok hadis âlimi tarafından “münker, metrûk, leyse bi şey'in” ifadeleri ile cerh edilmiştir. Diğer bazı erken dönem ricâl eserlerinde ise hakkında olumsuz bir

"Rasûlullah'tan (s.a.v) gelen her şey başımın gözümlün üzerinedir. Ashâb-ı Kirâm'dan gelen haberlerden dilediğimizi tercih eriz. Sahâbeden sonraki nesildekilere gelince; onlar da adam biz de adamız/onların ictihad ettiği gibi biz de ictihad ederiz."¹³⁸

Bir topluluk Yahya b. Ma'inden> Ubeyd b. Ebû Kurre'den> Yahya b. ed-Darîs'ten rivâyet ediyor:

Süfyân Sevrî'yi (ö. 161/778) müşahede ettim. Adamın birisi ona:

"Ebû Hanîfe'ye kin tutuyor musun?" dedi.

Süfyân, "Ona ne oldu ki?" dedi.

Adam: "Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim:

"Allahın kitabı ile amel ederim. Eğer onda/Kur'an'da bir hüküm bulamazsam Rasûlullah'ın sünneti (ve güvenilir râvîlerin birbirlerinden naklettikleri sahâbenin âsârı) ile amel ederim. Eğer orada da bir şey bulamazsam Rasûlullah'ın ashâbının fetvâlarından birisini tercih ederim. Ancak iş; İbrahim en-Nehaî, Hasan (el-Basrî), Şa'bî¹³⁹ ve Ata (b. Ebû Rabâh)'a geldiği zaman, onlar nasıl icti-

değerlendirme yapılmaksızın anılmakta ve bazılarında sasece kötü niyetli olmayan zabt sorunundan söz edilmektedir. (Kaya, Eyüp Said; NUH B. EBÎ MERYEM, DİA, C.33, s.229-230)

138. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.401.

139. Ebû Hanîfe, Şa'bî'nin kendisini ilme teşvik etmesini şöyle anlatmaktadır: "Bir gün Şa'bî'nin yanından geçiyordum. Beni çağırdı ve bana, 'Nereye devam ediyorsun?' dedi. Ben de, 'Çarşı-pazara' dedim. O, 'Maksadım o değil, ulemadan kimin dersine devam ediyorsun?' dedi. Ben, 'Hiçbirinin' diye cevap verince, Şa'bî; 'ilmi ve ulema ile görüşmeyi sakın ihmal etme. Ben senin uyanık ve aktif bir genç olduğunu görüyorum' dedi. Onun bu sözü benim içimde iyi bir etki yaptı. Ticareti bıraktım ilim yolunu tuttum. Yüce Allah'ın inayetiyle Şa'bî'nin sözü bana çok faydalı oldu." (Bkz: İbn Ebi'l Avâm, a.g.e., s.143)

had ettilerse ben de ederim"¹⁴⁰ deyince Süfyan uzun süre sessiz kaldı. Sonra konuştu. Onun konuştuğunu mecliste bulunan herkes yazdı. Şöyle dedi:

"Hadislerden korkutanları duyunca, korkarız, yumuşak olanları iştirir ve ondan ümitvâr oluruz. (İctihadlarından dolayı) Hayatta olanları hesaba çekmeyiz. Vefât etmiş olanların aleyhine hükmetmeyiz. İştirsek selam verir, âliminin bilmediğini tenkit ederiz. Onların reyî olan yerde kendi reyimizi bırakırız."

Veki' (ö. 197/812) anlatıyor: Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim:

"Mescitte bevl etmek, kıyasların bazısından daha güzeldir."

Muhammed b. Şuca' es-Selci¹⁴¹ (ö. 266) anlatıyor: İsmail b. Hammâd b. Ebû Hanîfe'den işittim, Ebû Hanîfe şöyle dedi:

"Tercih ettiğimiz görüşleri kabul etmeye hiçbir kimseyi mecbur etmeyiz. Herkesin bu icthadı kabul etmesi lazım geldiğini söylemeyiz. Kimin yanında daha iyisi varsa getirsin."

Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî (ö. 204/819) anlatıyor: Ebû Hanîfe şöyle derdi:

"Bizim şu reyimiz, gücümüzün yettiğinin en iyisidir. Kim daha iyisini getirirse onu kabul ederiz."

140. Hatib Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, c.13, s.368.

141. **İmam Muhammed b. Şuca' es-Selci** (ö. 266): İkinci namazında secde ederken vefât etmiştir. Muvaffaku'l-Mekkî, onun musannefâtında 70 bin civarında hadis olduğunu söylemiştir. Altmış cüz civarında *el-Menâsik*, kalın hacimli *Tashîhu'l-Âsâr* ve *er-Reddü Ale'l-Müşebbihe* adlı eserleri vardır. Zehebî, *Siyeri A'lamin Nübela*'da onun ilim denizi olduğunu söyler. Bazı râvîler onun hakkında mutaassıbâne sözler söylemişlerdir. Bkz. "*Fihrist*" (İbn Nedim), "*el-Cevâhir*" ve müellifin "*Teb-yinu Kizbi'l-Müfteri*" (Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadisuhum*, s.65.) İmam Zâhid el-Kevserî, Muhammed b. Şuca' es-Selci ve Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî'nin hayatlarını anlattığı ayrı bir kitabı vardır ve basılmıştır. İsmi, *el-İmta bi sireti'l-İmâmeyn* dir ve 63 sahifedir.

Allame Zâhid el-Kevserî'nin Kaleminden:

RE'Y VE İÇTİHAD

Re'y konusunda bir kısım rivâyetler vardır. Bunlardan bir kısmı, re'yin kötü, bir kısmı da iyi olduğunu anlatır. Kötü olan re'y kişinin kendi hevesine dayanan bir görüştür. İyi olan re'y ise, Kitab ve Sünnet'e kıyas yoluyla Sahâbe, tabiün ve teba-i tabiîn fakihlerinin usûlüne uygun olarak yeni bir olayın hükmünü nasstan çıkarmaktır. Bu konudaki rivâyetlerin çoğunu Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*'de zikretmiştir. İbn Abdilber de bu rivâyetleri, kaynaklarını inceleyerek nakletmiştir.

Bu konudaki kesin kanaat şudur: Sahabî, tabiî ve Teba-i tabiînin fakihleri yukarıda temas ettiğimiz manada re'yle icthad yapmışlar; yani nasslara başvurarak yeni olayların hükmünü çıkarma yoluna gitmişlerdir ki bu, inkârı mümkün olmayan icmalardandır.

İmam Ebû Bekr er-Razî, *el-Fusûl fi'l-Usul* adlı eserinde, re'yle icthad bakımından Sahabî ve Tabiî fakihlerinin durumlarını anlattıktan sonra şöyle demektedir:

“Nihayet fıkıh ve usulünü bilmeyen, selefin metodunu tanımayan, cehalete düşmekten sakınmayan, sahabilere ve onların haleflerine aykırı bir şekilde nefsî arzularına uyan bir topluluk ortaya çıkmıştır.”

“Kıyas ve yeni olayların hükümlerini ortaya koymak için icthad yapmayı ilk inkâr eden İbrahim en-Nazzam'dır. O, bu konuda bilgisizliği yüzünden ve tehevvue kapılarak, kıyasla icthad yaptıkları için sahabilere dil uzatmış, onlara uygunsuz şeyler nisbet ederek, Allah'ın onları nitelediği ve övdüğü şeyin zıddı ile vasıflandırmıştır.”

“Sonra Bağdat'lı kalamcılardan bir kısmı bu görüşe uymuş, ancak Nazzam gibi selefi yermemiş ve kınamamışlardır. Yine de aşırı gittikleri taraflar olmuştur. Selefe dil uzatmamakla birlikte icthad ve kıyas konusundaki sözleri onları daha da kötü bir iş işlemeye sevketmiştir; çünkü onlara göre sahabilerin icthadları kesin bir

hüküm vermek için değil, bir kısım yeni olaylarla ilgili hasım tarafları sulh etmekten ibârettir. Bu suretle onlar, görüşlerini böyle bir cehaletle süslemişler ve sanki Nazzam'ın selefi hatalı bulmakla içine düştüğü çirkin durumdan kurtulmuşlardır!"

"Daha sonra Dâvûd b. Ali adında câhil biri çıkmış, her iki tarafın ne söylediğini anlamadan onlara uymuş; kısmen Nazzam'ın, kısmen de kıyası reddeden Bağdatlı kelimcilerin sözlerini benimseyerek kıyas ve icthadı reddetmek için deliller getirmiştir. Bununla birlikte o, akli delillerin hepsini kabul etmemiş, din ilimlerinde aklın hiçbir rolü olmadığını sanarak kendisini hayvan mertebesine indirmiştir."

Ebübekr er-Razî böylece, rey ve kıyasın delil oluşunu şüpheye mahal vermeyecek şekilde ispat etmeye çalışmıştır. Bu anlamda rey'le icthad bütün İslam hukukçularının övünmeye layık bir niteliği olup derin bir anlayış ve kavrayışı ifade eder. Bunun içindir ki İbn Kuteybe, *Kitabü'l-Ma'arif*inde "rey taraftarları" başlığı altında fakihleri zikreder ve Evzaî, Süfyan Sevri ve Mâlik b. Enes'i bunlar arasında sayar.

Yine Hâfız Muhammed b. el-Haris el-Huşenî, *Kudâtu Kurtuba* adlı eserinde imam Mâlik'in öğrencilerini rey tarafları olarak gösterir. Hâfız Ebû'l-Velid b. el-Faradî ise *Tarihü Ulema'i'l Endelus* adlı kitabında aynı ifadeyi kullanır. Hâfız Ebû'l-Velid el-Bacî de *el-Muvatta'* şerhinde "ed-Dau'l-Udal" hadîsini açıklarken imam Mâlik'den nakledilenleri reddetmiş ve İbn Abdî'l-Berr'in, "imam Mâlik'in rey taraftarı talebelerinden (yani fakihlerden) hiç birisi böyle bir şey rivâyet etmemiştir" ifadesini kullandığını söylemiştir. Bu konuda daha fazla örnek vermeye gerek yoktur.

Bundan da anlaşılıyor ki rey'i kötüleyen rivâyetler, fıkıhta indi görüşlerin bir değer taşımayacağını, insanlık tarihi boyunca ardı arkası gelmeyecek yeni olayların Kitab ve Sünnet nass'larına kıyas yoluyla çözümlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kısaca,

bu rivâyetlerin kötilediği re'y, şer'î delillerin reddettiği, nefsi arzuların mahsulü olan indî görüşlerdir.

Hanefilerin re'y taraftarları diye isimlendirilmesi ise; ancak hüküm çıkarırken re'yi çok iyi kullanmalarından ileri gelmiştir. Nerede olursa olsun, ister Irak'ta, ister Medine'de, fıkhn bulunduğu her yerde re'y de bulunacaktır. İslam hukukçularının hepsi sadece ellerindeki delillere göre, ictihadın şartlarında ihtilâf etmişlerdir. Kitab, Sünnet, İcma' ve Kıyası kabulde ve sadece bunlardan biriyle yetinmeme konusunda ittifak etmişlerdir. A'meş'in dediği gibi, hadîşçiler nakilci olup, eczacı gibidirler. Fakihler ise tabip/doktor hükmündedirler. Bu itibarla fakih olmayan bir hadis ravisi fetvâ vermeğe kalkışırsa gülünç duruma düşer. er-Ramehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fasil'da*, İbnu'l-Cevzî *Telbîsu İblîs ve Ahbaru'l-Hamka'da*, el-Hatib el-Bağdâdî de *Kitabu'l-Fakih ve'l-Mütefakkih'de* bunun misallerini vermişlerdir. Burada hadis ekolünden söz etmeğe gerek yoktur.

Hanbelî bilginlerinden Süleyman b. Abdi'l Kavî et-Tufî, Hanbelî usulüne dair yazdığı *Muhtasaru'r-Ravda* adlı eserin şerhinde şöyle der:

"Bilesin ki re'y taraftarları sözü izafî bir şeydir. Hükümlerde re'y ile ictihad yapan herkese şamildir. Bütün İslam âlimleri buna dâhildir çünkü müctehidlerin hepsi ictihadlarında akıl ve re'ye başvurmada yapamazlar. Doğruluğunda münakaşa edilmeyen "Tahkîkul-Menat" ve "Tenkîhu'l-Menat" gibi ictihad usullerini her müctehid kullanmıştır."

"Re'y taraftarları" deyimini "Halku'l Kur'an" meselesi ortaya çıktıktan sonra râviler tarafından Iraklı'lara, yani Ebû Hanîfe ve ona tabi olan Kûfelilere ad olarak verilmiştir."

"Bazıları Ebû Hanîfe'ye dil uzatmada ileri gitmişlerdir. Ben ise Vallâhi Ebû Hanîfe'nin kendisine nisbet edilen şeylerden uzak olduğu kanaatindeyim ve onu bu gibi isnatlardan tenzih ederim.

Kısaca, Ebû Hanîfe inat olsun diye hiç bir sünnete muhâlefet etmemiştir. Sünnet konusunda muhâlefet ettiği olmuştaysa, ancak doğru gördüğü ve mevcut olan delillere dayanarak muhâlefet etmiştir. Muhalifleri ona karşı pek insafli davranmamışlardır. Ebû Hanîfe ise ictihadında yanılmış ise bir, isabet etmişse iki mükâfat almıştır. Ona dil uzatanlar, ya hasedçilerdir, ya da ictihad yapılması gereken yerleri bilmeyenlerdir.”

“Arkadaşlarımızdan Ebû'l-Verd'in *“Usulu'd-Din”* adlı kitabındaki ifadesine göre, Ahmed b. Hanbel de Ebû Hanîfe'yi saygı ve övgü ile anmıştır.”

Şihâb İbn Hacer el-Mekkî eş-Şafî *el-Hayratu'l Hisan* adlı kitabında (s.29), “Anlaşılmaktadır ki sonraki âlimlerin Ebû Hanîfe ve talebeleri için *“Re'y taraftarları”* tabirini kullanmaları onları küçültmek için değildir. Bu, onların kendi görüşlerini, Sünnete ve Sahabilerin ictihadlarına tercih ettiklerini söylemek gayesini de gütmeyiz; çünkü Ebû Hanîfe ve talebeleri bu gibi durumlardan uzaktırlar.”

Daha sonra İbn Hacer el-Mekkî, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının fıkuhta takip ettikleri yolu açıklamış; onların önce Kitab, sonra Sünnet ve daha sonra da Sahabilerin fetvalarıyla ictihadda bulunduklarını belirtmiş ve bunun aksini zannedenleri reddetmiştir. Bir müctehid olan Ebû Hanîfe'yi tenkid eden güvenilir hadisçilerin bulunduğunu inkâr edemeyiz. Bu hadisçiler Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının kabul etmediği rivâyetlerde bulunan illetlere dikkat etmedikleri için onun ve öğrencilerinin re'ye karşılık hadîsi terkettiklerini zannetmişlerdir. Çoğunlukla bu hadisçiler, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin delillerden nasıl hüküm çıkardıklarını kavrayamamışlardır. Esasen bu, müctehidlerin görüşlerinin çok keskin oluşundan ve hadîs nakledenlerin idraklerinin sathiliğinden ileri gelmiştir. Dolayısıyla hadisçiler re'ye karşılık rivâyeti terk ediyorlar diye fıkıhçıları tenkid etmişlerdir. Onların bu yersiz tenkidleri sadece kendilerine racidir.

İbn Hazm'a gelince o, kıyası toptan reddeder. Bu itibarla kıyası kabul eden diğer müctehidlerle Ebû Hanîfe ve arkadaşlarını ağır bir dille tenkid etmiştir. Kadî Ebû Bekr b. el-Arabi de *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*'da İbn Hazm'ı reddetme görevini üzerine almıştır, İbn Hazm'ın kıyası tanımama konusunda elinde herhangi bir delili yoktur. Sadece o, kıyasın hüccet oluşu hususunda sahâbi-lerden intikal eden şeyleri reddederken büyük bir pervasızlıkta ve kıyas aleyhinde varid olan birtakım zayıf rivâyetleri sahîh saymak cür'etinde bulunmuştur.

Gariptir ki iyi bir âlim olarak yetişmemiş olan, bir derginin sahibi dergisini mezhepçilik propagandası için bir araç yapmıştır. Esasen onun savunduğu mezhebin ne olduğu da belli değil. Bundan 10 yıl önce o, *"İslamda kolaylık ve genel yasama usûlü"* konusunda bir kitapçık yazmış, burada İbn Hazm'ın kıyas aleyhindeki görüşlerini, müctehid imamların metodlarına aykırı bir tarzda kıyası savunan, Kitâb ve Sünnete uymasa bile kendi mezhebini maslahat esasına dayandıran bazı yazarlara ait bir takım görüşleri toplamıştır. Bunlara dayanarak yine bir takım çelişik sonuçlar ortaya koymuştur ki, akli başında bir kimse bunları söylemez. Bu tür davranışlar öküz altında buzağı aramaktan başka bir şey değildir.

İbn Hazm, kıyası reddederken Nuaym b. Hammâd'ın rivâyet ettiği bir hadîse dayanmaktadır. Oysa Nuaym b. Hammâd'ın bu rivâyetine hadîs tenkidçilerinin çoğu itibar etmemişlerdir. İbn Hazm ise bu durumu bilmemektedir. Hâlbuki doğudaki küçük hadîşçiler bile meseleleri birbirlerine re'y ile kıyas etme hadîsini bilirler.

Ayrıca bu hadîsin senedinde Harîz en-Nasibî vardır. Gerçi müctehidlik iddiasında bulunan İbn Hazm, "Harîz"i "Cerîr" okumaktadır.

İbn Hazm'ın diğer bir delili de İbn Mac'e'de geçen "Sebaya'l-Umem" hadîsidir. İbn Hazm bu hadîsi de hasen olarak görür.

Oysa senedleri arasında “Süveyd” vardır. Süveyd hakkında ise İbn Maîn, “kanı helâldir”; Ahmed b. Hanbel de “rivâyet ettiği hadis kabul edilmez” demiştir. Hâfız Şihab el-Busirî de *Misbahu'z Zucace*'de, onu tenkid ederken müsâmahalı bir dil kullanmasına rağmen, zayıf olarak nitelemiştir.

Bu hadisin râvîleri arasında bir de İbn Ebî'r-Ricâl vardır ki, Nesâî'ye göre hadisi kabul edilmez. Buhariye göre ise “münkeru'l-hadis” tir.

İbn Hazm İslam hukukçularını, re'y ve hadis taraftarları olmak üzere ikiye ayırır. Aslında bu düşünce gerçek değildir. Bazı câhil nakilcilerin sözlerine dayanarak Ahmed b. Hanbel'in “Mihnet” inden sonra bir takım kimseler tarafından uydurulmuştur.

İbrahim en-Neha'î ve bazı arkadaşlarından rivâyet edilen “Re'y taraftarları sünnetin düşmanlarıdır” sözü, itikadi konularda sahih sünnete muhalif olan re'y anlamındadır. Yani bu sözle fer'î hükümlerde ictihad etmek değil; haricîler, kaderîler ve müşebbihe gibi bid'at taraftarları kasd olunmaktadır. Bu sözü, başka türlü anlamak, onu tahrif etmektir. Uydurmacılar aksini düşünse bile bizzat en-Neha'î ve İbnu'l-Müseyyib fer'î meselelerde re'y ile ictihad yapmışlardır.

İbn Hazm, kıyas konusunda sahabilerden nakledilenlerin hepsini yalanlamağa çalışır. Bilhassa Hz. Ömer'den rivâyet edilen hadisi, (16) doğru bulmaz. Oysa bu hadisi el-Hatib el-Bağdâdî ve diğerleri birçok yolla ve bir birine yakın lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Diğer sahabilerden rivâyet edilenler de böyledir.

el-Hatib el-Bağdâdî *el-Fakih ve'l-Mutefakkih*'de re'y ile ictihad konusundaki Mu'az hadisini rivâyet ettikten sonra şöyle der: el-Haris b. Amrin, “*Bu hadis, Muaz'ın arkadaşlarından birçok kimseden rivâyet edilmiştir*” demesi onun, meşhur olduğunu ve râvîlerinin çokluğunu gösterir. Muaz'ın zühd ve takvâsı bilindiği gibi, arkadaşlarının dindar, güvenilir, zühd ve takvâ sahibi oldukları

da açıktır. Ubade b. Nüsey bu hadisi Abdurrahman b. Ganm'den, o da Muaz'dan nakletmiştir. Bu senedde bir kopukluk yoktur. Râvîleri güvenilir kimselerdir. Ayrıca âlimler onu kabul etmişler ve delil olarak kullanmışlardır. Bu da gösterir ki bu hadis, âlimler tarafından sahîh olarak kabul edilmiştir.

Buna benzer daha geniş açıklamalar Ebû Bekr er-Razî'nin "*Fusûl*" unde de vardır. er-Razî, "Kıyası tanımayanlar" bölümünde bu konuyu ele almıştır. Biz burada sözü daha fazla uzatmak istemiyoruz. Zahirîler ve taraftarlarının aşırı tutumlarını reddeden rivâyetler hakkında geniş bilgi için Ebû Bekr er-Razî'nin, *el-Fusûl fi'l-Usul*; Hatibu'l-Bağdâdî'nin *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh* isimli eserlerine bakılabilir. Zahirîlerle taraftarlarını susturacak rivâyetler bu eserlerde bulunabilir. Sanırım burada bu kadarcık yeter. (Kevserî, *Fıkhü Ehlil Irak ve Hadîsuhum*, s.14-25; Çevirenler: Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, *Hanefî Fıkhının Esasları*, s.7-11)

İmam Ebû Hanîfe Zayıf Hadisi Kıyas ve Reye Tercih Ederdi

İbn Hazm (ö. 456/1064) şöyle der:

Ebû Hanîfe'nin ashâbının tamamı, Ebû Hanîfe'nin mezhebinin şu olduğunda ittifak etmişlerdir:

*"Ebû Hanîfe'ye göre zayıf hadis, kıyas ve reyden daha üstündür."*¹⁴²

Abdullah b. Amr er-Rakkî anlatıyor:

"A'meş'in (ö. 148/765) yanında idik. Ebû Hanîfe de oradaydı. A'meş'e bir mesele soruldu. A'meş:

"Meseleye sen cevap ver Ey Numan" dedi. Ebû Hanîfe o meseleye fetvâ verince A'meş:

"Bu cevabı nereden buldun?" diye sordu. Ebû Hanîfe:

142. Bkz: İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.7, s.54.

“Şöyle bir hadîs rivâyet etmiştin, bu hükmü o hadîsten çıkardım” dedi. O zaman A’mes şöyle dedi:

“Sizler (*fakîhler*) doktor bizler (*hadîşçiler*) ise eczacıyız.”¹⁴³

Ahmed b. Ebû Hayseme> İbrahim b. Beşşâr> Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)’den rivâyet ediyor.

Süfyân dedi ki:

“Ebû Hanîfe mescitte iken yanına uğradım. Talebeleri etrafında idi. Sesleri yüksek çıkıyordu. Ona: “Mescitte yüksek sesle konuşmalarını yasaklasan?” dedim.

Ebû Hanîfe: “Bırak onları! Onlar bu şekilde münâzara yaparak fakîh oluyorlar” dedi.

İmam Ebû Hanîfe’nin meseleleri tahkîki

Târîhu Bağdat kitabında Hatîb Bağdâdî’nin rivâyeti ve Zâhid el-Kevserî’nin ona vermiş olduğu cavabı *Te’nîbü’l Hatîb* kitabından alıyoruz:

HATİB BAĞDÂDÎ: “Bize Ali b. el-Kâsım b. el-Hasan el-Basrî haber verdi; bize Ali b. İshâk el-Maderânî tahdis etti; el-Abbâs b. Muhammed (ed-Dûri)’yi şöyle derken işittim; Ebû Nuaym (Fadl b. Dukeyn)’i şöyle derken işittim;

Züfer’i şöyle derken işittim:

Biz Ebû Hanîfe’ye devam ediyorduk. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan’da bizimle beraberdi. Biz ondan yazıyorduk. Bir gün Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf’a dedi ki:

“Yazık sana ya Yakub. Benden bütün duyduklarını yazma. Ben bugün re’yi alır yarın onu terk edebilirim. Yarın birini alır yarından sonra onu da terk edebilirim.”

143. Tahânevî, Zafer Ahmed; *İ’lâü’s Sünen*, c.20, s.9479.

KEVSERİ: Ebû Hanîfe bir meseleyi bütün etrafı ile tamam olduktan sonra onu ashâbının yazmasına müsamaha etmezdi. Bu onun verasının mükemmelliğini gösterir.

İbn Ebî'l Avâm, Tahâvî'den, Muhammed b. Abdullah er-Ruaynî'den Süleyman b. İmrandan, Esed İbnu'l Furât (ö. 828)'tan rivâyetle tahriç etmiştir. Esed dedi ki:

Bana Esed b. Amr (ö. 806) dedi ki:

"Bir meselenin cevabında Ebû Hanîfe'ye müracat ediyorlardı. Bu, bir cevap ile başkası da başka bir cevap ile geliyordu. Sonra meseleyi Ebû Hanîfe'ye kaldırıyorlar ve O'ndan soruyorlardı. O da cevap ile yakından ilgileniyordu. Öyle oluyordu ki bir meselede üç gün duruyorlardı. En sonunda divanda yazıyorlardı."

Yine İbn Ebî'l Avâm şöyle rivâyet ediyor:

"Ebû Hanîfe'nin Ashâbından kitap tedvîn edenler 40 kişi idiler. Esed b. Amr onlar için 30 yıl yazmıştır."

Saymerî şöyle rivâyet ediyor:

"Bize el-Abbâs b. Ahmed el-Haşimî tahdîs etti. Bize Ahmed b. Muhammed el-Miskî tahdîs etti. Bize Ali b. Muhammed en-Nehâî tahdîs etti. Bize İbrâhîm b. Muhammed el-Belhî tahdîs etti. Bize Muhammed b. Saîd el-Harezmi tahdîs etti. Bize İshâk b. İbrâhîm tahdîs etti ve dedi ki:

"Ebû Hanîfe'nin ashâbı bir meseleye derinlemesine dalarlardı. Âfiye mecliste hazır olmadığı zaman Ebû Hanîfe, "meseleyi Âfiye gelinceye kadar müzakereye çıkarmayınız", derdi. Âfiye mecliste hazır olur ve onlara muvafakat ederse Ebû Hanîfe: "Tesbit ediniz" derdi. Âfiye onlara muvafakat etmediği zaman Ebû Hanîfe: "Tesbit etmeyiniz" derdi."

İşte böylece meseleler olgunlaşır, öyle ki eğer birisi buna çarptığı zaman anasının başına düşer. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.188)

İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'e Yardımı

Ömer b. Şeybe (ö. 262/875), Ebû Nuaym kanalıyla Züfer b. el-Hüzeyl'i (ö. 158/775) şöyle anlatırken işittiğini rivâyet ediyor:

Ebû Hanîfe, İbrahim¹⁴⁴ b. Abdullah b. Hasan'ın meselesi hakkında (gerçekleri) yüksek sesle konuşurdu. Bu sebeple ona,

144. Ebû'l-Hasen **İbrâhîm b. Abdillâh** b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. **Ali b. Ebî Tâlib** (ö. 145/763) Abbâsî Halifesi Mansûr'a isyan eden Ali evlâdından. 97'de (715-16) doğdu. Hz. Hasan'ın torunlarından Abdullah el-Mahz'ın oğludur. Hayatının kırk yaşından önceki dönemi hakkında yeterli bilgi yoktur. Ebû Ca'fer el-Mansûr Abbâsî tahtına çıkınca, Abbâsîler aleyhinde faaliyette bulunan İbrâhîm'i ve ağabeyi Muhammed'i ele geçirmeyi en önemli mesele telakki etti. Bu amaçla 139 (756) yılı başlarında babaları Abdullah b. Hasan'a mektup yazarak oğullarını kendisine getirmesini istedi. Abdullah ise oğullarının nerede olduğunu bilmediğini Halifeye bildirdi. Bunun üzerine Mansûr onu tevkif etti (140/758). İbrâhîm, babasının Hicaz'da Mansûr tarafından hapsedilmesinden sonra Aden, Sind, Kûfe, Musul, Enbâr, Bağdat, Medâin ve Vâsıt gibi beldeleri gizlice dolaştı. 143 (761) yılında Basra'ya gelip yerleşti ve ağabeyi Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin imâmeti lehindeki propaganda çalışmalarını buradan yürütmeye başladı. İbrâhîm'in Basra'yı merkez olarak seçmesi o günkü siyasî şartların gereği idi. Zira Halife Mansûr'un halkı Hz. Ali taraftarı olan Kûfe yakınlarındaki Hâşimiyye'de ikamet etmesi İbrâhîm'in Kûfe'yi hareket merkezi edinmesini engelliyordu. Ayrıca İbrâhîm Medineliler'i savaştıkları güçte görmüyor, Suriyeliler'in de Hz. Ali taraftarlarına düşmanlığını biliyordu (Taberî, VII, 629). Halifenin aldığı sert tedbirlere rağmen başta Basra ileri gelenleri olmak üzere Ahvaz, Fars ve çevrede bulunan diğer beldelerden çok sayıda kişi ona tâbi oldu. İbrâhîm, Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin 1 Receb 145 (25 Eylül 762) tarihinde Abbâsîler'e karşı Medine'de harekete geçtiğini haber alınca onu desteklemek için ramazan ayının ilk günü (23 Kâsım 762) kardeşinin-kinen daha şiddetli bir isyan başlattı. Basra'nın Benî Yeşkûr bölgesine yönelerek Abbâsî Valisi Süfyan b. Muâviye'nin oturduğu dârülmâreyi kuşattı. Valiyi korumak için gelen kuvvetleri yenilgiye uğratarak valinin sarayda hapsedilmesini, bunun dışında eman dileyenlere eman verilmesini emretti. Beytülmâlde bulunan 2 milyon (veya 600.000) dirhem bir

kısmını taraftarlarına dağıttı. Ahvaz ve Fars'a sevkettiği ordular da çok kısa zamanda Abbâsî güçlerini mağlûp ederek bu beldelere hâkim oldular. İbrâhim, nüfuzunun Vâsıt'a kadar ulaştığı bu sıralarda ağabeyinin ölüm haberini aldı. Bunun üzerine İbrâhim, ordugâhının yer aldığı Sâcûr bölgesine giderek Mansûr ile savaşmak için hazırlıklara başladı. Bu sırada orduları Hicaz, Rey ve İfrîkîye'de bulunan, Bağdat'ın inşasını bırakarak Kûfe'ye intikal eden Mansûr, Medine'deki İsâ b. Mûsâ ve Rey'deki Müslim b. Kuteybe'ye, İbrâhim b. Abdullah'ın kuvvetleriyle çarpışmak için hemen dönmelerini emretti. Rey'de olan veliahdı Mehdi-Billâh'a da bir mektup göndererek Rey'den Hâzim b. Huzeyme kumandasında bir ordunun Ahvaz'a sevkini istedi. Ahvaz'a gelen Hâzim b. Huzeyme'nin ordusuyla İbrâhim'in kuvvetleri arasında yapılan savaşta İbrâhim taraftarları galip durumda iken Abbâsî güçleri Hâzim'e yardıma gelince mağlûp oldular ve Ahvaz Abbâsî kuvvetlerinin eline geçti. Bu olaydan sonra Ebû Cafer el-Mansûr, Medine'den gelen İsâ b. Mûsâ'yı 15.000 kişilik bir kuvvetle İbrâhim'in üzerine gönderdi. İbrâhim ise 10.000 kişilik bir kuvvetle Kûfe'ye doğru yola çıkmaya karar verdi. İki ordu Kûfe'den 95 km. uzaklıktaki Bâhamrâ denilen yerde karşılaştı. Abbâsîler'in Humeyd b. Kahtabe kumandasındaki öncü birlikleri bozguna uğradı, bundan etkilenen Abbâsî askerleri kaçmaya başladı. Durumu haber alan Mansûr Kûfe'den kaçabilmek için gerekli hazırlıkları yaptırdı. Bu sırada İbrâhim b. Abdullah, kendisine bağlı 100 kişilik bir kuvvetle yerinde kalan İsâ b. Mûsâ'nın üzerine yürüdü. Dağılan kuvvetlerini toplamaya muvaffak olan Humeyd b. Kahtabe de tekrar Abbâsî ordusuna katıldı. Fakat İsâ b. Mûsâ yaralanınca ordusu savaş meydanından çekilmek zorunda kaldı, İbrâhim'in ordusu da onları takip etmeye başladı. Takip sırasında İbrâhim ordusunun münâdisi kaçan düşmanın takip edilmesini duyurunca İbrâhim taraftarları geri döndüler. Bunu gören İsâ b. Mûsâ'nın kuvvetleri onların yenildiğini zannederek peşlerine düştü. İbrâhim bu sırada ağır şekilde yaralandı ve Abbâsî kuvvetleri tarafından öldürüldü (25 Zilkade 145 / 14 Şubat 763). Taberî'nin nakline göre (*Târîh*, VII, 648) Mansûr, İbrâhim'in öldürülmesinden büyük üzüntü duymuş ve bu işi istemeyerek yaptığını söylemiştir. Halk onu "Bâhamrâ şehidi" savaşı da "küçük Bedir Gazvesi" olarak adlandırmıştır. **İmam Mâlik, Hicaz'da Muhammed en-Nefsüzzekîyye hareketini desteklediği gibi Ebû Hanîfe'nin de Irak'ta İbrâhim'in hareketini açıkça desteklediği, müslümanların ona yardım etmesi gerektiği yolunda**

“Vallâhi, boyunlarımıza ipler konuluncaya kadar, senin ona hiçbir minnetin olmadı.”

Ebû Nuaym (Fadl b. Dukeyn) (ö. 219/834): “Ebû Hanîfe’yi aramak için yola çıktım. İsa b. Musa’ya veda etmek için atına binmiş olduğu halde ona kavuştum. Nerede ise morali çok bozuktur. Sonra Bağdat’a götürüldü ve Halîfe Mansûr’un yanına getirdiler” dedi.

İmam Ebû Hanîfe’nin Bid’at Fırkalarına Karşı Tutumu

Muhammed b. Şuca’ es-Selcî (ö. 266), Hasan b. Ebû Mâlik> Ebû Yûsuf senedi ile Ebû Hanîfe’nin şöyle söylediğini rivâyet eder:

“Şu taraftan –yani Horasan’dan– bize iki sınıf/mezheb geldi: Cehmiyye ve Müşebbihe.”

Nadr b. Muhammed, Ebû Hanîfe’den şöyle naklediyor:

“Cehm (b. Safvân) ve Mukâtil (b. Süleyman) fasıktırlar: Şu teşbihte¹⁴⁵ şu da nefi¹⁴⁶ de aşırıya gitti.”

Yukarda geçtiği üzere, rivâyetlerden kesin olarak biliyoruz ki “Halku’l Kur’ân”ı ilk defa söyleyen el-Ca’d b. Dirhem’dir. Onlara göre, bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi değiştirmek basit bir iş! İlim ehlinin arasında tevatür derecesinde hükme bağlanmış bir şey, onların nazarında ehemmiyetsiz bir şey!

Bu meseleyi hakkı ile İbn Kuteybe (ö. 276)’nin “el-İhtilâf Fi’l Lafz” kitabına yazdığım ta’liklerde ifâ ettim. Orada söylediğim şeylerden birisi de şuydu:

fetvâ verdiği, ayrıca kendisine bir mektup göndererek bir gece baskını ile Mansûr’u öldürebileceğini söylediği rivâyet edilmektedir. (Öz, Mustafa; İBRÂHİM b. ABDULLAH, DİA, c.21; s.284)

145. Teşbih inancında aşırıya giden Mukâtil b. Süleyman’dır (ö. 150/769).

146. Allahın sıfatlarını nefyetme inancında aşırıya giden ise, Cehm b. Safvân’dır.

İbn Ebî Hatîb, “*er-Redd Ale’l Cehmîyye*” kitabında dedi ki:

Ahmed b. Abdullah eş-Şa’rânî’yi şöyle derken işittim; Saîd b. Rahme’yi (Ebû İshâk el-Fezârî’nin dostu) şöyle derken işittim:

“Cehm b. Safvân hicri 130 tarihinde çıktı ve Kur’ân’ın mahlûk olduğunu söyledi. Bu söz ulemâyâ ulaşınca, onlara çok büyük bir söz olarak geldi. Ve Cehm’in küfür konuştuğu üzereinde icma ettiler.”

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) yine dedi ki:

Babamı (Ebû Hâtim) şöyle derken işittim: “120 kûsür senesinde ilk defa “Halku’l Kur’ân” ile gelen, el-Ca’d b. Dirhem’dir. Sonra Cehm b. Safvân’dır. Sonra bu ikisinden sonra Bîşr b. Ğıyâs’dır.” (Herhalde 30 zikri kûsuratı tamamlamak içindir. Yoksa Cehm’in ortaya çıkması yukarda geçtiği gibi, 20 kûsürdür.)

Lâlekâî (ö. 418/1027), “*Şerhu’s Sünnne*”de diyor ki:

“120 kûsür senesinde, Kur’ân’ın mahlûk olduğunu ilk defa söyleyenin el-Ca’d b. Dirhem olduğunda ümmet arasında ihtilâf yoktur. (Cehm b. Safvân, 128 senesinde tutuklandı.) İbn Cerîr (ö. 310/923)’in zikrettiğine göre, katlolunması da aynı senedir. Ancak Lâlekâî, diyor ki: “Cehm’in katlolunması 132 senesidir.” Gördüğün gibi tarihler arasında problem var.

Cehm’in öldürülmesi, Kur’ân hakkındaki fikri herkes tarafından bilinmeden helâl olmadı. İnsanlar onun bu fikri ile fitneye düştüler. Haberi yayanlar yaydılar. Nefret edenler de ters düştüler. Onlardan çoğu bu bid’atçının ne dediğini anlamadan adâletten tarafa tarafsız olanlar, ifrat ve tefrite düştüler. Bazıları onu, “nefs-i kelim”i nefyetmeye götürdüler, bazıları da, “kelam-ı lâfzî”nin kıdemi karıştığını söylediler.

Ebû Hanîfe ne zaman ki bunu gördü, işin ehemniyetini idrak etti ve hakkı ortaya koyarak dedi ki:

“Allah ile beraber kaim olan, mahlûk değildir, mahlûk ile beraber olan da mahlûktur.”

Bununla Ebû Hanîfe şunu murad ediyor:

“Allah ile kaim olmak i’tibâriyle “Kelamullah”, diğeri kadim sıfatları gibi baki bir sîfâtıdır. Ancak, okuyucuların dilindeki, Hâfızların zihinlerindeki, mushaflardaki, seslerden, nakışlardan, zihinlerdeki surette bulunan Kur’ân ise Onu taşıyan insan, yaprak, renk gibi mahlûktur.”

Bundan sonra ilim ehlinin anlayışları ve fikirleri bu şekilde karar kıldı. (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.88)

İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Rivâyetindeki Hassasiyeti

Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’den şöyle rivâyet eder:

“Bir kişinin, işittiği andan nakledeceği zamana kadar ezberinde olmayan bir hadîsi, nakletmesi helâl değildir.”

Ebû Hanîfe’nin haberleri kabul usûlü ile alakalı Zâhid el-Kevserî’nin *Te’nîbü’l Hatîb* adlı eserindeki (s. 293-296) ilgili bölümü burada nakletmek uygun olacak:

Haber-i Vâhid’lerin bazılarında yüz çevirmelerine sebep olan Hanefilerin bazı usulleri:

Kim Ebû Hanîfe hakkında az hadîs bildiğini veya hadîse muhâlefet ettiğini veya zayıf hadîsleri çok kullandığını zannederse; bunların tamamı câhilliktir, imamların haberleri kabul etme şartlarını bilmemektir. İmamların ictehad ilimleri husûsî terâzî ile tartılır. Bazı kereler diğ. terâzîlere uymayabilir.

İmam Ebû Hanîfe’nin, hükümleri istinbâd etme babında taze ve canlı usûlleri vardır. Çoğu zaman onun usûlunu bilmeyen câhillere ona saldırır. O usuller şunlardır:

1-Kendisinde daha kuvvetli rivâyetlere muarız olmamak şartı ile sika râvîlerin mürsellerinin kabul olmasıdır.

Mürsel ile ihticâc, devam edip gelen bir sünnetdir. Üç faziletli asırda imamlar mürsel haberi delil olarak kullanmışlardır. Hatta İbn Cerîr der ki: “Genel olarak mürseli reddetmek bir bid’attır ki hicrî ikinci yüzyılın başında ortaya çıkmıştır.” Bu görüşü el-Baci “Usûl”ünde, İbn Abdilber “et-Temhid”de, İbn Receb “Şerhu İlelî’t Tirmizî”de zikretmişlerdir. Hatta İmam Buhârî “Sahîh”inde mürsel ile ihticac eder. İmam Buhârî yine “Cüz’u’l Kiraâtî Halfe’l İmam”da ve başka kitaplarda da delil olarak kullanmıştır. Mevlânâ Muhaddis el-Osmanî’nin “Fethu’l Mülhim Fî Şerhi Sahîh-i Müslim” kitabında açıklamasını bulacağın üzere, İmam Müslim’in “Sahîh”inde mürsel rivâyetler vardır. Mürsel ile amel etmeyi kim zayıf görürse, ümmetin amel ettiği sünnetin yarısını terk edip atmış olur.

2-Haber-i vâhidi inceleyip araştırdıktan sonra, yanında toplanıp kararlaştırmış olan Usûllere arz etmek.

Haber-i Vâhid bu usûllere muhâlif olduğu zaman, iki delilden daha kuvvetlisi ile amel etmek için, usûl alır ve onunla amel ederdi. Böyle olunca da, usûle muhâlif olan haber-i vâhidi şaz sayardı. İmam Tahâvî’nin “Şerhu Meâni’l Âsâr” kitabında bunun numuneleri vardır. Bunda, sahîh habere muhâlefet yoktur. Bunda, müctehid için zahir olan bir illetten dolayı habere muhâlefet vardır. Müctehidin yanında haberin sahîh olması, şâibeden uzak olmasıdır.

3-Haber-i vâhidleri Kur’ân’ın umûmuna ve zâhirine arz etmek.

Haber-i vâhid, Kur’ân-ı Kerîm’in umûmuna ve zahirine muhâlif olduğu zaman, iki delilden daha kuvvetli olan ile amel etmek için kitap alınır, haber ise terk olunur. Çünkü kitabın sübûtu kat’îdir.

Ebû Hanîfe'ye göre Kur'ân'ın zahiri ve umûmunun delaleti, Usûl kitaplarında mufasssal bir şekilde şerh olunan ve tartışmaları bitiren deliller ile kat'îdir. Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 370/981) "*Fusûl*"ü ve el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) "*Şamil*"i gibi.

Haber-i vâhid, umûmî ve zahir olan Kur'ân'a muallif olmamasına gelince; Hatta Kur'ândaki mücmeli beyân ederse, o zaman o haber alınır ve kabul edilir. Şöyle ki, beyân olunmaksızın o haberde delalet yoktur. Yine, kitaba ziyâde etmek babında haber-i vâhid ile bu dâhil olmaz. Her ne kadar bazı huzursuzluk çıkarmak isteyenler yanlış anlasa da.

4-Haber-i vâhid, iki delilden daha kuvvetlisi ile amel etmek için, fiilî veya kavli olsun, meşhur sünnete muhâlif olmamalıdır.

5-Haber-i vâhidi kendi misli gibi bir habere muhâlif olmamalıdır.

İki haber bir biri ile teâruz ederse, müctehidlerin muhtelif nazarları sebebi ile ikisinden birisi diğerine tercih olunur. İki râvîden birisinin diğerinden daha fakîh olması veya birisinin fakîh diğerlerinin fakîh olmaması gibi.

6- Haber-i vâhidi rivâyet eden râvî, rivâyetinin aksine amel etmemelidir.

Köpeğin yaladığı kabı yedi defa yıkamak hakkındaki Ebû Hureyre hadîsi gibi. Çünkü bu Ebû Hureyre'nin fetvâsına muhâlifdir. Bu illetten dolayı Ebû Hanîfe bu hadîsle ameli terk etti. Seleften birçok âlim bu meselede Ebû Hanîfe ile aynı ictihattadır. Bu konuda İbn Receb'in "*Şerhu İleli't Tirmizî*" kitabında numûneler bulabilirsiniz. İnsanlardan kim bunun aksini düşünürse, onlar Zâhiriyye'ye daha yakındır.

7- İbn Receb'in zikrettiği gibi, Allah'ın dininde ihtiyat etmek için, habere metin ve sened olarak zâid olanları reddetmektir.

Muhâlifleri ile münakaşada ashâbımızdan bazı müteahhirîn âlimlerinin bu aslı ihmal etmeleri, hasmı ilzam kabilindendir.

8- Umûm belvâ olan yerde haber-i vâhidi almamak. Bunun sâbit olmasının yolu şöhret veya tevahür olmaması değildir. Bu kâideye, şüphe ile düşen hadler ve keffaretler dâhil olur.

9- Sahâbeden birisinin rivâyet ettiği haber ile ihticâc etmek için, onlardan birini, hükümde ihtilâf ettiği için terk etmemektir.

10- Seleften hiç kimsenin o haber-i vâhidi ta'n etmemesidir.

11- Rivâyetler muhtelif olduğu zaman hadler ve ukûbâtta rivâyetlerin en hafif olanını almaktır.

12-Râvî, hadisi aldığı andan rivâyet ettiği zamana kadar, hiç unutma olmadan, ezberinde tutmasıdır.

13-Râvî, rivâyet ettiği zaman, hatırlayamazsa, yazdığı notlara güvenmemesi lazımdır.

14-Şüphelerle ve düşen hadlerde, rivâyetler ihtilâf ettiği zaman en ihtiyatlı olanı almak.

Çalınan mal on dirhem kıymetinde olursa eli kesilir, rivâyetini almak gibi. Dînarın dörtte biri olursa eli kesilir rivâyetini almamak gibi. Çünkü dînari dörtte biri üç dirhem eder. O zaman da "on dirhem" olan rivâyet daha güvenilir ve daha ihtiyatlı olur. Çünkü hangi rivâyetin önce olduğu bilinmiyor ki, ikisinden birinin neshine hükümlunsun.

15-İki haberden birisi tarafında "eser"ler daha çok ise o alınır.

16-Haberin, sahâbe ve tâbiîn arasında devam edip gelen amel-lerine muhâlif olmamasıdır.

O sahâbe ve tâbiînin hangi beldelere inerlerse insanler aynıdır. Herhangi bir şehir ile husûsî kılmadan. Leys b. Sad'ın İmam Mâlik'e yazdığı şeyde işaret ettiği gibi.

Daha kuvvetli haber ile amel etmek, rivâyetlerin çoğunu kabul etmemesi için onun başka Usûlleri de vardır. “*es-Sîratu’s Şâmiyyeti’l Kübrâ*” kitabının müellifi Hâfız Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, İbn Ebî Şeybe’yi reddetmek sadedinde “*Ukûdu’l Cumân Fî Menâkibi Ebî Hanîfete en-Nu mân*” kitabının mukaddimesinde şöyle diyor:

“Hakikat olan şudur ki: Ebû Hanîfe inad için hadîslere muhâlefet etmemiştir. Aksine, sâlih delillerle ve açık hüccetlerle ictihaden onlara muhâlefet etmiştir. Eğer hata etti ise bir ecir, isabet ettiyse iki ecir vardır. Ona ta’n edip karalayanlar ya hasedlerinden bunu yapıyorlar ya da ictihad mevkilerini bilmedikleri için.”

Ebû Hanîfe’nin hadîslerinin bazısının zayıf olduğu meselesine gelince; müteahhirinin âlimlerinden bazıları diyor ki, jadislerinin zayıf olması, Ebû Hanîfe’nin bazı şeyhleri veya şeyhlerinin şeyhleri cihetiyledir. O muteahhinin âlimlerinin Ebû Hanîfe’nin şeyhleri hakkındaki mâlûmâtları çoğu zaman doğru değildir. Ebû Hanîfe kendisi, kendi şeyhlerini veya onların şeyhlerinin hallerini sonra gelen âlimlerden daha iyi biliyordu. Çoğu kere Ebû Hanîfe ile sahâbe arasında iki râvî bulunurdu. (Zâhid el-Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.239-242)

İmam Ebû Hanîfe’nin Resûlullah’ı (s.a.v)

Rüyasında Görmesi

Şuayb b. Eyyûb es-Sarîfinî, Yahya el-Hımmânî’den Ebû Hanîfe’nin şöyle söylediğini rivâyet ediyor:

“Bir rüya gördüm. Rüya beni çok korkuttu. Öyle ki rüyamda, Rasûlullah’ın (s.a.v.) kabri-i şerîfini deştigimi/kazdığımı gördüm. Basra’ya geldim ve rüyanın tabirini sorması için birisini Muhammed b. Sîrîne gönderdim. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) şöyle yorumlamış:

“Rüyayı gören kişi Rasûlullah’ın (s.a.v.) haber ve hadislerini araştırıyor.”¹⁴⁷

Muhammed b. Şuca' es-Selcî (ö. 266), Hasan b. Ebû Mâlik> Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet eder:

Ebû Hanîfe rüyasında sanki Rasûlullah’ın (s.a.v.) kabr-i şerifini deşelediğini, sonra kemiklerini alıp birleştirdiğini görmüş. Bir arkadaşına, Basra'ya vardığı zaman Muhammed b. Sîrîne bu rüyanın tabirini sormasını istemiş. Arkadaşı sorunca Muhammed b. Sîrîn:

“Rüyayı gören bu adamın, Rasûlullah’ın (s.a.v.) sünnetini toplayıp ihya ettiğini” söylemiş.

Ali b. Âsım, Ebû Hanîfe'den şöyle işittiğini rivâyet eder:

“Rüyamda sanki Rasûlullah’ın (s.a.v.) kabr-i şeriflerini deşelediğimi gördüm. Endişelendim ve bunun İslam’dan dönmek manasına gelebileceğinden korktum. Basra’ya, Muhammed b. Sîrîne sorması için bir adam hazırlayıp gönderdim.

Muhammed b. Sîrîn: *“Eğer bu adamın rüyası doğru ise, o kişi Rasûlullah’ın (s.a.v.) ilmine varis olur”* dedi.

İbn Ebû Rizme, Abdân'dan Abdullah b. Mubârek'in şöyle söylediğini rivâyet eder:

“Bazılarının Ebû Hanîfe'yi kötüler bir şekilde konuştuklarını duyarsan, ben buna üzülürüm ve o insanların Allah tarafından bir cezaya çarptırılmalarından korkarım.”

Leys B. Sa'd'ın, Ebû Hanîfe'nin Süratli Cevap Vermesine Hayran Kalması

Ali b. Ma'bed, İmam Şafîî kanalı ile Leys b. Sa'd'dan¹⁴⁸(ö. 175/792) şöyle rivâyet eder:

147. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.398.

148. **İmam el-Leys b. Sa'd (ö. 175):** Birçok âlim onu Hanefî saymış Kadı Zekerîyya el-Ensârî *“Şerhu'l-Buhârî*’de onun Hanefî olduğunu kesinlikle belirtmiştir.

“İnsanların Ebû Hanîfe hakkında konuştuklarını duyar ve onu görmeyi arzu ederdim. Mekke’de olduğum bir zamanda insanların bir zatın etrafında toplandıklarını gördüm. Birisinin “*Ey Ebû Hanîfe*” dediğini duyunca, bu zatın o olduğunu anladım. Soru soran adam:

“*Benim hâlim vaktim yerinde ve ben Horasan’lıyım. Bir oğlum var ve onu bir kadınla evlendirdim. Ona çok mal verdim o da hanımını boşadı. Sonuç olarak çok malım gitmiş oldu. Çok para vererek ona bir cariyeye satın aldım. Oğlum da onu âzâd etti. Netice de yine çok malım gitmiş oldu. Bunun bir çaresi var mı?*” dedi.

Ebû Hanîfe: “*Oğlunu köle pazarına götür. Gözü bir cariyeye değer ve ondan hoşlandığını anlarsan, o cariyeyi kendin için satın al. Daha sonra cariyeyi oğlunla evlendir. Eğer bundan sonra onu boşarsa, sahibi sen olduğun için cariyenin mülkiyeti sana döner/geçer. Eğer cariyeyi âzâd ederse, âzâd etmesi geçerli olmaz (çünkü sahibi oğlun değil, sensin.)*”

Ebû Hanîfe’nin bu cevabı üzerine Leys b. Sa’d¹⁴⁹ şöyle demek-
ten kendini alamaz:

İbn Ebi’l Avâm, el-Leys’den Mekke’de Ebû Hanîfenin meclisine katıldığını senediyle nakletmiştir. Ebû Hanîfe’nin meclisine şöyle bir mesele getirilir: Birisi, oğlunu birçok masraf ederek evlendirmekte, oğlu ise karısını boşamaktadır. Ona cariyeye satın almakta, fakat o, bunu da âzâd etmektedir. Ne yapması gerektiğini Ebû Hanîfe’ye sorar. Ebû Hanîfe kendisine bir cariyeye satın almasını, sonra bu cariyeyi, mahrem yerlerini gören oğluna nikâhlanmasını tavsiye eder. Eğer oğlu, onu boşayacak olursa cariyeye memlûkesi olmak hasebiyle kendisine rücu eder. Eğer âzâd edecek olursa; onun, babasına ait cariyeyi âzâd etmesi câiz olmaz. el-Leys, onun cevabının doğruluğuna ve cevap vermedeki sür atine hayret ettim, der. Hâlbuki el-Leys müctehid bir imam idi. (Kevserî, *Fıkhu Ehli’l Irak ve Hadisuhum*, s.60-61.)

149. Leys b. Sa’d, “*Seni terlemiş gördüm*” dediği zaman, İmam Mâlik, Ebû Hanîfe hakkında Leys b. Sa’d’a şöyle söylemişti: “*Ebû Hanîfe’nin yanında terledim. Ey Mısır’lı! O, hakikaten fakihdir.*” Bunu Kadı İyâd “*el-Medârik*” ki-

“Vallâhi! Süratli cevap vermesi kadar, doğru cevap vermesi de hoşuma gitti.”

Bu rivâyetin aynısını Leys b. Sa’d’a kadar başka bir isnadla Tahâvî’den¹⁵⁰ nakleder.

Muhammed b. Şuca’ (ö. 266), Ali b. Âsım’ı şöyle söylerken işittiğini rivâyet eder:

“Eğer Ebû Hanîfe’nin aklı, yeryüzü halkının yarısının aklı ile tarılacak olsa, elbette onun aklı daha ağır basar.”

Tahâvî, Muhammed b. Abbâs ve Ahmed b. Ebû İmran’ın İsmail b. Muhammed b. Hammâd’dan şöyle rivâyet ederler:

tabının evvellerinde rivâyet etmiştir. (Zâhid el-Kevserî, *Te’ribü’l Hatîb*, s.168)

150. **İmam Tahâvî:** Ahmed b. Muhammed el-Ezdî el-Hicrî el-Mısırî’dir. Künyesi Ebû Cafer et-Tahâvî’dir. İmam ve Hâfız’dır. Tevsik ve taz’if etmede içtihadlarına müracaât edilen hâfızları “*Tezkiretü’l Huffâz*” adlı kitabında toplayan Zehebî onun hakkında şöyle diyor: “İmam, Allâme, Hâfız ve güzel kitapların sahibidir. İbn Yunus onun hakkında: “O; sika, sebt, fakîh ve akıllı bir zât idi. Geride kendisi gibi birisini bırakmadı.” 321 senesinde vefât etmiştir. “*Hüsnü’l Muhâdara*” kitabında Suyûtî onu Mısır’daki hadîs hâfız ve tenkitçilerinden sayar. Suyûtî onun için diyor ki: “O, sika, sebt, fakîh idi. Mısır’da Hanefîlerin riyaseeti onda idi. Onun, Meâni’l Âsâr, Ahkâmu’l Kur’ân, et-Tarihu’l Kebir, İhtilâfu’l Ulema kitapları vardır.” Ebû Ya’la el-Halilî “*el-İrşad*”da Muhammed b. Ahmed eş-Şurûtî’den şunu nakletti: Tahâvî’ye dedi ki: “Niçin dayın el-Müzenî’nin mezhebini (Şafîî mezhebi) terk ettin.” Tahâvî dedi ki: “Çünkü dayım devamlı suretle Ebû Hanîfe’nin kitaplarına bakıyordu.” Hâfız İbn Hacer “*el-Lisân*”da diyor ki: “Tahâvî’den oğlu Ali, Ebû’l Hasan el-Lahmî, Taberânî, Ebû Bekir el-Mukrî ve Ahmed b. el-Kâsım el-Haşşâb rivâyette bulunmuşlardır.” el-Kuraşî, “*el-Cevâhir*”de diyor ki: “Tahâvî’den Ebû’l Kâsım el-Kurtubî, asrında zâhirilerin şeyhi olan Abdullah b. Ali ed-Dâvûdî, Hâfız İbn Yunus el-Mısırî v.s. rivâyette bulunmuşlardır.” (Tahânevî, Zafer Ahmed, *İ’lau’s Sünen*, c.20, s.9532–9537)

Eşimi boşama konusunda şüpheye düştüm. Meseleyi Şerîk'e sordum. O, "Eşini boş ve sana dönmesini bekle/şahit ol" dedi.

Sonra Süfyân es-Sevrî'ye sordum. O, "Git ve eşine dön. Eğer onu boşamışsan, dönmüş olursun" dedi.

Sonra Züfer b. Hüzeyle sordum. O, "Eşinin talakı kesinleşinceye kadar o senin eşindir" dedi.

Ebû Hanîfe ye sorunca bana şöyle dedi:

"Süfyân, takvâ cihetini düşünerek fetvâ vermiş. Züfer, fıkıhın tam ortasından fetvâ vermiş. Şerîk'in ise; "elbiseme bevl değdi mi değmedi mi bimiyorum? Diye sorduğunda sana; "Hayır, elbisene değmiş, onu yıka" diye fetvâ veren birisi gibi fetvâ vermiş."

Muhammed b. Şuca' (ö. 266), Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'den (ö. 204/819) şöyle rivâyet eder:

Ben ve Hammâd b. Ebû Hanîfe (ö. 170), Dâvûd et-Tâi'nin (ö. 160) yanına geldik. Bazı şeyler konuştuk. Sonra Dâvûd, Hammâd'a:

"Ey Ebû İsmail! Bu konuda konuşanlar ne konuşursa konuşsun. Ancak Kur'ân hakkında Allah'ın söylediğinden başkası ile konuşmaktan sakınsın. Babanı (Ebû Hanîfe) şöyle derken işittim:

"En çok bilenimiz Allah'tır. Yani, onun kelamı olan Kur'ân'dır. Kim Allah'ın bildirdiğinden yapışırsa, en sağlam ipe (el-Urvetü'l Vüskâ) tutunmuş olur. En sağlam ipe yapışmayan helake düşmez mi?"

Bu cevap üzerine Hammâd, Dâvûd'a "Allah seni hayırla mükâfatlandırınsın. Ne kadar da güzel işaret ettin" dedi.

Ali b. el-Hasan b. Şakîk, İshak b. el-Hasan el-Kûfî'den rivâyet ediyor:

Bir adam Kûfe'de ipekçiler çarşısına geldi ve fakîh Ebû Hanîfe'nin dükkânını sordu.¹⁵¹ Ebû Hanîfe ona, "O, fakîh değildir. O zorlama bir müftüdür" dedi.¹⁵²

Muhammed b. Şuca' es-Selcî (ö. 266), Hibbân'dan şöyle rivâyet eder:

Bir kadın Ebû Hanîfe'ye bir elbise satmak için geldi.

Ebû Hanîfe, "Bu kaç?" diye sordu.

Kadın, "Yüz dirhem" dedi.

Ebû Hanîfe kadına, "Bu elbise daha değerlidir" dedi.

Kadın, "İki yüz dirhem" dedi.

Ebû Hanîfe kadına, "Bu elbise daha değerlidir" dedi.

Kadın, "Üç yüz dirhem" dedi.

Ebû Hanîfe kadına, "Bu elbise daha değerlidir" dedi.

Kadın, "Dört yüz dirhem" deyince, Ebû Hanîfe o elbiseyi dört yüz dirheme satın aldı.¹⁵³

Ubeyd b. Ye'îş, Vekî'den (ö. 197/812) şöyle rivâyet eder:

Süfyân'a; "Sen mü'min misin?" diye sorulduğu zaman "Evet" diye cevap verirdi. "Allah'ın yanında mı?" diye sorulduğu zaman "Ümit ederim" derdi.

Ebû Hanîfe ise, "Ben burada da Allah'ın yanında da mü'minim" derdi.

151. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.394.

152. Kendisini soran bir kişiye İmam Ebû Hanîfe, tevazuundan dolayı bu şekilde cevap vermiştir. Zaten büyükler hiçbir zaman; "ben artık oldum", "en büyük benim", "ben her şeyi bilirim" şeklinde cevap vermezler.

153. İmam Ebû Hanîfe, elbiseyi satmak isteyen kadını aldatmak istememiş, kadın değerinin altında elbisesini satmak isteyince imam her defasında fiyatı kaldırmış ve asıl değerinde satın almıştır.

İmam Ebû Hanîfe, imanda istisnayı kabul etmezdi. Ona göre iman da şek olmamalıdır. Çünkü inanılacak şeyler bir bütündür. Seleften, imanını “İnşaallah” diye istisna edenler, son nefeste imanla gideceklerini bilmedikleri içindir. Yoksa onlar da “kat’i olarak mü’miniz” derlerdi. Ehl-i Hadîs’ten de bir grup âlim, her şeyde istisna yaparlardı.

el-Firyâbî (ö. 827) Askalan’da murâbıtlardan bir cemaat ile beraber murâbıt (sınırdaki cihad için nöbet bekleyen) olarak yaşadı. O, geçitte nöbet bekleyenlere, selevin iman meselesindeki ameline yapışarak, her şeyde istisnayı emrederdi. İmanda istisna yapmayan Mürcie’ye karşı düşmanlıkta son noktada idi. Onlar, Ebû Hanîfe’ye karşı kin ve nefrette çok aşırıya gittiler. O, Ebû Hanîfe ki, asrında şöyle diyenlerin en başında idi: “Ben hakkâ mü’minim.” Ebû Hanîfe bu sözü söyleyince, onlar onu Mürcie’nin başı i’tibar ettiler/saydılar. İmanda istisna yapmak sahîh olmaz. Sadece, son nefesinde imanla gitmek meçhûl olduğu için, imanda istisna etmek sahîh olur. Selevin kelamı buna hamlolunur.

el-Firyâbî’yi cemaati ile beraber Askalan’daki aşırılıkları, her şeye “İnşaallah” demelerine götürdü. Hatta onlardan birine; yeryüzü ayaklarımızın altında mıdır? Diye sorsan, onlar: “İnşaallah” diye cevap verirler. Namaz kıldıktan sonra ona, namazı kıldın mı? Diye sorsan: “İnşaallah” diye cevap verirlerdi. (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.230)

Ebû Bîşr ed-Dûlâbî> Muhammed b. Sa’d> ed-Dabî (Muiz’in muallimi)’den şöyle rivâyet eder:

Ebû Useyd¹⁵⁴, Ebû Hanîfe ile otururdu. O (Ebû Hanîfe), if-fetli ve saf bir kimseydi. Bir gün Ebû Hanîfe’nin meclisinde bir

154. Ebû Useyd, saf biraz da aklî melekeleri tam olmayan birisidir. Mü-ellif Zehebî, burada Ebû Useyd’ın bazı hallerini zikrederek İmam Ebû Hanîfe’nin ne kadar geniş göğüslü, affedici ve müsâmahakâr

adama, “Dizini kaldır, (tükürmeyi murat ettiği halde) bevletmek istiyorum” deyince adamın biri Ebû Hanîfe’ye, “Şunun ne dediğini duymuyor musun?” dedi. Ebû Useyd: “Âlimlerle oturduğün zaman, az vakarlı ve az ağırbaşlı olarak otur” diye söylenmez mi? Deyince, Ebû Hanîfe ve yanındakiler güldüler.

Ebû Useyd sokakta otururken semiz bir deve geçti. O, “Keşke bu deve benim olsaydı!” dedi. Oradakiler, “Onu ne yapacaksın?” dediler. “Oğlumu sünnet ettirip, onun için keseceğim” dedi.

Ebû Useyd Pazar günü, Cuma günleri giydiği güzel elbiselerini giyip, kokular sürünüp dışarı çıkarak arkadaşları olan bir attârın¹⁵⁵ dükkânına oturdu. Onunla bir müddet oturduktan sonra dükkâncıya, “Bizimle Cumaya gelmeyecek misin?” dedi. Arkadaşı, “Ey Ebû Useyd! Bu gün Pazar! İnsanlar sadece bir gün şaşırırlar, sen ise haftanın tamamını şaşırdın” dedi. Ebû Useyd, “Ben bu günü Cuma zannettim” dedi.

Ebû Useyd hastalandı. Ebû Hanîfe onu ziyaret etti ve “Kendini nasıl hissediyorsun?” diye sordu. “İyiyim” dedi. Ebû Hanîfe, “Bu gün bir şey yedin mi?” dedi. Ebû Useyd “Evet! Çorba, Cemîz ve Nar yedim” deyince Ebû Hanîfe güldü ve “O zaman sen afittesin” dedi.

Dâvûd b. Raşîd, Yahya b. Saîd’in Ebû Hanîfe’den o da Hammâd b. İbrahim’den şöyle rivâyet ediyor:

Rasûlullah’ın (s.a.v) kabrini gören birisi onun kabrini şöyle vassfetti:

olduğunu göstermek için bu rivâyetleri buraya almış olmalıdır. İlim meclisine her zaman ilim taleb etmek için gelenler olmayabilir. İlim meclislerinde daima Ebû Useyd gibi ilim kabiliyeti olmayan gafiller de olabilir. Hakikî âlimler bu gibi şahısların durumlarına ve sözlerine sabrederler, onların hatırlarını kırmak istemezler. (Kevserî)

155. Attâr: Güzel koku satan, demektir.

“Kabrin üzeri deve hörgücü gibi tümsek ve beyaz taşlarla çevrilmiş idi.”

Tahâvî> Ahmed b. Ebû İmrân> Hilâl b. Yahya> Yûsuf b. Halid es-Semtî’den (ö. 189) şöyle rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe’nin derslerine iki buçuk sene devam ettim. Bir harf hariç onun sözlerinde hiçbir lahn işitmedim. Ehl-i Lügat de onun konuşmalarında lahn olduğunu zannederler.”¹⁵⁶

156. Ebû Hanîfe lügatte nasıl lahn yapabilir ki, İmam Ebû Hanîfe, Arabi ilimlerin beşiğinde, imamların önünde doğmuştur. O Arapçanın evinde büyüdü ve Arapçanın esrarına nüfuz etti. Hatta o kadar ki, Arap lügatine olan itilânın dairesinin genişliğine taaccüp ederek; Ebû Saîd es-Siyrafi, Ebû Ali el-Fârîsî ve İbnu Cinnî gibi Arapçanın direklerinden olan dil âlimleri, “Yeminler” babında onun lafızlarını şerheden kitaplar te’lif ettiler. (*Kevserî, Te’nîbü’l-Hatîb, s.45*) **Arapça’da Kûfe ve Basra’nın Yüksek Mevkîi**

İmam Suyûtî “*el-Müzahir*” kitabında, Fârâbî’nin “*el-Elfâz*” kitabından naklederek; Basra ve Kûfe’yi diğer Arap memleketlerinden farklı olarak Arap lügatini fasîh kabilelerden nakledip tedvîn ederek, ilim ve sanat olarak geliştirerek Allah’ın husûsî kıldığını belirtiyor. Bu kitapta, Basra ve Kûfe ehlinden Arapçayı öğrenenler vardır. Ayrıca, Arap olmayan başka ümmetlere komşu olduklarında dolayı, Mısır’dan ve Şam’dan, Yemen’den, Bahreyn’den Hicaz’dan ve Tâif’ten yabancı sınıflar karıştığı için, onlardan Arapçayı almayanlarda oldu. Bütün bunlar uzun meselelerdir. Suyûtî’nin kitabından buraya nakletmenin yeri değildir. İmam Suyûtî, “*el-Müzahir*” kitabında dedi: Ebû’l Tayyib el-Lügavî “*Merâtibu’n Nahviyyîn*” kitabında diyor ki: “*Arapça ancak şu iki şehirdedir: Kûfe ve Basra. Allah Resulünün şehri olan Medine’de ise Arapçada imam olan bir âlim bilmiyoruz.*” el-Asmaî şöyle dedi: “*Medine’de bir müddet ikamet ettim. Bir tane bile sahîh kasîde görmedim. Ya değiştirilmiş ya da bozulmuştur.*” Ebû Hanîfe’nin zamanında ictihat yapabilmek için bütün ilimlerde mütebahhir olmadan fakihlerin özellikle de fıkıhta söz söyleyebilmeleri mümkün değildir. Arapçada Beyân İlmi, âlimin davette ilk önce ihtiyaç duyacağı şeydir. Hatta bu iş bütün zamanlarda bu şekildedir. Şu yukarıda anlatılan iki misali delil getirerek Ebû Hanîfe’yi Arapçada zayıf olduğunu ispatlamaya çalışmak, akılsızlıktan ve de din azlığındandır. Ebû Hanîfe’nin Emevî devletinin sonlarında Hicaz’da uzun müddet kalması lügatini bozmamıştır. Tabîinin son zamanlarından beri Arap olmayanların Harâmeyn’e (Mekke ve Medine) gelip yerleşmeleri, Harâmeyn

Buharalı fakih Muhammed b. Ahmed b. Hafs, Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhim veya başkasından o da Abdullah b. Mubârek'ten şöyle nakleder:

“Ebû Hanîfe'nin ilmini şu şekilde –elinin içine işaret ederek– yapıncaya kadar ona mülâzemet ettim. Daha sonra¹⁵⁷ Süfyân'a mülâzemet etmeye başladım.”

Mısır kadısı Ebû'l Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ebû'l Avâm es-Sa'dî> İbrahim b. Ahmed et-Tirmizî> Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Selâm el-Belhî> Nasr b. Yahya el-Belhî'den rivâyet ediyor. O, Ahmet b. Hanbel'e şöyle bir soru sorar:

“Şu adamdan (Ebû Hanîfe'yi kastederek) nefret etmenizın sebebi nedir/hangi şeyden dolayı onu sevmezsiniz?”

Ahmed b. Hanbel: *“Rey sebebiyle”* dedi.

Ben, *“Şu (İmam) Mâlik rey ile fetvâ vermedi mi?”* dedim.

Ahmet b. Hanbel: *“Evet! Lakin Ebû Hanîfe'nin reyi kitaplara yazıldı ve devamlı olmasına sebep oldu”* dedi.

Ben : *“Mâlik'in reyi de kitaplara yazıldı”* dedim.

Ahmed b. Hanbel: *“Ebû Hanîfe'nin reyi Mâlik'in reyinden daha çoktur”* dedi.

O zaman ben dedim ki: *“O halde ikisi de rey ile fetvâ verdiği göre, ikisinin de kendi hisselerine düştüğü kadar konuşmanız olmaz mı?”* dedim.

Yukarıda Anlatılanlar Dışında Ebû Hanîfe'nin Verâ ve Takvâsı İle Alakalı Anlatılanlar

Kadı İbn Ka's, el-Hasan b. el-Hakem el-Hıbrî kanalı ile Ali b. Hafs el-Bezzâz'dan rivâyet ediyor:

Şeyhlerinden çoğunun İrapta hata yapmaları, Harâmeyn'de Arap lügati imamlarının olmaması sebebiyle; yukarıda geçtiği üzere, lügattaki eğriliği, bozukluğu düzeltmekten aciz idiler. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.46)

157. İmam Ebû Hanîfe'nin vefâtından sonra.

“Hafs b. Abdurrahman, Ebû Hanîfe'nin iş ortağı idi. Ebû Hanîfe ona mal verir ve satması için gönderirdi. Malların içinde kusuru olan varsa söyler ve sattığı zaman da açıklamasını tembih ederdi. Bir defasında Hafs sattığı malın kusurunu söylemeyi unuttu. Sattığı adam da yabancı birisi idi. Ebû Hanîfe bunu öğrenince bu ticaretten elde ettiği bütün kazancını sadaka olarak dağıttı.”

Ebû Nuaym şöyle anlatır:

“Ebû Hanîfe'nin dini güzel ve emânete de çok riâyet ederdi.”

Muhammed b. İshak el-Bikaî, Cafer b. Avn ve başkalarından şöyle rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe'nin yanına ipek elbise almak için bir kadın geldi. Ebû Hanîfe malları çıkarınca kadın;

“Ben fakir bir kadınıym. Bu mal sana kaç mal oldu ise bana o fiyata satar mısın?” dedi.

Ebû Hanîfe; *“Dört dirheme al” dedi.*

Kadın; *“Benimle alay etme” dedi.*

Ebû Hanîfe; *“Subhanellah! Ben iki elbise satın almıştım, birisini anaparaya sattım, geriye dört dirhem arttı.”*

Ali b. el-Hasan b. Şakîk, Abullah b. Mubârek'ten şöyle rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe'ye amellerin en fazîletlisi hangisidir?” Diye soruldu.

Ebû Hanîfe; *“İlim talep etmek” dedi.*

“Sonra hangisidir” denildi.

O; *“Sana en zor geleni” dedi.*

Hârice b. Mus'ab anlatıyor:

“Halîfe Ebû Cafer el-Mansûr, Ebû Hanîfe'ye on bin dirhem hediye vermek istedi. Ebû Hanîfe bu konuyu benimle istişâre etti ve dedi ki:

“Bu, öyle bir adamdır ki eğer hediyesini kabul etmezsem kızar, kabul edersem onun hakkında çirkin gördüğüm şeye/onun dinine, girmiş olurum.”¹⁵⁸

Ben; “Bu mal onun yanında değeri çoktur. Hediye almak için davet edildiğin zaman, bu paranın Mü'minlerin Emiri tarafından yazdırılmadığını söyle” dedim.

Ebû Hanîfe de öyle yaptı. Durum Halîfeye iletilince o da hediye vermekten vazgeçti.”

Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû (ö. 204/819) anlatıyor:

“Vallâhi Ebû Hanîfe, hiçbir idareciden ne bir hediye ne de bir câize kabul etti.”

Muhammed b. Abdulmelik ed-Dakikî, Yezîd b. Hârûn'dan şöyle rivâyet ediyor:

“Ebû Hanîfe'den daha akıllı, daha üstün ve daha takvâlı hiçbir kimse görmedim.”¹⁵⁹

Ebû Kılâbe, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den şöyle işittğini rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe'nin akıllı; anlayışında, fiillerinde, idaresinde, girmesinde ve çıkmasında tebeyyün etmiştir/ortaya çıkmıştır.”

158. Büyük zatların çoğu devlet ricâlinin verdikleri hediyeleri kabul etmezlerdi. Eğer kabul ederlerse, onların istedikleri yönde fetvâ verilmesi istenirdi ki, İmam Ebû Hanîfe'nin de dediği gibi bu durum onların dinlerine girmek anlamına gelir. Serbest bir şekilde ve Allah rızası gözetilerek fetvâ vermek için, devlet adamlarından yardım almamışlardır. Kadılık vazifesinden uzak durmak istemelerinin asıl sebebi de budur.

159. **Yezîd b. Hârûn** müctehid bir zattır ve hadis ehliendir. İmam Ebû Hanîfe'yi görüp derslerine iştirak etmiş birisi olarak, onun hakkında bu sitayişkâr sözleri sarfetmiş ve onu methetmiştir. Hâlbuki İmam Ebû Hanîfe'yi hiç görmediği halde onun aleyhinde konuşan ehli hadîsten birçok kişi vardır ki, elbette gören birisinin tevsiki, görme-yip de karalayan birisinin cerhinden mukaddemdir.

Abdulhamid el-Hımmânî şöyle der:

“Din ve takvâ yönüyle Ebû Hanîfe’den daha fazîletli bir kimse görmedim.”

Muhammed b. Ali b. Affân, Yahya b. Abdulhamid el-Hımmânî kanalı ile babası Abdulhamid’den şöyle rivâyet eder:

Ebû Hanîfe’nin yanında iken bir kişi geldi ve *“Süfyân’ı (Sevrî) dinledim, senin hakkında konuşuyor ve senden mesafeli olarak bahsediyordu”* dedi.

Bunları duyunca Ebû Hanîfe: *“Allah bizi ve Süfyân’ı affetsin. Eğer Süfyân, İbrahim En-Nehaî’nin zamanında olmasaydı, elbette Müslümanlar onun yokluğunu hissederlerdi.”*¹⁶⁰

Muhammed b. es-Sakr b. Mâlik b. Miğvel, Ebû Hanîfe’nin torunu İsmail b. Hammâd’dan şöyle rivâyet eder:

Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

*“İbn Ebû Leyla (ö. 148/765),¹⁶¹ benim hayvanlardan bile helâl görmediğim bir şeyi benim helâl saymamı istedi.”*¹⁶²

160. İmam Ebû Hanîfe’nin, kendisine mesafeli olan ve kendisi hakkında iyi konuşmayan bir zât hakkında ne kadar güzel düşüncelere sahip olduğu, kendisine kötülük yapana iyilik yaptığı görülüyor. Süfyân Sevrî hazretlerinin durumunu hiç düşürmediği gibi, onun değerini ifade ediyor. İşte bu, sâlihlerin ahlâkındandır.

161. **İbn Ebî Leylâ**, Kûfe kadısı, mutlak müctehid ve muhaddistir. Miladi 693’de doğdu. Şa’bî, Ata b. Ebî Rabâh, Nafi’ ve Âmeş gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Abbâsiler ve Emevîler devrinde toplam 33 sene Kûfe kadılığı yapmıştır. Yani miladî, 733’ten 765’e kadar. Talebelerinden bazıları şunlardır: İbn Cüreyc, Şu’be b. Haccâc, Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Kisaî, Ebû Yûsuf, Vekî’ b. Cerrâh, İbn Uyeyne ve Fazl b. Dükeyn. İbn Ebî Leylâ, miladî 765 tarihinde vefât etmiştir. (Köse, Saffet; **İBN EBÎ LEYLÂ**, DİA, c.19, s.436–437)

162. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, c.13, s.380.

Ebû Yahya b. Ebû Meysere, Hallâd b. Yahya kanalı ile Mis'ar b. Kîdem (ö. 155/772)'den şöyle rivâyet eder:¹⁶³

"Ebû Hanîfe ile beraber hadîs ilmi talep ettik. Hadîs ilmi bize galip gelince biz de zühde yöneldik. O da bize galip gelince beraber fıkıh öğrendik. İşte o şimdi görmüş olduğunuz bu konuma geldi."

İbn Ka's, Ebû Bekr el-Mervezî kanalı ile İmam Ahmed b. Hanbel'den şöyle rivâyet eder:

*"Ebû Hanîfe'nin "Kur'ân mahlûktur" dediği bizim yanımızda sahih değildir."*¹⁶⁴

Ben de (Ebû Bekr el-Mervezî) dedim ki: *"Allaha şükürler olsun Ey Ebû Abdullah! Bu ilimde çok büyük bir mertebedir."*

Bunun üzerine İmam Ahmed b. Hanbel:

"Subhanellah! O (Ebû Hanîfe); ilimde, verâda, zühdde, âhiret yurdunu dünya hayatına tercih etmekte öyle bir konumda idi ki,

163. **Mis'ar b. Kîdem**'den: "Mescidinde iken Ebû Hanîfe'nin yanına geldim. O sabah namazını kılıyordu. Sonra insanlar ile ilim için oturdu. Tâ ki öğle namazınâ kadar. Sonra Asr/İkinci namazınâ kadar oturdu. Akşam namazını kılınca yatsı namazınâ kadar oturdu. Kendi içimden dedim ki: *"Bu adam bu kadar meşgul iken ibâdet için ne zaman meşgul oluyor?"* Gece onu gözetleyeceğim dedim ve gözetledim de. İnsanlar gidince, mescide çıktı namaz için kalktı. Tâ, fecre kadar. Sonra menziline girdi ve elbisesini giydi ve mescide çıktı. Sabah namazını kıldı. Sonra ilim için insanlarla beraber öğleye kadar oturdu. Dünkü yaptığı gibi devam etti." İşte onun gece ve gündüz hâli böyleydi. Eğer sadece farzları edâ ettikten sonra insanlara fıkı öğretseydi, elbette Allah'a ibâdet ve itaat için kâfi gelirdi. Nasıl olabilir ki, gördüğün gibi gecesini imar ediyordu. (*Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb*, s.203)

164. İmam Ebû Hanîfe'nin "Kur'ân mahlûktur" dediği sabit değildir. Bu rivâyette olduğu gibi İmam Ahmed b. Hanbel de bunu kabul edenlerdendir. Ancak bu iftira ile alakalı olarak Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdat* kitabında birçok uydurma rivâyete yer vermiştir. M. Zâhid el-Kevserî bütün bu iftiralara ve uydurma haberlere *Te'nîbü'l Hatîb* kitabında gerekli bütün detayı açıklamış ve haberlerin uydurma ve olduklarını ispat etmiştir. Mesela bkz: s.118, 121, 123, 130.

Ahmed (kendisini kastediyor) ona ulaşamaz.¹⁶⁵ Halîfe Ebû Cafer onu kadı yapmak için kırbaçladığı halde o yapmadı.”¹⁶⁶

Yahya b. Abdulhamid el-Hımmânî, babası Abdulhamid’in Ebû Hanîfe’den şöyle işittiğini rivâyet eder:

“Cehm b. Saffân el-Horasanî, kâfirdir.”

“es-Sünne” kitabında Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’in lafzı söyler: Bana, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan b. İşkâb tahdîs etti ve dedi ki; babamı ve el-Heysem b. Hârice’yi şöyle söylerken işittim; Kadı Ebû Yûsuf’u söyle derken işittik:

“Horasan’da iki sınıf vardır ki, arz yüzünde onlardan daha şerlisi yoktur: Cehmiyye ve Mukâtiliyye.”

Bundan ortaya çıkıyor ki, Ebû Yûsuf’un iki sınıf hakkındaki sözü daha şiddetlidir. Yine bu iki haberden ortaya çıkıyor ki, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, Cehmiyyelikten ve Müşebbihelikten uzaktırlar, berîdirler. Bütün iftiracı ve yalancılara rağmen!

İbnu Ebî’l Avâm’ın lafzı şöyledir:

Bana Muhammed b. Ahmed b. Hammâd tahdîs etti; bana, Ahmed İbnu’l Kâsım el-Bertî tahdîs etti; bize Ebû Hafs el-Mervezî tahdîs etti; bize Bişr b. Yahya, en-Nadr b. Muhammed’den tahdîs etti ve dedi ki:

165. Bu rivâyette de açıkça görüldüğü gibi, ehl-i hadîs ve cerh ve ta’dîlin imamı, İmam ahmed b. Hanbel; İmam Ebû Hanîfe’yi methetmiş, hatta kendisinden daha üstün olduğunu açıkça söylemiştir.

166. Kadılık yapması istendiği halde bundan şiddetle kaçan İmam Ebû Hanîfe’nin değerini ve yaptığı bu işin önemini İmam ahmed çok iyi anlar. Çünkü kendisi de, “Kur’an mahlûktur” denmesi istendiği halde bundan kaçınmış ve iki yıla yakın hapiste kalmıştır.

Ebû Hanîfe şöyle dedi: “*Cehm ve Mukâtil; iki fasıktırlar. Şu (Mukâtil) teşbihte, şu da (Cehm) Nefy’de ifrat etmiştir.*” (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.85)

Ebû Hanîfe’nin Hadisleri İle İhticâc

Muhaddislerin İmam Ebû Hanîfe’yi Medh-ü Senâları

Sem’ânî, *el-Ensâb*’da şöyle der: “Ebû Hanîfe ilim talebi ile meşgul oldu, öyle bir dereceye çıktı ki, kiç kimsenin elde edemediğini elde etti. Birgün Halîfe Mansûr’un yanına girdiği zaman orada İsa b. Musa’da vardı. İsa dedi ki:

“Bu (Ebû Hanîfe), bu gün dünyanın en âlimidir.”

Mekkî b. İbrahim: “O (Ebû Hanîfe), zamanının en âlimidir.”

İmam Ebû Yûsuf: “Hadîslerin tefsirini Ebû Hanîfe’den daha iyi bilen birkimse bilmiyorum.”

Yezîd b. Hârûn şöyle derdi: “Bin tane âlimle karşılaştım. Çoğundan ilim yazdım. Onların içinde en fakîh, en takvâli, en âlim olanları beş kişidir: Ebû Hanîfe birincisidir.”

Şeddâd b. Hakîm: “Ebû Hanîfe’den daha âlim hiçkimse görmedim.”

Abdullah b. Dâvûd el-Hureybî: “Ehl-i İslâmın, Ebû Hanîfe’ye namazlarında dua etmeleri vaciptir.”

Şakîk el-Belhî: “İmam Ebû Hanîfe; insanların takvâ, ilim, ibâdet yönüyle en ileri olanıdır.”

İbrahim b. İkrime el-Mahzûmî: “Ebû Hanîfe’den daha âlim, daha çok verâ sahibi ve daha zâhid bir âlim görmedim.”

Abdullah b. Mubârek: “Kûfe’ye girdim ve âlimlerini sordum ve “Bu beldenin en âlimi kimdir?” Dedim. Onarın tamamı, “Ebû Hanîfe” dediler.”

Halef b. Eyyub: "İlim, Allah-u Teâlâ'dan, Muhammed'e (s.a.v.) verildi. Sonra O'nun ashâbına, sonra tabîine daha sonra da Ebû Hanîfe ve ashâbına verildi."

Zefer Ahmet Tahânevî şöyle der: "O zamanlarda ilim denilince sadece hadîs ve Kur'ân ilmi kastedilirdi. O halde insanların en âlimi denildiği zaman, Kur'ân ve sünneti en iyi bilen anlaşılır."

Muhammed b. Bişr: "Ebû Hanîfe ve Süfyan Sevrî'nin derslerine gider gelirdim. Süfyan'ın yanına geldiğim zaman bana "Nereden geliyorsun?" dedi. Ben de; "Ebû Hanîfe'nin yanından geliyorum" dedim. O zaman Süfyan Sevrî şöyle dedi: "Kesinlikle yeryüzünün en fakîh zatının yanından geliyorsun" dedi.

Kâsım b. Ma'nâ: "Ebû Hanîfe'nin çocuklarından (talebelerinden) olmaya razı mı oluyorsun?" denildi. Kasım: "İnsanlar, Ebû Hanîfe'nin melisinden daha faydalı bir meclise oturmamışlardır."

Abdullah b. Mubârek: "İnsanların en fakîhi, Ebû Hanîfe'dir. Fıkıhta onun gibisini görmedim."

Abdullah b. Mubârek: "Eğer Allah-u Teâlâ bana Ebû Hanîfe ve Süfyan Sevrî ile yardım etmemiş olsaydı, ben de sâir insanlar gibi (sıradan) olurum."

Ma'mer b. Raşid: "Hasan-ı Basrî'den sora hıkfî meselelerde Ebû Hanîfe kadar güzel konuşan başka birisinin bilmiyorum."

Ebû Hayyân et-Tevhîdî: "Melikler siyasette Ömer'in (r.a.), fakihler de Ebû Hanîfe'nin çoluk-çocuğu mesabesindedir."

Nadr b. Şümeyl: "İnsanlar fıkıh ilminde uyuyorlardı. Ebû Hanîfe onları uyandırdı."

Yahya b. Maîn: "Veki' b. Cerrâh, Ebû Hanîfe'yi diğer âlimler üzerine takdim ederdi. Veki, Ebû Hanîfe'nin kavli ile fetvâ verirdi. Onun bütün hadislerini ezberlemişti. Veki', Ebû Hanîfe'den cidden çok hadîs-i şerîf dinlemiştir."

Süfyan b. Uyeyne: “Hadîs için beni ilk oturtan, Ebû Hanîfe’dir.” Başka bir rivâyette ise şöyle demiştir: “Beni ilk defa hadîs ilmi için oturtan Ebû Hanîfe’dir. Kûfe’ye geldim. Ebû Hanîfe dedi ki: “*Hakikaten bu, Amr b. Dînar’ın hadîslerini en iyi bilendir.*” Ebû Hanîfe böyle deyince, insanlar etrafımda toplandılar ve ben de onlara hadîs rivâyet ettim.”

Yahya b. Maîn’e Ebû Hanîfe hakkında sordular: “O, sikadır. Onun zayıf olduğunu söyleyen hiçkimse duymadım. Şu, Şu’be b. Haccâc ona kendisine hadîs rivâyet etmesi için mektup yazardı. Şu’be de Şu’be’dir” dedi.

İbn Abdilber: “Ebû Hanîfe’den rivâyet edip onu güvenilir bulanlar, onun hakkında konuşanlardan daha çoktur.”

Ali b. el-Medînî: “Sevrî ve Abdullah b. Mubârek, Ebû Hanîfe’den rivâyette bulunmuşlardır. O, sikadır, la be’sê bih”

Evzaî: “Müşkil meseleleri en iyi bile Ebû Hanîfe’dir.”

Cafer es-Sâdık: “Ebû Hanîfe, beldesinin en fakîhidir.”

Vakidi: “İmam Malik, içinden çıkamadığı meselelerde Ebû Hanîfe’nin fetvâsı ile amel ederdi.”

Süfyan Sevrî: “Biz Ebû Hanîfe’nin önünde, şahinin önündeki serçeler gibiydik. Ebû Hanîfe, âlimlerin efendisidir.”

Yahya b. Maîn: “Ashâbımız (ehl-i hadîs), Ebû Hanîfe ve ashâbı hakkında ifrata kaçıyorlar/ileri gidiyorlar.” (**Tahânevî, İ’lâü’s Sünen, c.18, s.9004-9014**)

Ebû Hanîfe’nin hadîs rivâyeti konusunda âlimler iki gruba ayrılarak ihtilaf ettiler. Bazıları onun hadîslerini kabul edip delil olarak aldılar. Bazıları da hatasının çokluğundan dolayı onu hadîste zayıf (leyyin) saydılar.

Ali b. el-Medînî dedi ki: Yahya b. Saîd el-Kattân’a;

“*Ebû Hanîfe'nin hadîsi nasıldı?*” diye soruldu.

Yahya b. Saîd el-Kattân¹⁶⁷ (ö. 198/813) şöyle cevap verdi:

“*Ebû Hanîfe, sahibü'l hadîs değildi.*”¹⁶⁸

Ben derim ki (Zehebî): İmam (Ebû Hanîfe) bütün himmetini hadîslerin lafız ve isnadlarını zaptetmek için sarfetmemiştir. Onun himmeti/yöneldiği fen Kur'an ve fıktır.

Ebû Hanîfe'nin yanında bulunan hadîslerin çokluğu:

Ebû Hanîfe'nin bu sınıftan (yani Ehl-i Hadîsten) olmadığını itiraf ediyoruz. Hadîslerden on binlercesini rivâyet edenlerden olmadığını da itiraf ediyoruz. Yanında hadîsten sandıklar vardı ki yaklaşık dört bini ile yetindi. Onların yarısı husûsî şeyhi olan Hammâd b. Ebî Süleyman'dandır. Diğer yarısı da, geri kalan şeylerdendir. Bu hadîslerin hâricinde lazım olan diğer hadîsleri, çeşitli ilimlerde ashâbının yapmış olduğu rivâyetler ile iktifâ ediyordu. Fıkıh cemiyeti kurulu, bu fakîhler toplantısına Ebû Hanîfe başkanlık eder ve o mecliste meseleler bütün yönleri ile

167. **Yahya b. Saîd el-Kattân** (ö. 198/813): İmam, hâfızların efendisi, Ebû Hanîfe'nin kavli ile fetvâ verirdi. (Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, c.1, s.298.) Hatîb Bağdâdî, Yahya b. Maîn kanlı ile Yahya el-Kattân'dan şöyle rivâyet eder: “*Vallâhi Ebû Hanîfe ile beraber oturduk ve ondan ilim aldık. Vallâhi ben onun yüzüne baktığım zaman onun Allah'tan korktuğunu bildim.*” (Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, c.14, s.135.) Yahya b. Maîn dedi ki: “*Yahya b. Saîd el-Kattân da Ebû Hanîfe'nin kavli ile fetvâ verirdi.*” (Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, c.13, s.501.) Hatîb, *Tarih*, c.13, s.501; Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, c.1, s.298.

168. “*Sâhibü'l hadîs*” sözünü söyleyen; her önüne gelenden binlerce hadîs rivâyet edenleri murad ediyorsa ve yine bu sözü söyleyen etrafını dolduran dokumacı, berber, hamal, kömürcü, tohumcu, kumaş taciri ve diğer meslekten olanlara hadîs rivâyet edeni murad ediyorsa; o zaman biz itiraf ediyoruz ki, Ebû Hanîfe öyle değildir. Aksine onu tarikatı/ilimdeki metodu, ilim talebelerini Allah'ın dininde fakîh yapmak ve münasib zaman ve yerlerde hadîs ve eserlerden yanında sahîh olanları rivâyet etmektedir. Bu, bilenler için gizli değildir.” (*Kevseri, Te'nibü'l Hatib*, s.244)

araştırılır sonra da divanda tesbit olunurdu. İbn Ebî'l Avâm şöyle rivâyet eder: Bana Muhammed b. Ahmed b. Hammâd tahdîs etti ve dedi ki; bana Muhammed b. Şuca' haber verdi ve dedi ki; el-Hasan b. Ebî Mâlik'i Ebû Yûsuf'tan şöyle naklederken işittim. Dedi ki: "Ebû Hanîfe'nin önüne bir mesele geldiği zaman şöyle derdi: *"Bu mesele hakkında bir eser/hadîs bilen var mı?"* Biz de yanımızda olan, bildiğimiz eserleri zikrederdik. O da kendi bildiği eserleri zikrederdi. Eğer eserler iki kavilden birisi tarafında daha çok ise, çok olan kavli alır ve onunla fetvâ verirdi. Eğer eserler iki kavil tarafına da yakın ve denk olursa, nazar eder ve birisini tercih ederdi." (**Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb, s.238**)

Bir fen üzerine yönelen herkesin durumu böyle olur. Çünkü diğerlerine fazla ihtimam gösteremez. İşte bu sebeple de bazı büyük imamların hadîslerini zayıf saymışlardır. Mesela kıraât imamlarından Hafs, Kâlûn; fıkıh imamlarından İbn Ebû Leyla, Osman el-Bettî; zühd imamlarından Ferkâd es-Sencî¹⁶⁹ (ö. 131), Şakîk el-Belhî (ö. 194); ehl-i necattan bazılarını da zayıf saymışlardır. Bu zayıflık, imamların adâletteki zayıflığından değil de hadîse itkanlarının azlığındandır. Ayrıca yalanla itham edilmelerinden daha iyidir.¹⁷⁰

169. Ferkâd es-Sencî hakkında İbn Hacer şöyle der: "Sadûktur/çok doğrudur, abiddir, fakat hadîsi leyindir/gevşektir. Çok hata yapar." (Bkz: *Tehzîbü't Tehzîb*, 8/262)

170. Ehlü'l-hadîs, ashâbü'l-hadîs ve sâhibü'l-hadîs gibi tabirlerle, hadîs öğrenim ve öğretimiyle uğraşan, râvilerin durumlarını bilen ve hadîsi ilgilendiren bütün konularda söz sahibi olan kimseler kastedilmektedir. Buna göre ünlü hadîs âlimi ve muhaddis Şu'be b. Haccâc sâhibü'l-hadîs sayılırken (İbn Sa'd, VII, 280) hadîs rivâyetinde kuvvetli olmayan, fazla hadîs rivâyet etmeyen Ferkâd es-Sebahî sâhibü'l-hadîs sayılmamıştır (Müslim, *Mukaddime*, I, 27). Aynı şekilde Mâlikî fıkında söz sahibi olan Abdullah b. Nâfi' hadîste derinleşmediği için sâhibü'l-hadîs kabul edilmemiştir. (Aydınlı, Abdullah; *Ehl-i Hadîs*, DİA, c.10, s.507.)

Salih b. Muhammed Cezere¹⁷¹ (ö. 293/906) ve başkalarını Yahya b. Maîn'de rivâyet ettiklerine göre Yahya şöyle derdi:¹⁷²

*"Ebû Hanîfe, sikadır."*¹⁷³

Ahmed b. Muhammed el-Kâsım b. Muharriz, Yahya b. Maîn'den şöyle rivâyet eder:¹⁷⁴

*"Ebû Hanîfe 'Lâ be'se bih'tir."*¹⁷⁵

171. Hadîs hâfızlarındandır.

172. Yahya b. Maîn: *"Ebû Hanîfe hadîste sikadır."* Yine şöyle demiştir: *"Ebû Hanîfe bize göre sıdk/doğru ehliendir. Kızb/yalan ile töhmetlenmemiştir."* (Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.395)

173. Yahya b. Maîn'e şöyle soruldu: *"Süfyân, Ebû Hanîfe'den hadîs rivâyet etti mi?"* İbn Maîn: *"Evet"* dedi. *"Ebû Hanîfe hadîs ve fıkıhta sika ve sadûktur. Allah'ın dininde kendisine i'timâd edilendir."* (İbn Hacer, *Tehzib*, c.10, s.450.) Yahya b. Maîn: *"Ebû Hanîfe, sikadır. Onu taz'if eden hiçbir kimse bilmiyorum. Şu, Şu'be b. el-Haccâc, kendisine hadîs rivâyet etsin diye Ebû Hanîfe'ye yazardı. Şu'be'de, Şu'be'dir"* (İbn Abdilber, *el-İntika*, 127)

174. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.6, s.395.

175. **Lâ be'se bih:** "Zararsız, zararı yok" manasına ta'dil / adâlet bildiren lafızlarındandır. İbn Ebi Hatim'in tertibine göre ikinci, Zehebî'nin tertibine göre üçüncü, İbn Hacer-i Askalanî'nin tertibine göre ise dördüncü mertebeye delâlet eder. İbn Ebi Hâtîme göre bu ve benzeri ifadelerle adâletine hükmedilen râvinin hadîsi yazılır ve gözden geçirilir. İbnü's-Salâh da İbn Ebi Hâtîm'in görüşüne katılarak şöyle der: İbn Ebi Hatim *"Hakkında lâ be'se bihi denen râvinin hadîsleri yazılır ve gözden geçirilir"* derken haklıdır; zira ta'dilin ikinci mertebesine delalet eden lafızlar, râvinin zabt şartına işaret etmezler. Bu yüzden hadîsleri râvinin zabtının açığa çıkması için gözden geçirilir." Diğer taraftan "la be'se bihi" lafzı Yahya b. Maîn'in bir ifadesi dikkate alınırsa, râvinin sika olduğuna delâlet eder. Rivâyete göre Ebû Hayseme bu tanınmış cerh ve ta'dil âlimine *"Fulânun leyse bihi be'sun"* (Falan râvi la be'se bihdîr); *Fulan ise zayıftır diyorsun? Bu sözlerinden maksadın nedir?"* diye sorar. **Yahya b. Maîn** şu cevabı verir. **"Biri hakkında la be'se bihi dersem o sikadır. Da'if dersem bilki sika değildir. Hadîsleri yazılmaz."** (Tahânevî, *İ'lâü's Sünen*, c.18, s.8976)

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889):

*“Allah Mâlik’e rahmet eylesin, o imam idi. Allah Ebû Hanîfe’ye rahmet eylesin, o imam idi.”*¹⁷⁶

İmam Ebû Hanîfe’nin Güzel Haberleri

Hatib el-Bağdâdî, Ahmed b. Atiyye > el-Hasan b. er-Rebi’ tarîkı ile Kays b. er-Rebi’den şöyle rivâyet eder:

Ebû Hanîfe Bağdat’a para gönderip mal aldırır ve Kûfe’de satırırdı. Bu şekildeki kazancı bir sene biriktirir, bu parayla da hadîs şeyhlerinin ihtiyaç, yemek ve elbise ihtiyaçlarını satın alır, sonra da onlara verirdi.¹⁷⁷ Şöyle buyururdu:

“Sadece Allah’a teşekkür ediniz. Çünkü ben kendi malımdan değil, Allah’ın bana ihsan etmiş olduğundan sizlere veriyorum.”

Ebû Hanîfe’nin talebelerine özellikle de Ebû Yûsuf’a malından yardım ettiği ve cömertliği hakkında birçok hikâye rivâyet edilmiştir.

Hatib Bağdâdî, Ali b. Harmele et-Teymî tarîkı ile Ebû Yûsuf’tan şöyle rivâyet eder: Ebû Yûsuf der ki: Ben hadîs ve fıkıh talep ederdim. Maddî durumum ise zayıftı. Bir gün Ebû Hanîfe’nin yanında iken babam geldi. Sonra babamla beraber ayrıldık. Babam bana dedi ki: *“Oğlum! Sen ayağını Ebû Hanîfe ile beraber uzatamasın. Çünkü Ebû Hanîfe’nin ekmeği pişmiştir. Sen ise çalışmaya muhtaçsın.”* Babama itaat duygusu ağır bastı ve bir müddet ilim talebine ara verdim. Beni göremeyince Ebû Hanîfe, beni sormuş. Ben de meclisine gitmeye karar verdim. Ayrıldıktan

Yahya b. Maîn, İmam Şafî’yi de “la be’sê bih” şeklinde tevsik etmiştir. (Zehebî, *Tezkiratü’l Huffâz*, s.362)

176. Kevserî, *Te’nîbü’l Hatib*, s.140.

177. Bu rivâyetten de açıkça anlaşıldığına göre İmam Ebû Hanîfe, yaptığı ticaretin geliri ile hadîs âlimlerini gözetip kollamış, onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Bunu da sırf Allah rızası için yapmış ve kendisine değil de Allah’a şükretmelerini istemiştir.

sonraki dersine vardığım ilk gün Ebû Hanîfe bana dedi ki: *“Derse gelmemen için seni meşgul eden şey nedir?”* Ben de: *“Geçim sıkıntısı ve babama itaat duygusu,”* dedim ve sonra oturdum. Dersten sonra insanlar ayrılınca bana bir kese verdi ve buyurdu ki: *“Bunları harca.”* Kesenin içine baktım, tam yüz dirhem. Sonra bana dedi ki: *“Ders halkasına devam et. Ne zaman paran biterse bana haber ver.”* Ben de Ebû Hanîfe’nin ilim halkasına devam ettim. Az bir müddet geçmişti ki bana yüz dirhem daha verdi. Sanki Ebû Hanîfe beni takip ve kontrol ediyordu. Ben, paramın bittiğini söylemeden o bana haber veriyordu. Öyle ki nihayetinde zengin oldum.” Sonra el-Hatîb Bağdâdî şöyle söyledi: *“Ebû Yûsuf’un babası öldüğü zaman, Ebû Yûsuf küçük bir çocuktı.”* Sonra Hatîb senedi ile annesinin hikâyesini sevk ediyor. Şöyle ki: Ebû Yûsuf küçük bir çocuk iken annesi onu Ebû Hanîfe’nin meclisine teslim ediyor. Annesi sıkıntıdan bahsedince Ebû Hanîfe ona şöyle diyor: *“Oğlun, fıstık yağı ile pişirilmiş Felûzeç pişirmesini öğreniyor.”* **Kevserî:** Ebû Yûsuf, annesine Halife Hârûn Reşîd’in sofrasında, mezkûr yemeği yediriyor. Lâkin bu hikâyenin aslı yoktur. Bu haberin rivâyetinde, tefsir kitabı olan *“Şifau’s Sudur”* müellifi el-Hasan b. Ziyâd en-Nekkâş tek kalmıştır. Bu adam meşhur bir yalancıdır. Ebû Amr ed-Dânî’nin onu medh etmesi, en-Nakkâş’ın durumu hakkında mâlûmâtı olmadığı ve kendisinin Şark’a uzak olmasından dolayıdır. el-Harisî ve başkalarının kitaplarından, Ebû Yûsuf’tan, el-Hasan b. Ebî Mâlik ve Abdulhamid el-Himmanî’nin rivâyetlerinden ortaya çıktığına göre, bu kıssanın sahibinin, Ebû Yûsuf’u annesinin değil babasının olduğu hakkında bir rivâyet bulmaya nail oldum. Bu rivâyetlerin senedleri hakkında mâlûmât için Muvaffak el-Harezmi’ye müracaât et. İmam Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’ye mülâzemeti çok şiddetli idi. Öyle ki, Muhammed b. Kûdame, Şuca’ b. Mahled’den rivâyette Ebû Yûsuf’un şöyle söylediğini anlatıyor: *“Benim bir oğlum öldü. Onun ne techîz ve tekfinine ne de defnine hazır olamadım. Ebû Hanîfe’nin dersini kaçırmaktan ve daha sonra pişman olmaktan korktum.”* (**Kevserî, Hüsnü’t Tekâdî, s. 8-9.**)

Muhammed b. Ali b. Affân el-Âmirî, Nemr b. Haddâd tarîkı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet eder:

Halîfe Cafer el-Mansûr, Ebû Hanîfe'yi davet etmişti. Hacib/Perdedâr er-Rebi' –ki Ebû Hanîfe'yi sevmezdi– Halîfe'ye şöyle dedi:

“Ey Mü'minlerin Emiri! Şu (Ebû Hanîfe), “Bir kişi yemin etse sonra da bir ya da iki gün sonra yemininde istisna etse câizdir” diyerek ceddin¹⁷⁸ İbn Abbâs'a (r.a.) muhâlefet ediyor. Bu ise câiz değildir. Çünkü istisnanın yemine bitişik olması lazımdır.”

Ebû Hanîfe ise ona şöyle cevap verdi: “Ey Mü'minlerin Emiri! er-Rebi', senin askerlerinin boyunlarında sana biatlarının olmadığını iddia ediyor.”

Halîfe: “Bu nasıl olur?” dedi.

Ebû Hanîfe: “Önce sana itaat için yemin ediyorlar sonra menzillerine dönüp istisna yapıyorlar.¹⁷⁹ Böylece yeminleri bâtil oluyor” dedi.

Halîfe el-Mansûr gülererek “Ey Rebi'! Ebû Hanîfe ile tartışma” dedi.

Yahya b. Abdulhamid el-Hummânî, Abdullah b. Mubârek'ten şöyle rivâyet eder:

el-Hasan b. Ebû Imâre'nin, Ebû Hanîfe'nin atının yularından tutmuş olduğu halde şöyle söylediğini duydum:

“Vallâhi! Fıkıh hakkında konuşup da, senin kadar geniş cevap verebilen, senin kadar sabırlı, senin kadar hazırcevap bir kimse görme-

178. Abbâsiler Hz. Abbâs'ın soyundan oldukları için “ceddin” demiştir.

179. Ebû Hanîfe, Halîfeye itaat için yemin ettikten sonra birkaç günlüğüne evlerine gitmelerini istisna olarak görüyor. Hâlbuki askerlerin devamlı surette Halîfenin emrinde olup evlerine hiç gitmemeleri lazım idi.

dim. Sen, şüphesiz olarak bu vakitte konuşanların efendisisin. Senin aleyhinde sadece hasetçiler konuşur.”

Süfyân b. Vekî, babası Vekî'den (ö. 197/812) şöyle rivâyet eder:

Düşünceli bir anında Ebû Hanîfe'nin yanına geldim: “*Nerden geliyorsun?*” dedi.

“*Şerîk'in yanından geliyorum*” deyince, Ebû Hanîfe şu şiiri söyledi:

Bana haset ederlerse, kesinlikle onları kötülemem,
Nice fazîletli insanlara benden önce, haset edildi.
Bana ve onlara olmayan, benim ve onlar için devam etti,
Hissettiği hasedinden, en büyüğümüz de öldü.

İmam Ebû Hanîfe'nin Vefâtı

İbrahim b. Abdullah'ın isyanında Ebû Hanîfe ona yardım ettiği için Halîfe Ebû Cafer el-Mansûr (Ö. 775) bu durumu hiç aklından çıkarmamıştı. Ebû Cafer sırtı yere gelmez, ceberût bir kimseydi.

Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) şöyle der:

“*Ebû Hanîfe, Bağdat'ta hapiste iken vefât etmiştir. Hayzûrân kabristanlığına defnolunmuştur.*”

Ahmed b. el-Kâsım el-Bertî, Bişr b. el-Velîd kanalı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

“*Ebû Hanîfe, Şevval ayının ortasında 150 senesinde vefât etmiştir.*”

Vâkîdî ve başkaları şöyle der:

“*Ebû Hanîfe, Receb ayında 150 senesinde, 70 yaşında iken vefât etmiştir.*”

Vâkîdî şöyle rivâyet eder:

“Ebû Hanîfe Bağdat’ta vefât ettiği zaman ben Kûfe’de idim.”

Ebû Hassân ez-Zeyyâdî ve Yakub b. Şeybe(ö. 262/875) şöyle rivâyet ederler:

“Ebû Hanîfe, Receb ayında 150 senesinde vefât etmiştir.”

Bazı tarihçiler Şaban ayında¹⁸⁰ vefât ettiğini söyleseler de Receb ayında olması daha sahihtir. Bize ulaşan haberlere göre Halife el-Mansûr onu zehirletmiş, Ebû Hanîfe de şehit olarak vefât etmiştir. Allah ona rahmet eylesin.

İmam Ebû Hanîfe’nin Rivayet Ettiği Hadisler

Bize (Zehebî);¹⁸¹Ebû’l Meâlî Ahmed b. İshak b. Muhammed (İbnü’l Müeyyed) el-Hemedânî Mısır’da> Ebû’l Kâsım el-Mubârek b. Ebû’l Cûd Bağdat’ta> Ahmed b. Ebû Gâlib ez-Zâhid> Ebû’l Kâsım Abdulaziz b. Ali b. el-Enmâtî> Ebû Tahir (el-Muhlis) Muhammed b. Abdurrahman ez-Zehebî, 393 senesinde> Ebû Hâmid Muhammed b. Hârûn el-Hadramî> İshak b. Ebû İsrâîl> Ebû Yûsuf> **Ebû Hanîfe**> Alkame b. Mersed> Süleyman b. Büreyde babası Büreyde’den (r.a.) şöyle rivâyet eder:

Mâiz b. Mâlik¹⁸² (r.a.), Rasûlullah (s.a.v) geldi ve zinâ ettiğini ikrâr etti. Rasûlullah (s.a.v) onu geri çevirdi. Sonra o geldi ve yine ikrâr etti. Rasûlullah (s.a.v) onu yine geri çevirdi. Sonra o geldi ve yine ikrâr etti. Rasûlullah (s.a.v) onu yine geri çevirdi. Mâiz dördüncü defa geldiği zaman Rasûlullah (s.a.v), onun kavmine; *“Bunun aklında bir problem var mı?”* diye sordu. *“Yok”* dediler.

180. Zâhid el-Kevserî, İmam Ebû Hanîfe’nin 150 senesinde ve Şaban ayında vefât ettiği hakkında tarihçilerin ittifak halinde olduklarını söyler. (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.263)

181. İmam Zehebî, misal olsun diye kendisine kadar ulaşan senedle İmam Ebû Hanîfe’den 2 hadis rivâyet etmektedir.

182. Maiz b. Mâlik (r.a.) hakkında bakınız: İbn Hacer, *el-İsâbe*, c.4, s.222-223.

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) onun recm olunmasını emretti. Taşı az olan bir yerde recm olundu. Ölümü yavaş olunca taşı çok olan bir yere koşarak gitti. İnsanlar da onun arkasından gittiler ve ölünceye kadar taşladılar. Daha sonra durumu Rasûlullah'a (s.a.v) haber verdiler. Rasûlullah (s.a.v):

"Keşke bıraksaydınız da gitseydi" buyurdular. Kavmi cenâze namazı ve defni için Rasûlullah'dan (s.a.v) izin istediler. Rasûlullah (s.a.v) de onlara izin verdi ve;

"O, öyle bir tevbe etti ki, eğer insanlardan bir topluluk o tevbe yapmış olsalardı, elbette tevbeleri kabul edilirdi" buyurdular.¹⁸³

Bize (Zehebî); el-Abbâs b. Ahmed b. Abdurrahman, Ebû'l Fidâ İsmail b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah Muhammed b. Hâzım, üçü de Hanbelî'dir> Ebû'l Kâsım el-Hüseyin b. Hibetullah et-Tağlebî haber verdi, dediler. Ancak Ebû'l Fidâ şunu ziyâde etti: Bize, Ebû Muhammed İbn Kudâme rivâyet ettiler ve dediler ki: Bize, Ebû'l Mekârim Abdulvahid b. Muhammed b. Hilâl> Ebû'l Fadl Abdülkerîm b. Müemmil el-Kefîrî 492 senesinde, huzurunda> Abdurrahman b. Osman et-Temîmî> Hayseme b. Süleyman el-Kuraşî, Dimeşk'te> İshak b. Seyyâr, Nusaybin'de> Ubeydullah b. Musa> **Ebû Hanîfe**> Nâfi' (ö. 117)> İbn Ömer'den (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir:

*"Rasûlullah (s.a.v) Hayber'in fethedildiği sene Muta nikâhım yasakladı."*¹⁸⁴

183. Buhârî, Ahkâm 19, Talâk 11, Hudûd 22, 25, 28; Müslim, Hudûd 16, 22; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 52, Hudûd 23; Tirmizî, Hudûd 5; Nesâî, Cenâiz 63; Ahmed b. Hanbel 2/453; 3/323.

184. Ayrıca Ali bin Ebî Talib'den (Radiyallahu Anh) olan bir rivâyeti için bkz: *"Rasulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) Hayber günü kadınlarla mut'a nikâhı ile evlenilmesini ve ehli eşek etlerinin yenilmesini yasakladı!"* (Buhârî 3936; Müslim 1407/29; Mâlik 2/542; Neseî 3366; Tirmizî 1121, 1794;

İmam Ebû Hanîfe Hakkında Görülen Müjdeli Rüyalar

Kadı el-Kâsım b. Gassân, babasından o da Ebû Nuaym'dan söyle rivâyet eder:

Kardeşi vefât ettiği gün el-Hasan b. Sâlih'in (ö. 165/784) yanına gittim. Bir adamdan bir şey yediğini ve güldüğünü görünce;

"Sabah kardeşini defnettik akşam ise sen gülüyorsun" dedim.

"Bu yaptığımdan kardeşime hiçbir beis yok" dedi.

"Bu nasıl oluyor" dedim.

"Vefât etmek üzere iken kardeşimin yanına girdim ve "Kendini nasıl hissediyorsun" dedim. Kardeşim:

*"Allahın kendisine nimet verdiği, nebil, siddiklar, şehitler ve salihlerle beraberim. (Onlar ne güzel arkadaşlardır)"*¹⁸⁵ ayetini okudu.

Sonra tekrar;

"Kendini nasıl hissediyorsun?" dedim. O tekrar aynı âyeti okudu.

Ben: *"Okuyor musun yoksa bir şey mi görüyorsun?"* dedim.

"Sen benim gördüğümü görmüyor musun?" dedi.

Ben: *"Hayır, ne görüyorsun ki?"* dedim.

"Evet" dedi ve elini kaldırarak:

"Şu, Allah'ın Nebîsi (s.a.v.) bana gülüyor ve beni cennetle müjdeliyor. Şu yanındaki melekler ise ellerinde ipek elbiselerle, şu süslenmiş ve bezenmiş hûrîler ise kendilerine ne zaman geleceğimi bekliyorlar." Bunları konuştu ve ruhunu teslim etti. Allah rahmet eylesin. Bu nimetlere kavuştuktan sonra ona neden üzüleyim ki?

Ebû Nuaym anlatmaya devam ediyor: Birkaç gün sonra el-Hasan b. Sâlih'in yanına gittim. Beni görünce;

Dârimî, 2/140; İbn Mâce, 1961; İbni Ebî Şeybe, 3/389; İbn Hibbân, 4145; Ahmed, 1203.)

“Ey Ebû Nuaym! Dün gece rüyamda kardeşimi gördüm. Üzerinde yeşil bir elbise vardı.” Ona;

“Sen gitmedin/ölmedin mi?” dedim.

“Evet” dedi.

“O zaman üzerindeki bu elbise nedir?” dedim.

“Sündüs ve İstebrak.¹⁸⁶ Yanımda bunlardan senin için de var” dedi.

“Rabbin sana ne yaptı/nasıl muâmele etti?” dedim.

“Beni affetti. Ebû Hanîfe ve benimle meleklerle karşı övündü” dedi.

“Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit mi?” dedim.

“Evet” dedi.

“Onun derecesi nerededir?” diye sordum.

“Biz, İliyyîn’in en yüksek yerindeyiz” dedi.

el-Kasım, babam dedi ki: Ebû Nuaym, Ebû Hanîfe’yi hatırladığı zaman devamlı şöyle derdi:

“Çok iyi, çok iyi! İliyyîn’in en yüksek yerinde!”¹⁸⁷

Ebû Bişr ed-Dûlâbî> Ahmed b. el-Kâsım el-Bertî> Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ebû Recâ babasını şöyle söylerken işittiğini rivâyet eder:

Rüyamda, Muhammed b. el-Hasan’ı gördüm. Ona dedim ki:

“Allah sana nasıl muâmele etti?”

“Beni mağfiret etti” dedi. Ben:

“Ebû Yûsuf’a ne yaptı?” dedim.

186. İpek elbiseler.

187. Kevserî, *Te’nibü’l Hatib*, s.267; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, c.2, s.182.

İmam Muhammed: “O, benden derece bakımından daha üsttedir” dedi.

“Ebû Hanîfe'ye ne yaptı/nasıl muâmele etti?” dedim.

“Heyhât! O, İlliyyîn'in en yüksek yerindedir” dedi.¹⁸⁸

Hâşim oğullarının mevlâsı Muhammed b. Hammâd el-Masîsî İbrahim b. Vâkıd el-Mutallib b. Zeyyâd tarîkı ile imamımız Cafer b. el-Hasan bize haber verdi ve dedi ki:

Rüyamda Ebû Hanîfe'yi gördüm ve dedim ki:

“Ey Ebû Hanîfe! Allah sana nasıl muâmele etti.”

Ebû Hanîfe: “Beni bağışladı” dedi.

“İlmin sebebiyle mi bağışladı” dedim.

Ebû Hanîfe: “Sahibine, fetvâ vermekten daha zararlı bir şey yoktur”¹⁸⁹ dedi.

“O zaman hangi sebeple seni bağışladı” dedim.

Ebû Hanîfe: “İnsanların benim hakkımda bilmedikleri şeyler sebebiyle” dedi.¹⁹⁰

188. Ebû Abdullah es-Saymerî “*Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*” kitabında şöyle rivâyet ediyor: “Ömer b. İbrâhîm> Mükerrrem> Muhammed b. Abdüsse-lam> Süleyman b. Dâvûd b. Kesir el-Bâhilî ve Abdulvahhab b. İsa> Muhammed b. Ebî Reca tahdîs etti ve babamı işittim, şöyle diyordu: “Rüyamda Muhammed b. Hasan'ı gördüm.” Ona dedim ki: “Rabbîn sana neyle muâmele etti?” Muhammed b. Hasan: “Beni cennete koydu” ve bana “Sana azap etmek için mi seni ilimden bir kab kıldım?” buyurdu. Ben dedim ki: “Ebû Yûsuf'a ne yaptı?” Dedi ki: “O, benim / bizim derece olarak fevkimizdedir.” Dedim ki: “Ebû Hanîfe'ye ne yaptı / nasıl muâmele etti?” Dedi ki: “O, A'lâ-i İlliyyîn'dedir.” (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.267-268)

189. İmam Ebû Hanîfe, Rasûlullah'ın (s.a.v) şu hadîsini telmihte bulunmuştur: “İnsanların cehenneme gitmeye en cüretli olanı, fetvâ vermeye en çok cüret edenleridir.” (Dârimî, *Sünen* 159)

190. Hâfız Ebûl Kâsım İbn Ebî'l Avâm diyor ki: Bana Muhammed b. Ahmed b. Hammâd tahdîs etti; bana Ahmed b. Ebî'l Kâsım el-Bertî tahdîs etti; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ebî Reca bize tahdîs etti ve

Yine Muhammed b. Hammâd, Muhammd b. İbrahim el-Leysî> Hüseyin el-Cu'fî kanalı ile Abbâd et-Temmâr'dan şöyle dediğini rivâyet eder:

Rüyamda Ebû Hanîfe'yi gördüm ve dedim ki:

“Ey Ebû Hanîfe! Nereye götürüldün?”

“Allah'ın rahmetinin genişliğine” dedi.

“İlim sebebiyle mi?” dedim.

Ebû Hanîfe: “Heyhât! İlmin dikkat edilmesi gereken şartları ve âfetleri vardır. Ondan kurtulan çok az olmuştur” dedi.

“O halde hangi amelinle kurtuldun” dedim.

Ebû Hanîfe: “İnsanların benim hakkımda konuştukları şeylerin haricindekilerle” dedi.

Allah en doğrusunu bilir.

Allah'ın yardımı ile İmam Ebû Hanîfe'nin tercümesi bitti.

babamdan şöyle işittim dedi: “Bana rüyamda Muhammed b. el-Hasan gösterildi. Ona, nereye gittin?” Dedim. Dedi ki: “Rabbim beni bağışladı.” Ben, “Ne sebebi ile seni bağışladı?” Dedim. Dedi ki: “Bana şöyle söylenildi: Bu ilmi sana, ancak seni bağışlamak için sana verdik.” Ben dedim ki: “Ebû Yûsuf ne yaptı?” Dedi ki: “O dereceler ile bizi fevkimizdedir.” “Ebû Hanîfe ne yaptı?” Dedim. İmam Muhammed dedi ki: “O, A'lâ-i Illiyyîn'dedir.” (Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb, s.268)

İMAM EBÛ YÛSUF

(Radiyallahu Anh)

Hükümlerinde âdil, nimetleri çok ve uzun, azameti yüce Allah'a hamd olsun. Peygamberlerinin en şerefli si Muhammed'e salât ve Kıyâmet gününe kadar selâm olsun.

İmam Ebû Yûsuf'un Soyu

Bu kitap, Kadı İmam Ebû Yûsuf'un tercümesi hakkındadır. Ebû Yûsuf'un nesli şöyledir:

Yakub b. İbrahim b. Hubeyb b. Huneys b. Sa'd b. Buhayr b. Muâviye el-Ensârî'dir.¹ Büyük dedesi Sa'd b. Buhayr (r.a.),² Uhud

1. **Kevserî:** Hubeyb'in babası Sa'd, sahâbî'dir. Uhud muharebesinde Abdullah b. Ömer (r.a) ve Rafî' b. Hadîc (r.a) ile beraber Rasulüllah (s.a.v.)'e arz olundular. Fakat Efendimiz (s.a.v.) onu küçük buldu. Daha sonra Hendek muharebesine ve ondan sonraki muharebelere iştirak etmiştir. Daha sonraları Kûfe'ye yerleşmiş ve orada vefât etmiştir. Cenâze namazını Zeyd b. Erkâm (r.a) kıldırmıştır. Allah o ikisinden ve zürriyetinden razı olsun. "*el-İstîâb*"ta İbn Abdilber şöyle der: "Rasulullah (s.a.v.) Sa'd b. Habte (r.a)'ye Hendek muharebesinde savaşıırken baktı. O zaman yaşı küçüktü. Rasulullah (s.a.v.) ona dedi ki: "*Sen kimsin ey genç?*" O: "*Sa'd b. Habte'yim*" dedi. O zaman Rasulullah (s.a.v.) buyurdular ki: "*Allah senin ecdadını me-sut etsin. Bana doğru yaklaş*" dedi. Sa'd da Rasulüllah'a yakınlaştı. Efendimiz (s.a.v.) de onun başını okşadı." Ebû Yûsuf şöyle söylerdi: "*Rasulullah (s.a.v.)'in dedemin başını okşamasının bereketini bizde buluyorum.*" Ebû Yûsuf'un sahâbî olan dedesine Sa'd b. Habte (r.a) denilirdi. Çünkü o, büyük sahâbî Havvat b. Cübeyr el-Evsi (r.a)'nin kızıdır. Bu rivâyeti Neseî ve Tahâvî'nin arkadaşları olan İbn Ebi'l Avâm zikretmiştir. Yine İmam Zehebî, Ebû Yûsuf'un menâkibi için te'lif etmiş olduğu "*Cüz*"de de zikretmiştir. Ancak bu rivâyette matbaa hatası olarak "Cübeyr" yerine "Buhayr" vaki olmuştur. (**Kevserî, Hüsnu't Tekâdî, s.1**)
2. **Sa'd b. Buceyr** b. Muâviye b. Kuhafe el-Beceli; Ensâr'ın halifidir. Habte'nin oğludur. O (Habte), onun annesidir. İbn Sa'd: "*O, Kâdî Ebû Yûsuf'un dedesidir*" der. Begavî: Ebû Yûsuf, Eyyûb b. Numan'dan naklen şöyle dedi: "*Sad b. Habte'nin cenâzesinde bulundum; Zeyd b. Erkâm onun cenâzesinde beş kere tekbir aldı*" der. (İbn Hacer; *el-İsâbe*, c.2, s.329)

savaşına katılmak için Rasûlullah'a (s.a.v.) arz edilince küçük görüldüğü için savaşa alınmamıştır.

Sa'd b. Buhyr, Sad b. Habte'dir (r.a.) Hendek ve diğer muharebelere katılmıştır. İbn Habte, Havvât b. Buhayr el-Ensârî'nin (r.a.) kızıdır. Sa'd, Ensâr'ın Büceyle kolundandır. Hz. Ali'den rivâyette bulunan Nu'man b. Sa'd, Sa'd'ın oğludur. Kardeşi, Huneys b. Sad'dır.³

İmam Ebû Yûsuf'un Doğumu

Ebû Yûsuf, 113 senesinde⁴ Kûfe'de doğdu.⁵

3. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n Nübelâ*, c.8, s.536.

4. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n Nübelâ*, c.8, s.536.

5. **Kevserî:** Ebû Yûsuf'un doğumuna gelince; Tahâvî'den 113 senesi olduğunu rivâyet ettiler. Bundan sonra da âlimlerin ekserisi bu tarihi kabul ederek devam ettiler. "*Ravzâtu'l Kudât*" kitabında –bu kitap kaza hakkında çok faydalıdır – 499 senesinde vefât eden tarihçi Ebû'l Kâsım Ali b. Muhammed es-Simnânî şöyle zikreder: "*Ebû Yûsuf, bilinenin aksine 89 yaşında vefât etmiştir.*" Bu rivâyetin aynısı İbn Fadlullah el-Ömerî'nin "*Mesâliku'l Ebsâr*" kitabında da vardır. "*Ahbârü'l Üvel*" kitabının sahibi ve "*Ravzâtu'l Cennât*" kitabının müellifleri de yaklaşık olarak bu tarihe meyletmişlerdir. Vefât tarihi olan 182 tarihine bakarsak, Ebû Yûsuf'un doğum tarihi 93 senesi olmuş olur. Gördüğün gibi, iki tarih arasında büyük bir zaman dilimi vardır. Bazı kadim nüshalarda, Ebû Yûsuf'un doğum tarihi olarak 93 yazısında "dokuz" rakamının başının tam belli olmayıp silik olmasından dolayı "bir" zannolunması uzak değildir. Böyle olunca da okuyan, doğum tarihini "13" olarak okudu. "13" tarihinde doğma ihtimali olmadığına göre, birinci yüz yılın başı olan 113 tarihi kabul edildi. Çünkü çoğu zaman küsuratlar söylenir fakat "yüzler" söylenmez. Bu mülahazanın delili, 331'de vefât eden Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Mahled el-Attâr'ın yazmış olduğu meşhur "*Mâ Ravâhu'l Ekâbir An Mâlik*" kitabıdır. Şöyle ki: "Bize Muhammed b. Hârun tahdis etti, bize Ebû Musa el-Ensârî haber verdi ve dedi ki: Kâdi Ebû Yûsuf bana şöyle dedi: "*İnsanların üzerinden uzun zaman geçince Medine ehlinde bir gence müracaât etmeye başladılar.*" Yani, "*Mâlik.*" Bu kitap Dımeşk'te Zahirîye

İmam Ebû Yûsuf'un Hadîs Yazdığı Zâtlar

Tabiinde bir grup âlimden, ilim yazdı. Hadîs işittiği zâtlardan bazıları şunlardır:⁶

Kütüphanesinde el-Mecmua'nın zımında 98 numarada kayıtlıdır. Bu kitabı birçok Hâfız işitmişlerdir. Eğer Ebû Yûsuf'un yaşı Mâlik'ten büyük veya akranı olmasaydı elbette onun böyle bir söz söylemesi sahîh olmazdı. Yine birçok işte Ebû Yûsuf'un Mâlike aynı şekilde muâmele ettiğini bulursun. Eğer Mâlik'in akranı veya ondan büyük olmamış olsaydı, bu Kelâm Ebû Yûsuf'tan sahîh olmuş olmazdı. İki rivâyetin arası çok fazla olduğu için ancak bu şekilde akla uygun hale getirilebilir. "Vefâyât" kitapları, daha sonraki zamanlarda tedvin olunduğu için, selef insanlarının doğum tarihlerinde çok büyük ihtilâflar ve ızdıraplar vardır. 207 tarihinde vefât eden Vâkidi'den daha önce, şahısların tercümeleri ile alakalı yazan mevcut değildir. Vakidi, Ebû Yûsuf'un tabakasına yetiştiği için, onların vefât tarihlerinde hatası çok azdır. Ancak doğum tarihlerinde hatası çoktur. Çünkü Vakidi, onların doğum tarihlerini idrak etmemiştir. Bu benim derinlemesine incelediğim bir bahistir. Bundan sonra muhterem okuyucu, kalbinin seçtiği ve mutMaîn olduğu şeyi tercih etsin. En iyisini Allah bilir. (*Kevserî, Hüsnü't Tekâdî, s.6-7*)

6. Burada çeşitli ilimlerde Ebû Yûsuf'un bazı şeyhlerini Kevserî'nin Hüsnü't Tekâdî kitabından alarak zikredeceğiz: Ebân Ebî Ayyâş, el-Ahves b. Hakîm, Ebû İshâk eş-Şeybânî (Süleyman), İsrâil b. Ebî İshâk Yunus, İsmail b. İbrahim b. el-Muhacir el-Beceli, İsmail b. Umeyye, İsmail b. Ebî Hâlid, İsmail b. Aliyye, İsmail b. Müslim, Eyyûb b. Utbe, Beyân b. Bişr, Ebû Bekr b. Abdullah el-Huzeylî, Sâbit Ebû Hamza es-Sümâli – Tirmizî'nin ricâlındendir– İbn Cüreyc Abdulmelik, Ebû Cennâb Yahya el-Kelbî, Haccâc b. Ertât, Haris b. Osman, el-Hasan b. Hayy, el-Hasan b. Dînar, el-Hasan b. Abdulmelik b. Meysere, el-Hasan b. Ali b. Ammâre, Husayn b. Abdurrahman es-Selmî, Husayn b. Amr b. Meymûn Hanzala b. Ebî Süfyân Husayf b. Abdurrahman, Dâvûd b. Ebî Hind, Ruh b. Müsafır, es-Seriyy b. İsmail, Saîd b. Ebî Arif, Saîd b. el-Merzubân, Saîd b. Müslim, Saîd Yahya el-Lahmî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Süfyân b. el-Ala, Süleyman et-Teymî, Süleyman b. Mihrân el-A'meş, Semmâk b. Harb, Talha b. Yahya, Tânk b. Abdurrahman, Âsım b. Ebî'n Necüd, Âsım el-Ahvel, Abdullah b. Saîd el-Makbûrî, Abdullah

b. Ali, Ubeydullah b. Ömer ve kardeşi Abdullah b. Ömer, Abdullah b. el-Muharrir, Abdullah b. Vâkid, Abdullah b. el-Velid el-Medenî, Ubeydullah b. Ebî Humeyd, Âbide b. Ebî Zâida, Abdurrahman b. Sâbit, Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî, Abdurrahman b. Mamer, Abdulmelik b. Meysere, Utbe b. Abdullah, Atâ es-Sâib, Atâ b. Aclân, el-Âlâ b. Kesir, Amr b. Dînar, Amr b. Osman, Amr b. el-Muhacir, Amr b. Meymun b. Mihrân, Amr b. Yahya b. Ammâre, Amr b. Nafi', Gâlib b. Ubeydullah, Gaylân b. Gıys Hamedânî, el-Fadıl b. Merzuk, Fıtr b. Halife, Kıys er-Rebi, Kıys b. Müslim, Kamil b. el-Ala, Leys b. Sa'd, Leys b. Ebî Selim, Mâlik b. Enes, Mâlik Miğvel, Mücâlid b. Sa'd, "Meğazi" kitabının sahibi Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Humeyd, Muhammed b. es-Sâib, el-Kelbî, Muhammed b. Sâlim, Muhammed b. Talha, Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Şuayb, Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî, Muhammed b. Amr b. Alkame, Mis'ar b. Kîdem, Müslim el-Huzâmî, Mu'tarîf b. Tarîf, Ebû Maş'er, Miğire b. Muksim, Mansûr b. el-Mu'temir, el-Menhel b. Halife, Meysere b. Ma'bed, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' (ö. 117), Nasr b. Tarîf, Abdullah b. Ebî Necih, Nu'man b. Sâbit, Varaka el-Esedî, el-Velid b. İsa, Hişam b. Urve, Hişam b. Sa'id, Yahya b. Ebî Uneyse, Yahya b. Sa'id el-Ensârî, Yahya b. Abdullah et-Teymî, Yahya b. Amr b. Seleme, Yezid Ebû Hâlid, Yezid b. Ebî Ziyâd, Yusus b. Ebî İshâk'lılar. Bu âlimlerden başka Hicaz, Irak ve diğer beldelerdeki ilim taşıyan şeyhlerden bazıları da onun şeyhlerindendir. (*Kevserî, Hüsnu't Tekâdi*, s.21-22)

Ebû Yûsuf'un hocalarından birisi de İbn Ebû Leylâ'dır. Bununla ilgili Kevserî'nin Hüsnu't Tekâdi kitabındaki bölüm şöyledir: Ebû Yûsuf, Ahkâmu'l Kazâ'yı Muhammed b. Ebî Leylâ'dan öğrendi. Fıkıh ve hadiste de İmam Ebû Hanîfe'ye mülâzemet etti. Öyle ki, fıkıh ve hükümlerin delillerini, bu iki imamın usûlleri üzerine tahrîc etmiştir. Ebû Yûsuf iki imamı devamlı tebrîe etmiş ve ilimlerini yazmıştır. Hatta öyle ki Ahmed b. Ammâr b. Ebî Mâlik babasından, Ebû Yûsuf hakkında şunu hikâye ediyor: "Eğer Ebû Yûsuf olmasaydı ne Ebû Hanîfe ne de İbn Ebî Leylâ hatırlanmazlardı." Bu aşırı bir sözdür. Ebû Yûsuf'un kendisi bile bu sözden razı olmaz. Aksine, eğer İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe olmasaydı. Ebû Yûsuf bu şekilde yükselemezdi. Ebû Yûsuf şöyle söyledi: "Dünyada bana oturması sevimli gelen meclis, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'nin meclisleridir. Ebû Hanîfe'den daha fakîh bir âlim, İbn Ebî Leylâ'dan daha iyi bir kâdi görmedim." Bunu Saymerî senedi ile tahrîc etmiştir.

- 1- Hişâm b. Urve (ö. 146/763),
- 2- Yahya b. Saîd (ö. 198/813),
- 3- el-Ameş (ö. 148/765),
- 4- Yezîd b. Ebû Ziyâd,
- 5- Ata b. es-Saib (ö. 111),
- 6- Ubeydulah b. Amr,
- 7- Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 142),
- 8- Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) ve bunların tabakasından olan diğer âlimler.⁷

Evet, Ebû Yûsuf bu iki âlime karşı çok iyi talebelik yapmıştır. Ve onların ilimlerini yazmıştır. Onlara devamlı dua ederdi. Hatta Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'ye bütün namazlarının arkasında, anasından ve babasından önce dua ederdi. Bundan dolayı da Allah onun ilmini Mubârek kılmıştır. Ammar b. Ebî Mâlik'i, Ebû'l Feth el-Ezdi taz'îf etmiştir. Zehebî ve İbn Hacer de onun taz'îfini ikrâr etmişlerdir. Yûsuf b. Ebî Sa'd'ın zikrettiğine göre Ebû Yûsuf şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe'nin derslerine 29 sene devam ettim. Bir tane sabah namazı dahi terk etmedim." el-Münye ve en-Nâfiu'l Kebîr'de de böyledir. Saymerî senedi ile Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet ediyor: "Ebû Hanîfe'ye 17 sene devam ettim. Ne Ramazan'da ne de Kurban Bayramı'nda ondan ayrılmadım. Hasta olduğum zamanlar müstesna." Her halde bu rivâyet, Ebû Yûsuf'un bütün mülazemet müddetini gösterir. Evlâ olan, onun sabahları Ebû Hanîfe'nin derslerine devam ettiği, günün geri kalan kısımlarında da diğer şeyhlere devam etmesi şeklinde olmalıdır. (Kevserî, *Hüsni't Tekâdî*, s.19-20)

7. Ebû Yûsuf'un hocalarından birisi de İbn İshâk'tır. Bununla ilgili İmam Kevserî'nin *Hüsni't Tekâdî* kitabındaki bölüm şöyledir: Ebû Yûsuf, Meğâzî ve Siyer İlmini Muhammed İbn İshâk'tan almıştır. Ebû Yûsuf'un Meğâzî ve Siyer'e olan itilâı, ilim ehli yanında bilinen bir şeydir. Yukarda Hilâl b. Yahya el-Basrî'nin kelâmında, hâfızasının kuvvetinin beyanı geçmişti. O, ilimleri kendisinde cem etmişti. İlimlerden hiçbir ilmi geride bırakmak istemezdi. İbn İshâk Kûfe'ye geldiği zaman, Ebû Yûsuf onun ilmini almak için onun derslerine gitti. Ve İbn İshâk'ın yanında Meğâzî ve Siyer'den olan bütün ilimleri öğrendi. Bu sebepten dolayı Ebû Hanîfe'nin meclisinden bir müddet ayrıldı. Hatta Hârun Reşid ile

Hacca giderken bir gece de Vakidî'ye yardım etmekten kaçınmamıştır. Hâlbuki gündüz Halîfe ile yola devam edecekti. Sadr-ı evvelin haberleri hakkında geniş bilgisi olduğu halde Vakidî, bu sebepten dolayı Irak'a intikal etmiştir. Bütün bunlara rağmen İbn İshâk ve Vakidî hakkında konuşmuşlardır. Mâlik, İbn İshâk'tan razı değildir. Hatta onun hakkında çok sert konuşurdu. Ebû Hanîfe de İbn İshâk'tan razı değildir. "Şerhu İlelu't Tirmizî"de İbn Receb diyor ki: "İbn İshâk'a birden çok bid'at nisbet edilmiştir. Ehl-i hadîs indinde, bazı şartlara göre İbn İshâk'tan Meğâzî alınabileceği kararlaştırılmıştır. Tedlîsi çok olduğu için "an'ane" şeklinde olan rivâyetleri kabul olunmaz." İbn Sa'd'ın "Tabakât"ına yazdığım mukaddimede Vakidî hakkında uzun mâlûmât verdim. Mâlik'in İbn İshâk'tan uzaklaşmasına sebep olan hâdis, İbn İshâk'ın Mâlik'in nesebi hakkındaki ta'n etmesidir. Aynı şey Sa'd b. İbrahim hakkında da söylenir. Ben bunun sahîh olduğunu zannetmiyorum. Çünkü dinde imam olan zatların bu derekeye düşmekten, dillerinin ve gönüllerinin nezîh olmaları vaciptir. Ama insanoğlu insanî infialden kurtulamaz. Bu sebeple bazı badirelere düşse de, kısa zamanda bunlardan tevbe eder. Allah en iyisini bilir. Muvaffak el-Mekkî, Muhammed b. Musa el-Hasib tarîki ile şöyle zikrediyor: Bize İshâk b. Ebi İsrâîl haber verdi ve dedi ki: Ebû Yûsuf şöyle derdi: "Ebû Hanîfe'den ilim öğrenmek için ona devam ettim. Lakin şeyhlerden hadîs dinlemeyi bırakmazdım. el-Meğâzî sahibi İbn İshâk Kûfe'ye geldi. Onun yanında toplandık ve "el-Meğâzî" kitabını bize okumasını talep ettik. O da kabul etti. Ben de Ebû Hanîfe'ye devam etmeyi bıraktım. Kitabını dinlemek için aylarca İbn İshâk'a devam ettim. Kitabı dinleme işi bitince Ebû Hanîfe'ye döndüm." Ebû Hanîfe dedi ki: "Ey Yakup bu cefa nedir?" Ben dedim ki: "Öyle değil. Buraya İbn İshâk el-Medîni geldi. Ben de onun el-Meğâzî kitabını dinlemek ile meşgul oldum." Ebû Hanîfe bana dedi ki: "Ey Yakup, döndüğün zaman ona, Tâlût'un öncü askerini ve Câlût'un bayraktarının kim olduğunu sor?" Ebû Yûsuf: "Ben de ona dedim ki: Bunları bize bırak Ey Ebû Hanîfe. İlim ehli olduğunu iddia edip de Bedir Harbi'nin mi, Uhud Harbi'nin mi daha önce olduğunu bilmeyenden daha kötü kim olabilir?" Bu üzerinde hiçbir toz olmayan bir kelâmdır. Çünkü Ebû Yûsuf gibi bir zât, İbn İshâk'ın yanındaki ilmi seçerek alması kötülenemez. el-Meğâzî'deki İbn İshâk'ın ilminden mutmain/hoşnut olmadığı için Ebû Hanîfe de kötülenemez. Ebû Hanîfe Meğâzî'yi, bu konuda ilmî otoritesi itiraf olunan Şa'bî'den, o da İbn Ömer'den almıştır.

Senedinde tutulacak bir yeri olmadığı gibi mezkûr haber iki taraftan da alakası yoktur. İbn Hallikân'ın el-Celîs es-Sâlih'ten, el-Meâfi el-Cerîri için naklettiği şeyin senedini ihmal etmesi hiyanettir ve aldatmadır. Eğer haberin senedini zikretseydi, o zaman okuyucular senettekilerin yalancı ve durumlarının belli olduğunu görür ve haberi fırlatıp atardı. "Elli Üçüncü Meclis"te, el-Celîs'in senedi şöyledir: Bize Muhammed b. el-Hasan b. Ziyâd el-Mukri tahdis etti, bize Muhammed b. Huzeyme Nisabur'da el-Müzenî'den o da Şafî'den tahdis etti. Şafî dedi ki: "Kadî Ebû Yûsuf, el-Meğazî'yi İbn İshâk'tan veya başkasından işitmek için gidince Ebû Hanîfe'nin meclisi günlerce boş kaldı. Ebû Yûsuf geri gelince Ebû Hanîfe ona dedi ki: *"Ey Ebû Yûsuf, Câlût'un bayraktarı kimdi?"* Ebû Yûsuf ona dedi ki: *"Sen imamsın. Eğer bundan tutmamış olsaydın sana şunu sorardım: Hangisi daha önce oldu: Bedir mi? Uhud mu? Sen de hangisinin daha önce olduğunu bilemezdin. Onun için bırak bunu."* İki rivâyet arasındaki fark net ve açıktır. İşte pis yalancılar böyle yapar. Rivâyet olunmuş bir hikâyeye dilediklerini ziyâde ederler. el-Celîs es-Sâlih'in sahibinin rivâyeti sırf uydurmadır. Halin şahidleri bunu yalanlıyor. Çünkü "Müsned"lerde Ebû Hanîfe Ashâbına Hz. Ömer'in, Bedir Ashâbını diğer Ashâbtan daha üstün tuttuğu ve divanda o şekilde kayıt olunduğunu rivâyet ediyor. O Ebû Hanîfe ki, gece ve gündüz yaptığı Kur'ân hatimlerinde şu âyet-i kerîmeyi okurdu. Hâlbuki bu âyet Uhud'da nâzil olduğu maruftur: *"Yenilmek üzereyken Allah size Bedir'de yardım etmiştir."* —Bu ümmetin fakihlerinin şeyhi ve İmamların İmamı bir tarafa, ilim ehlinin küçüklerinin dahi bildiği bir meseledir— O Ebû Hanîfe ki Ashâbına *"Kitabu Siyeri's Sağir"* yazdırmıştır. el-Evzaî de ona reddiye yazmıştır. Daha sonra da ustazı Ebû Hanîfe'yi müdafa için Ebû Yûsuf'un kendisi, bilinen reddiyesini yazmıştır. (Bedir mi daha önce oldu, Uhud mu?) diye sorarak Ebû Yûsuf'un, ustazı Ebû Hanîfe'yi câhil sayması nasıl tasavvur olunabilir? Hâlbuki bu meseleyi bazı küçük çocuk yazıcıları dahi bilir. Veya Ebû Yûsuf'un bu şekilde sû-i edepte bulunacağı nasıl zannolunur? Hâlbuki her vesile ile Ebû Yûsuf ustazı Ebû Hanîfe'ye ikram eder ve ona hürmet duyardı. İlminin oluşmasında Ebû Hanîfe yed-i beydâ sahibidir. Talebeliği müddetince ona olan infakı da malumdur. Hayatı boyunca Ebû Yûsuf'un bu yüce imamı daima bilip anladığı maruf ve meşhurdur. İmamların imamı hakkında uydurma her rivâyeti tescil etmek İbn

Ebû Hanîfe'den fıkıh öğrendi. Ebû Yûsuf, İmam Ebû Hanîfe'nin en büyük talebesidir.⁸

Hallikân'a lezzet veriyor. Durumu bilinen Hammâd Acred'ten "demir ibrikler" hakkındaki satırları tedvin etmekten korkmaz. Uydurma olduğunda şüphe olmayan -kalplerin üzerinde kılıflar olanlar hariç- ve ucu kendi imamlarına dokunan Kaffâl'in namazını nakletmekten de korkmaz. "*el-Celîsü's Sâlih*"ın sahibi o adamdır ki; Halife Me'mûn'un Şafî'ye 20 rıtl nebiz içirttiğini ve onun da saroş olmadığını hikâye ediyor. *Lisânu'l Mizân*'da bu şekildedir. Lakin halifelîği zamanında Me'mûn ile Şafî asla bir araya gelmemişlerdir. Yukarda Ebû Yûsuf'un hikâyesinde olduğu gibi, bu hikâye de yalan ve iftiradır. Eğer İbn Hallikân bu hikâyenin senedini verseydi zimmeti temizlenir ve de herkes senetteki râvîlerin meşhur yalancılar olduğunu bilirdi. Lakin o, iftiraya sığındı. İşte bu apaçık bir aldatmadır. el-Muâfi el-Cerîrî, nakilde hali araştırılacak ricâlden değildir. Kitabı, ciddi ve şaka karışımı, nadir olayları ve gülünç şeyleri içine alan bir kitaptır. İmamların en büyüğü hakkında en küçük bir sened ile rivâyette bulunmak, araştırılması lazım gelmeyen "Edeb" kitaplarının durumudur. Hikâyenin senedindeki ricâlden birisi de Muhammed b. el-Hasan b. Ziyâd el-Mukri'dir. O, tefsire ait "*Şifâu's Sudûr*" kitabının sahibi, meşhur en-Nakkâş'tır. Onun tercümesi hakkında *Tarih-i Bağdat*, *Mizânu'l İ'tidâl* ve *Lisânu'l Mizân*'a müracaât et. Talha b. Muhammed eş-Şâhid diyor ki: "*en-Nakkâş, hadîste tekzîb olunmuştur (yani yalancılardandır). O, kitabında daha çok kıssalar anlatmıştır.*" el-Berkânî şöyle diyor: "*Nakkâş'ın bütün hadîsleri müinkerdir. Tefsirinde bir tane dahi sahîh hadîs yoktur.*" Lalekâi diyor ki: "*Onun kitabı sadırlara şifa veren bir kitap değil, 'İşfâu's Sudûr'dur. (Sadırları törpüleyen)*" Hatîb Bağdâdî şöyle diyor: "*Hadîslerinde, meşhur senedler ile müinker rivâyetler vardır.*" Zehebî: "*O, kezzâbtır.*" Ehl-i nakde göre ed-Dâni'nin onu medhetmesi, evi uzak olduğun için ahvalini bilememesinden kaynaklanmıştır. (**Kevserî, Hüsnu't Tekâdi, s.49-53**)

8. İmam Ebû Yûsuf'un, İmam Ebû Hanîfe'ye talebe olması ile alakalı İmam Zâhid el-Kevserî'nin *Hüsnu't Tekâdi* kitabındaki bölüm şöyledir: Ebû Yûsuf (R.A)'ın, Ebû Hanîfe (R.A)'ın Meclisine Kavuşması Musa b. Hizam şöyle dedi: Bize Halef b. Eyyûb haber verdi ve dedi ki: Ebû Yûsuf'u şöyle derken işittim: "*Ben İbn Ebî Leylâ'ya gider girdim. Onun yanında benim büyük bir yerim vardı. Bana kıymet verirdi. Bazı meselelerde müşkül durumda kalırsa, o konuda Ebû Hanîfe'nin*

kavlini öğrenmeyi talep ederdi. Bundan dolayı Ebû Hanîfe'nin yanına gitmeyi sevdim. Lakin hocama olan hayâm, Ebû Hanîfe'ye gitmeme mani oluyordu. Sonra İbn Ebi Leylâ ile aramda bir sebep vaki oldu. Ve bu ona çok ağır geldi. Ben de bunu ganimet bilerek Ebû Hanîfe'ye gittim." Bu rivâyeti Ebû Yûsuf'a ulaşan senediyle el-Hârisî'den, Hâfız Ebû Abdullah b. Mende rivâyet etmiştir. Ebû Yûsuf'un İbn Ebi Leylâ'dan ayrılmasına sebep olan hadîse şudur: "İbn Ebi Leylâ'nın kızının düğününde, havaya atılıp dağıtılan şekerlerden Ebû Yûsuf da almıştır. İbn Ebi Leylâ onu bundan nehyetti ve şöyle dedi: *"en-Nehba (ganimet malını almak için ve düğünlerde havaya atılan şekerleri almak için çullanmak) mekruhtur."* Ebû Yûsuf ona dedi ki: *"en-Nehba, askerler için mekruhtur. Ancak düğünlerde mekruh değildir. Bir beis yoktur."* Ebû Yûsuf diyor ki; *"Bu hadîseden sonra fikrim değişti ve Ebû Hanîfe'nin meclisine katıldım."* Bu rivâyet ortaya çıkarıyor ki İbn Ebi Leylâ, Rasûlullah'ın (s.a.v.) nehyinin vârid olduğu yeri hatırlayamadı. İnsan unutmak ile maluldür. Hadîste şöyle vârid olmuştur: "Böyle dağıtılan bir şeyi insanlar almayınca Rasûlullah (s.a.v.): *"Niçin almıyorsunuz?"* Diye sordu. Onlar: *"Siz nehyetmemiş miydiniz?"* Rasûlullah (s.a.v.): *"Ben askerın mallara saldırmasını nehyetmiştim. Siz bunlardan alınız"* Buyurdular. Hatîb Bağdâdî, Ali b. Harmele ef-Teymî tarîkı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet ediyor: Ebû Yûsuf dedi ki: "Ben hadîs ve fıkıh talep ederdim. Maddî durumum ise zayıftı. Bir gün Ebû Hanîfe'nin yanında iken babam geldi. Sonra babamla beraber ayrıldık. Babam bana dedi ki: *"Oğlum! Sen ayağını Ebû Hanîfe ile beraber uzatamasın. Çünkü Ebû Hanîfe'nin ekmeği pişmiştir. Sen ise çalışmaya muhtaçsın."* Babama itaat duygusu ağır bastı ve bir müddet ilim talebine ara verdim. Beni göremeyince Ebû Hanîfe, beni sormuş. Ben de meclisine gitmeye karar verdim. Ayrıldıktan sonraki dersine vardığım ilk gün Ebû Hanîfe bana dedi ki: *"Derse gelmemen için seni meşgul eden şey nedir?"* Ben dedim ki: *"Geçim sıkıntısı ve babama itaat duygusu"* sonra oturdum. Dersten sonra insanlar ayrılınca bana bir kese verdi ve buyurdu ki: *"Bunları harca"* Kesenin içine baktım, tam yüz dirhem. Sonra bana dedi ki: *"Ders halkasına devam et. Ne zaman paran biterse bana haber ver."* Ben de Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına devam ettim. Az bir müddet geçmişti ki bana yüz dirhem daha verdi. Sanki Ebû Hanîfe beni takip ve kontrol ediyordu. Ben, paramın bittiğini söylemeden o bana haber veriyordu. Öyle ki nihayetinde zengin oldum." (Kevserî, *Hüsnü't Tekâdî*, s.7-9)

Ebû Yûsuf'tan rivâyette bulunan âlimler⁹ şunlardır:

9. İmam Ebû Yûsuf'tan ilkim alan ve ondan rivâyette bulunan âlimlerle alakalı Zâhid el-Kevserî'nin *Hüsnü't Tekâdî* kitabındaki bölüm şöyledir: **Ebû Yûsuf'tan İlim Alan ve Ondan Fıkıh Tahsîl Eden Âlimler** Kâdî İbrahim b. el-Cerrâh el-Mâzinî, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. İsa es-Sekkûnî, Hâfız Ahmed b. Menî, İshâk b. el-Furât el-Kindî, İshâk b. Ebî İsrâîl, Esed b. el-Furât, İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanîfe, İsmail b. el-Fadl, Eşref b. Sa'd en-Nisabûrî, Beşşar b. Musa b. Haffaf el-Basrî, Bişr b. Gıyâs, Ebû Abdurrahman el-Merisî, Bişr b. el-Mualla, Bişr b. el-Velîd el-Kindî (ö. 238/853), Bişr b. Yezîd Ebûl Ezher en-Nisaburî, Ebû Yûsuf'un kız kardeşinin oğlu Ebû Bekr Tevbe b. Sa'd el-Mervezî, Cafer b. Yahya el-Bermekî, el-Hasan b. Eyyûb Ebû Ali en-Nisaburî, Hasan b. Ziyâd el-Lülüî, Hasan b. Ziyâd b. Osman b. Hammâd ez-Zeyyadî, el-Hasan b. Şebîb, Hasan b. Ebî Mâlik, Hasan b. Mishher, el-Hüseyn b. İbrahim b. el-Hurr el-Bağdâdî Eşkâb, Hüseyin b. Hafs el-İsfehânî, Hüseyin b. el-Velîd, Hafs el-Ferd, Hammâd b. Delîl, Hayyan b. Bişr b. el-Muharik, Hâlid b. Sabîh, Ebû Yûsuf'un kâtibi Ebû'l Hattâb, Halef b. Eyyûb el-Belhî, Dâvûd b. Raşîd el-Harezmî, Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebî el-Herevî, Sure b. el-Hakem, Sehl b. Müzâhim, Şuca' b. Mahled, Şuayb b. Süleyman el-Keysânî, Şakîk b. İbrahim el-Belhî, Abbâs b. el-Velîd, Ebûl Abbâs et-Tûsî, Abdullah b. Ömer b. Gânîm er-Ruaynî, Abdurrahman b. Abdullah el-Ömerî, Abdurrahman b. Müshîr, Abdurrahman b. Mehdi, Abdûs b. Bişr er-Razî, Osman b. Bahr el-Câhîz, Osman b. Hakîm, Urzum b. Ferve, Isam b. Yûsuf el-Belhî, Hâfız Ali b. Ca'd el-Cevherî, Ali b. Hucre el-Mervezî, Ali Harmele el-Kufî, Ali b. Haşren, Ali b. Sâlih el-Cürcânî, Ali b. Sâlih, Ali b. Amrus el-Karazî, Ali b. el-Medînî, Ali b. Müslim et-Tusî, Ammâr b. Abdulmelik Ebûl Yakazân el-Mervezî, Ömer b. Hammâd, Amr b. Ebî Amr el-Harrânî, Amr b. Muhammed en-Nâkîd, Amr b. el-Velîd el-Asaf, Furat b. Nasr el-Herevî, Ebû Yûsuf'un mevlâsı Ferec b. Abdullah, el-Fadl b. Hâtîm, el-Fadl b. Gânîm, Fudayl b. İyâd (ö. 187), Kâsım İbnü'l Hakem el-Uranî, Kuteybe b. Esed, Muhammed b. İbrahim b. Ebî Sekîne, Muhammed b. Bekr Hâlid el-Kasrî Ebû Ca'fer – Ebû Yûsuf'un kâtibi- Muhammed el-Hasan eş-Şeybânî, Muhammed b. Hâlid el-Hanzalî er-Razî b. Ebî Reça el-Horasânî, Muhammed b. Sema et-Temîmî, Muhammed b. es-Sabbâh, Muhammed b. Amr b. es-Seriyy el-Musarrîfî, Mahled b. Hâlid, el-Mualla Mansûr er-Razî,

1. Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853),
2. İbn Semaâ (ö. 233/848),
3. Yahya b. Maîn (ö. 233/847),
4. Ali b. el-Cad (ö. 230/844-45),
5. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),
6. Amr en-Nâkıd (ö. 232/846),
7. Ahmed b. Menî' (ö. 244/858-59)¹⁰,
8. Ali b. Müslim et-Tûsî,
9. Hasan b. Ebû Mâlik,
10. Hilâl er-Rey,

Ebû Amr el- Muveccih el-Mervezî, Musa b. Süleyman el-Cüzecânî, Ebû Musa el-Ensârî, İbn Ebî Necde, Nasr b. AbdulKerîm el-Belhî, Vekî' b. el-Cerrâh, Hişâm b. Abdulmelik Ebûl Velîd et-Tayâlisî, Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, Hişâm b. Ma'dan - Ebû Yûsuf'un kâtibidir. – Hilâl er-Rey adıyla maruf Hilâl b. Yahya er-Re'y el-Basrî –Ahkamu'l Vakf'ın sahibi– el-Heysem b. Hârice, el-Heysem b. Musa, Yahya b. Yahya en-Nisabûrî, Ebû Yûsuf'un oğlu Kâdî Yûsuf, oğlu Yûsuf babasının "*el-Âsar*" kitabının râvisidir. Bu zatlar gibi daha birçok zât, Ebû Yûsuf'tan ilim almışlardır. Onlardan bazıları Ebû Yûsuf'la beraber İmam Ebû Hanîfe'den ilim almışlardır. Onlardan bazıları önce İmam Muhammed ile beraber Ebû Yûsuf'tan ilim almışlar daha sonra Muhammed b. Hasan'ın kendisinden ilim almışlardır. Zehebî'nin dediği ve senin gördüğün gibi birçok âlim ondan fıkah öğrenmiştir. "Bey'ul Velâ" hadîsinden olduğu gibi, İmam Şafî "*el-Ümm*" ve "*el-Müsned*"te Muhammed b. Hasan vasıtası ile Ebû Yûsuf'tan rivâyetlerde bulunmuştur. Aynı asırda yaşasalarda İbn Teymiyye ve İbn Hacer'in kat'î olarak Şafî'nin Ebû Yûsuf ile bir araya gelmediğini de söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'nin bazı Müsnedlerinde Şafî'nin Ebû Yûsuf'tan olan rivâyetlerine gelince; "Yûsuf" kelimesinin başına "Ebû" kelimesinin gelmesinin kalem hatası olarak yazılmış olmasıdır. O, Ebû Yûsuf değil, Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'dir. Allah en iyisini bilendir." (*Kevserî, Hüsnü't Tekâdî, s.24-25*)

10. Horasanlı tanınmış hadîs hâfızı.

11. İbrahim b. el-Cerrâh,
12. Muallâ b. Mansûr er-Râzî,
13. Esed b. el-Furât,
14. Amr b. Ebû Amr el-Harrânî.
15. Ebû Yûsuf'un en büyük talebesi, Muhammed b. el-Hasan'dır.

Ebû Yûsuf, Halîfe el-Hâdî (785-786) ve Hârun Raşîd (786-809) zamanında Bağdat kadılığı yaptı. Durumu yükseldi ve tarihinde ilk defa “**Kâdî el-Kuzât**” olarak isimlendirildi.

İmam Ebû Yûsuf'un İmam Ebû Hanîfe'nin Ders Halkasına Katılması

Kadî Mükerrrem, Abdussamed b. Ubeydullah> Ali b. Harmele et-Teymî kanalı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet eder:¹¹

“Ben hadîs ve fıkıh talep ederdim. Maddi durumum ise zayıftı. Bir gün Ebû Hanîfe'nin yanında iken babam geldi. Sonra babamla beraber ayrıldık.

Babam bana dedi ki: “*Oğlum! Sen ayağını Ebû Hanîfe ile beraber uzatamazsın. Çünkü Ebû Hanîfe'nin ekmeği pişmiştir. Sen ise çalışmaya muhtaçsın.*” Babama itaat duygusu ağır bastı ve bir müddet ilim talebine ara verdim. Göremeyince Ebû Hanîfe, beni sormuş. Ben de meclisine gitmeye karar verdim. Ayrıldıktan sonraki dersine vardığımda Ebû Hanîfe bana yüz dirhem verdi ve bana dedi ki:

“*Ders halkasına devam et. Ne zaman paran biterse bana haber ver.*”

11. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.536.

Ben de Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına devam ettim. Az bir müddet geçmişti ki bana yüz dirhem daha verdi. Sanki Ebû Hanîfe beni takip ve kontrol ediyordu.”¹²

Hikâye edildiğine göre kıssada anlatılan Ebû Yûsuf'un babası değil annesi¹³ imiş. Çünkü babası Ebû Yûsuf küçükken vefât etmiş. En doğrusunu Allah bilir.

12. Hatib el-Bağdâdî, Ali b. Harmele et-Teymî tariki ile Ebû Yûsuf'tan şöyle rivâyet ediyor: Ebû Yûsuf der ki: “Ben hadis ve fıkıh talep ederdim. Maddi durumum ise zayıftı. Bir gün Ebû Hanîfe'nin yanında iken babam geldi. Sonra babamla beraber ayrıldık. Babam bana dedi ki: “Oğlum! Sen ayağımı Ebû Hanîfe ile beraber uzatamırsın. Çünkü Ebû Hanîfe'nin ekmeği pişmiştir. Sen ise çalışmaya muhtaçsın.” Babama itaat duygusu ağır bastı ve bir müddet ilim talebine ara verdim. Beni göremeyince Ebû Hanîfe, beni sormuş. Ben de meclisine gitmeye karar verdim. Ayrıldıktan sonraki dersine vardığım ilk gün Ebû Hanîfe bana dedi ki: “Derse gelmemen için seni meşgul eden şey nedir?” Ben dedim ki: “Geçim sıkıntısı ve babama itaat duygusu” sonra oturdum. Dersten sonra insanlar ayrılınca bana bir kese verdi ve buyurdu ki: “Bunları harca.” Kesenin içine baktım, tam yüz dirhem. Sonra bana dedi ki: “Ders halkasına devam et. Ne zaman paran biterse bana haber ver.” Ben de Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına devam ettim. Az bir müddet geçmişti ki bana yüz dirhem daha verdi. Sanki Ebû Hanîfe beni takip ve kontrol ediyordu. Ben, paramın bittiğini söylemeden o bana haber veriyordu. Öyle ki nihayetinde zengin oldum.” (*Kevserî, Hüsnü't Tekâdî, s.9*)

13. **Kevserî:** el-Hatib el-Bağdâdî şöyle der: “Ebû Yûsuf'un babası öldüğü zaman, Ebû Yûsuf küçük bir çocuktur.” Sonra Hatib senedi ile annesinin hikâyesini sevk ediyor. Şöyle ki: Ebû Yûsuf küçük bir çocuk iken annesi onu Ebû Hanîfe'nin meclisine teslim ediyor. Annesi sıkıntıdan bahsedince Ebû Hanîfe ona şöyle diyor: “Oğlum, fıstık yağı ile pişirilmiş Felûzeç pişirmesini öğreniyor.” Ebû Yûsuf, annesine Halife Hârûn Reşîd'in sofrasında, mezkûr yemeği yediriyor. **Lâkin bu hikâyenin aslı yoktur.** Bu haberin rivâyetinde, tefsir kitabı olan “*Şifau's Sudûr*” müellifi el-Hasan b. Ziyâd en-Nekkâş tek kalmıştır. Bu adam meşhur bir yalancıdır. Ebû Amr ed-Dânî'nin onu medh etmesi, en-Nakkâş'ın durumu hakkında mâlûmâtı olmadığı ve kendisinin Şark'a uzak olmasından dolayıdır.

İmamların Ebû Yûsuf'u Medh-ü Senâları

Esed b. el-Furât (ö. 213/828), Muhammed b. el-Hasan'dan şöyle rivâyet eder:

Ebû Yûsuf hastalanmıştı. Ebû Hanîfe onu ziyaret etti. Ziyaretten çıkınca Ebû Hanîfe şöyle dedi:

*"Eğer bu genç ölürse, insanların en âlimi olarak toprağa girer."*¹⁴

İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Ebû Yûsuf'un Talebesidir

Abbâs ed-Dûrî, İmam Ahmed b. Hanbel'i¹⁵ (ö. 241/855) şöyle söylerken işittiğini söylüyor:

*"Kendisinden ilk hadîs yazdığım zât, Kâdî Ebû Yûsuf'tur. On-
dan sonra diğer insanlardan hadîs yazmaya başladım."*¹⁶

Yine İmam Ahmed b. Hanbel şöyle der:

*"Ebû Yûsuf; Ebû Hanîfe ve Muhammed'den bize¹⁷ daha çok me-
yilli geliyor."*¹⁸

el-Harisî ve başkalarının kitaplarından, Ebû Yûsuf'tan, el-Hasan b. Ebî Mâlik ve Abdulhamid el-Hummanî'nin rivâyetlerinden ortaya çıktığına göre, bu kıssanın sahibinin, Ebû Yûsuf'u annesinin değil babasının olduğu hakkında bir rivâyet bulmaya nail oldum. Bu rivâyetlerin senedleri hakkında mâlûmât için Muvaffak el-Harezmi'ye müracaât et. (**Kevserî, Hüsnu't Tekâdî, s.9**)

14. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.536; Tahânevî, *İ'lâü's Sünen*, c.20, s.9479.
15. İmam Ahmed, Ebû Yûsuf'tan üç sene boyunca üç yük dolusu ilim almıştır. (**el-Kevserî**)
16. (**el-Kevserî, Hüsnu't Tekâdî, 38**)
17. İmam Ahmed "bize" derken Ehl-i Hadîs'i kastediyor.
18. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.536.

İbrahim b. Ebî Dâvûd el-Burullusî, Yahya b. Maîn¹⁹ (ö. 233) şöyle işittiğini söylüyor:

“*Ashâb-ı Re’y içinde hadîste Ebû Yûsuf’tan daha güvenilir, daha çok ezberlemiş, rivâyeti daha sahîh birini görmedim.*²⁰ Ebû Hanîfe ise, *sadûktur. Ancak şeyhlerinde olan*²¹ *şeyler –yani galât- onun rivâyetlerinde de vardır.*”

Abbâs ed-Dûrî, Yahya b. Maînden şöyle rivâyet eder:

“*Ebû Yûsuf sâhib-i hadîs ve sâhib-i sünnettir.*”²²

-
19. **Yahya b. Ma’în (ö. 233):** Cerh ve tadil imamıdır. Muhammed b. Hasen’den *el-Câmi’u’s-Sağir*’i dinlemiş ve ondan fıkıh öğrenmiştir. Hadisi ise Ebû Yûsuf’tan öğrenmiştir. Uyunu’t-Tevârih’de İbnu’l-Medinî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebi Şeybe ve İshâk’ın ona hürmet ettikleri kaydediliyor. Onun üstünlüğünü biliyorlardı. Babasından bir milyon dirhem miras kalmış; o, bunun hepsini hadîs yolunda harcamıştır. Kendi eliyle 600 bin hadîs yazmıştır. Ahmed b. Hanbel “onun bilmediği hadîs, hadîs değildir.” demiştir. *Tarih*’inin —Duri rivâyetini— Şam’da Zâhiriyye Kütüphanesinde gördüm Cerh ve tadil konusunda ondan muhtelif rivâyetler vardır. Zehebi, sika kim-selerden haklarında bazı şeyler söylenenlere dair yazdığı “cüz”ünde onu mutaassıb bir Hanefî olarak kabul ediyor. Bununla beraber bazı râviler onun ağzından Ebû Hanîfe’nin arkadaşları hakkında bazı uygunsuz sözler söylemişlerdir. Malûmdur ki insanların huyları böyledir. (*Kevserî, Fıkhu Ehli’l Irak ve Hadîsuhum, s.64*)
20. Tahânevî, *İ’lâû’s Sünen*, c.20, s.9478; Zehebi, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.537.
21. Yani İmam Ebû Hanîfe, hocalarından hadîs rivâyet ederdi. Hocalarının rivâyetleri arasında galat olan varsa, hocasından işittiği gibi rivâyet ederdi. Yani kasten hatalı olarak rivâyetle bulunmazdı.
22. Tahânevî, *İ’lâû’s Sünen*, c.20, s.9478; Zehebi, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.537.

Muhammed b. Semaa²³ (ö. 233/848), Yahya b. Hâlid'den²⁴ (ö. 805) şöyle rivâyet eder:

*"Ebû Yûsuf, bizim yanımıza geldi. En az bildiği fıkıh idi. Ancak onun fıkıhı ile de doğu ile batının arası dolmuştur."*²⁵

Bısr b. el-Velîd (ö. 238/853), Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken işitiğini söyledi: Âmeş bana bir mesele sordu. Ben de cevap verdim ve bana dedi ki:

"Bu cevabı nereden söylüyor?"

Ben: "Sizin bize rivâyet ettiğiniz hadîsten" dedim.

Sonra Âmeş: "Ey Yakub! Sen doğmadan önce ben bu hadîsi ezberlemiştim. Te'vilini şu anda bilmiş oldum" dedi.²⁶

İbnu's Selcî²⁷ (ö. 266/880), Abdullah b. Dâvûd el-Hureybî'den şöyle rivâyet ediyor:

23. **Muhammed b. Semaa:** Hanefî fakîhi ve muhaddistir. 130 (747-48) yılında doğdu. Temîm ka-bilesinin Dârim koluna mensuptur. Fıkıh tahsilini Hanefî mezhebinin meşhur imamı Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Hasan b. Ziyâd el-Lû'î'den yaptı. İbn Semâa 192 (808) yılında Me'mûn tarafından Bağdat kadılığına getirildi ve gözlerinin zayıflaması sebebiyle azledildiği 208 (823) yılına kadar bu görevde kaldı. Şâban 233 (Mart 848) tarihinde vefat etti. Mezhepte müctehid bir âlim olan İbn Semâa Irak'ta Hanefî fıkının otoritelerindendi. Özellikle İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den bazı eserleri rivâyet etmesiyle tanınmış, çeşitli görüş ve rivâyetleri daha sonraki mezhep kaynaklarında yer almıştır. Yahya İbn Main'in, onun re'ye gösterdiği sadakati muhaddislerin hadîse göstermedikleri ve ölümünün ehl-i re'y için büyük bir kayıp olduğu yönündeki ifadeleri de İbn Semâa'nın ehl-i re'y ekolü içindeki önemli yerini gösterir. İbn Semâa ayrıca zühd ve takvâsıyla da meşhurdur. (bkz: Cengiz Kallek, *İbn Semaa*, DİA, c.20, s.314.)

24. Abbâsîlerin meşhur Bermekî ailesine mensup vezirlerindendir.

25. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübela*, c.8, s.537.

26. Tahânevî, Zafer Ahmed; *İ'lâû's Sünen*, c.20, s.9479.

27. Hanefî mezhebinin büyük fıkıh ve hadîs âlimlerindendir.

“Ebû Yûsuf, ilim veya fıkha o kadar muttali oldu ki, ondan istediği gibi istifâde ediyor.”

Amr b. Muhammed en-Nâkıd şöyle der:

“Ebû Yûsuf hariç Ashâb-ı re’yden hadîs rivâyet etmeyi sevmem. Çünkü Ebû Yûsuf sahib-i sünnettir.”

Yahya b. Yahya en-Nisaburî vefât anında Ebû Yûsuf’un şöyle söylediğini rivâyet eder:

*“Kitap ve Sünnete uygun olmayan bütün fetvâlarımдан döndüm.”*²⁸

Hanbel, Ahmed b. Hanbel’den şöyle rivâyet ediyor: *“Ebû Yûsuf, hadîste insaflı idi.”*²⁹

el-Fellâs (ö. 249/864) şöyle der: *“Ebû Yûsuf sadûktur ve galatı çoktur.”*³⁰

İbrahim b. İshak ez-Zührî, Bîşr el-Merîsî (ö. 218/833) kanalı ile Ebû Yûsuf’un şöyle söylediğini rivâyet eder:

*“Ebû Hanîfe’ye 17 sene talebelik yaptım.”*³¹ *Sonra 17 sene de kadılık yaptım.”*

İbn Ke’s, Ahmed b. Ammar b. Ebû Mâlik tarîkı ile babasından şöyle nakleder:

*“İlim, fıkah ve marifet yönü ile Ebû Hanîfe’nin ashâbı arasında Ebû Yûsuf gibisi yoktur. Eğer Ebû Yûsuf olmasaydı ne Ebû Hanîfe ne de İbn Ebî Leyla hatırlanırdı. Lakin Ebû Yûsuf bu iksinin ilimlerini yaymıştır.”*³²

28. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.537.

29. Hatîb, *Târihu Bağdat*, c.4, s.260; Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.537.

30. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.538.

31. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.537.

32. **Kevserî:** Ahmed b. Ammâr b. Ebî Mâlik babasından, Ebû Yûsuf hakkında şunu hikâye eder: *“Eğer Ebû Yûsuf olmasaydı ne Ebû Hanîfe ne de*

Kadı Ebû Hâzım (ö. 292), Bekr el-Ammî kanalı ile Hilâl er-Re'y'den şöyle rivâyet diyor:

*“Ebû Yûsuf; tefsir, meğâzî ve eyyâm-ı arabı ezberlemişti. Fıkıh, ilimlerinden sadece birisiydi.”*³³

İsmail el-Müzenî (ö. 264/877): *“Ehl-i rey içinde hadîse en çok tâbi olan Ebû Yûsuf'tur.”*³⁴

Ahmed b. Atiyye, Muhammed b. Semaa'dan şöyle rivâyet eder:

*“Ebû Yûsuf, kâdi olduktan sonra her gece 200 rekât namaz kılardı.”*³⁵

Abbâs, Yahya b. Maîn'den şöyle rivâyet ediyor:

*“Ebû Yûsuf, Ashâb-ı hadîs'i sever, onlara meylederdi.”*³⁶

Abdullah b. Ali el-Medinî, babamı şöyle söylerken işittim dedi:

“180 senesinde Ebû Yûsuf, Basra'ya geldiği zaman biz Ebû Yûsuf'un yanına gittik. Bize 10 tane hadîs, 10 tane de re'y tahdîs etti.

İbn Ebî Leylâ hatırlanmazlardır.” Bu aşırı bir sözdür. Ebû Yûsuf'un kendisi bile bu söze razı olmaz. Aksine, eğer İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe olmasaydı, Ebû Yûsuf bu şekilde yükselemezdi. Ebû Yûsuf şöyle söylardı: *“Dünyada bana oturması sevimli gelen meclis, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'nin meclisleridir. Ebû Hanîfe'den daha fakîh bir âlim, İbn Ebî Leylâ'dan daha iyi bir kâdi görmedim.”* Bunu Saymerî senedi ile tahrîc etmiştir. Evet, Ebû Yûsuf bu iki âlime karşı çok iyi talebelik yapmıştır. Ve onların ilimlerini yazmıştır. Onlara devamlı dua ederdi. Hatta Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'ye bütün namazlarının arkasında, anasından ve babasından önce dua ederdi. Bundan dolayı da Allah onun ilmini mübârek kılmıştır. Ammar b. Ebî Mâlik'i, Ebû'l Feth el-Ezdi taz'if etmiştir. Zehebî ve İbn Hacer de onun taz'ifini ikrâr etmişlerdir. (**Kevserî, Hüsnu't Tekâdî, s.19**)

33. Tahânevî, Zafer Ahmed; *İ'lâü's Sünen*, c.18, s.9020.

34. Hatîb, *Târihu Bağdat*, c.14, s.246.

35. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.537.

36. Hatîb, *Târihu Bağdat*, c.14, s.255.

*Ebû Yûsuf'un rivâyetinin içinde Hişam b. Urve'nin el-Hicr³⁷ hakkındaki hadîsi hariç diğer hadîsleri sahîh idi. O, sadûk idi.*³⁸

İmam Ebû Yûsuf'un, Ashâb-ı Rey ve Ashâb-ı Hadîs'i İmtihan Etmesi

Tahâvî (ö. 933), Bekkâr b. Kutebe'den³⁹ (ö. 270/884) rivâyet ettiğine göre Bekkâr, Ebû'l Velîd et-Tayâlisî'yi (ö. 227/842)⁴⁰ şöyle söylerken işitmiş:

“Ebû Yûsuf, Hârûn Reşîd ile beraber Hacca gitmek için Basra'ya geldi. Ashâb-ı Rey ve Ashâb-ı hadîs kapısının önünde toplandılar ve her iki fırka da ilk önce girmeyi istediler. O da onların yanına çıktı. İki guruba da izin vermedi ve hepsine birden dedi ki:

“Ben topluca her iki fırkadanım. Bir fırkayı diğerinin üzerine tercih etmiyorum. Ancak bir soracağım. Kim isabetli cevap verirse o ve ashâbı içeriye girecekler.” Sonra dedi ki:

“Bir adam bu yüzüğümü çiğnedi ve paramparça etti. Bana vacip olan, ona ne yapmamdır?”

Ashâb-ı hadîs cevap verdi. Fakat İmam Ebû Yûsuf onların cevaplarını beğenmedi. Ehl-i rey'den bir zât dedi ki:

“Yüzük sahibine ziyandan dolayı ezilmiş altından yüzüğün kıymetini öder. Parçalanmış olan gümüş yüzüğü alır. Ancak eğer yüzüğün sahibi kendisi almayı dilerse alır. O zaman da parçalanmış yüzükten dolayı bir şey ödemez.” Bunun üzerine Ebû Yûsuf dedi ki:

37. Ebû Yûsuf'a bu hadîste mütabaat eden başka râvîlerde vardır. Bu mütabâiler için bkz: İbn Hacer, *Telhisu'l Habîr*, s.249; Sünen-i Beyhakî, c.6, s.61. Bilindi ki, Ebû Yûsuf bu hadîste tek değildir. Aksine mütabisi vardır. (**el-Kevserî**)

38. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.537.

39. Hanefî âlimlerinden Mısır kadısı, İmam Tahavî'nin hocasıdır.

40. Hadîs hâfız Buhârî ondan 107 hadîs almış rivâyetlerine *Kütüb-i Sitt*e nin yanında diğer muteber hadîs kitaplarında da yer verilmiştir.

"Bu kavlin sahipleri girsin." Ashâb-ı Rey içeri girdi. Ben de onlarla beraber girdim.

Yazıyı imla eden Ebû Yûsuf'a sordu. O da meclisin evvelinde Hasan b. Salih'ten bir hadîs rivâyet etti. Sonra herhalde ya kalbine bir şey geldi ya da adamın birisi ona bir şey sordu. Ancak ben anlamadım. Sonra Ebû Yûsuf dedi ki:

"Bir adam üzerine en çok korktuğum şey o adamın Hasan b. Salih hakkında ileri-geri konuşmasıdır." O böyle deyince kalbime bir şey düştü: Sanki Ebû Yûsuf, Şu'be'yi kastetmişti. Ben de ayağımın üzerine dikildim sonra da şöyle dedim:

"Yemin olsun Ebû Bistam (Şu'be)'in aleyhine konuşulan bir mecliste oturmam." Sonra meclisten çıktım. Kendi kendime dedim ki:

"Bu zât (Ebû Yûsuf) Dünyanın Kadısıdır, Mü'minlerin Emiri'nin vezîri ve Hac arkadaşıdır. Benim kızmamın ona bir zararı olmaz." Sonra döndüm ve meclis bitinceye kadar oturdum. Millet dağılınca sadece benimle ilgilenerek bana döndü ve bana dedi ki:

"Ey Hişam! –Beni kastettiği zaman böyle derdi. Çünkü ben Bağdat'ta da onun yanında bulunmuştum- Vallâhi ben Ebû Bistam'a karşı kötü bir şey murat etmedim. Gördüğüm her yerde, kalbimdeki onun değeri senin kalbine gelenden daha büyüktür. Şu kadar var ki ben, Hasan b. Salih gibi birisini gördüğümü bilmiyorum."

Bekkar b. Kuteybe dedi ki: "Bütün bunları Hilâl b. Yahya'ya anlattım..."

Hilâl dedi ki: "Vallâhi Ebû Yûsuf'a yüzük meselesinde cevap veren bendim."⁴¹

İmam Ebû Yûsuf'un İlim Öğretmeye Olan İhtiyâkı

İbnü's Selcî, Hasan b. Ebû Mâlik kanalı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

41. Zehebî, Siyeru A'lâmü'n Nübelâ, c.8, s.538.

“Eğer kalbimdeki ilmi sizin için bölmeye gücüm yetseydi kesinlikle bunu yapardım.”

Hasan b. Ebî Mâlik, Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken işitmiş:

“O kadar şiddetli hasta oldum ki, Kur'ân-ı Kerîm dâhil her şeyi unuttum. Ancak fıkıhı unutmadım.” Ona, “Bu nasıl olur?” dediler.

Ebû Yûsuf: “Fıkıhtan başka diğer ilimleri ezberleyerek elde ettim. Fıkıhı bilmem ise, hidâyetî/fitrî bir ilimdir. Ben fıkıh ilminde şu adamın misaline benzerim. Adam beldesinden senelerce uzak kaldıktan sonra geri döner. O adam evinin yolunu unuttur mu?” dedi.

Hilâl er-Re'y, Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken işitmiş:

“Valilerin kaba ve sert olmaları zûl, kadıların kaba ve sert olmaları fakirliktir.”

Hilâl er-Re'y yine Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken dinlemiş:

“Kitâbu's Sâkk"ta (Resmî belge) şahitler 10 kişiden az olmamalıdır. İkisi ölü, ikisi kayıp, ikisi ziyaretçi, ikisi ispat eden, ikisi tanesi edâ etmeyendir.”

İ'tikâdî Meselelerde Münâkaşa Bid'adtir

Muhammed b. Şuca' (ö. 266), Hasan b. Ebî Mâlik kanalı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

“Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır. Kim “Nasıl ve niçin?” derse o, münâkaşa ve mücâdele başlatmış olur ve ona hapis ve şiddetli darp vacip olur.”

Hasan b. Ebî Mâlik yine diyor ki: Ebû Yûsuf'u işittim şöyle diyordu:

“Kelâm ilminden herhangi bir şeyi helâl gören iflah olmaz.”

“Kelâm'dan herhangi bir şeyi güzel bulan iflah olmaz.” Ebû Yûsuf: “Benden bunu ve hıfz edin der ve şöyle söylerdi: “Eğer yanımda ve kalbimde olan şeyi taksim etmeye gücüm yetseydi bunu elbette yapardım.” Ebû Yûsuf çok nasihat ederdi. Onun, Kelâm ilminden

bir şeye ruhsat verdiğini iştirmedim. Bizi Kelâm ilminden çok şiddetli bir şekilde nefyededi.” (*Kevserî, Hüsnü't Tekâdi, s.42*)

Hasan b. Ebî Mâlik yine diyor ki: Ebû Yûsuf'u iştittim şöyle diyordu: “*Kur'an mahlûktur*” diyen bir kimsenin arkasında namaz kılınmaz.”⁴²

İbrahim b. el-Cerrâh, Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

“*Ebû'l Abbâs*⁴³ –yani *Seffâh*– âlimleri belirleyip fişlediğini iştir-dik.”

Ali b. el-Ca'd, Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

“Kim; “*Yeminlerimiz Cebrail'in yemini gibidir*” derse o bid'at ehli-dendir.”

Fakîh Ahmed b. Ebû İmran, Ebû Yûsuf'un kölesi Ferec'ten şöyle rivâyet eder: “*Efendim! Ebû Yûsuf'u, Vitir namazında kunûtta dua için ellerini kaldırdığını gördüm.*” Eğer Ferec güvenilir bir râvî ise.⁴⁴

Ebû Hâzım (ö. 292), Hemedan kadısı el-Hasan b. Musa > Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) kanalı ile Ebû Yûsuf'tan rivâyet ediyor:⁴⁵

Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) hakkında: “*O, (câhil bir) eczacı gibidir. Kendisinden ishal yapan bir ilaç istendiği zaman, kabızlık yapan bir ilaç veren gibidir.*”

Bişr İbnü'l Velîd hakkında Ebû Yûsuf şöyle demiştir: “*O, dikiş iğnesi gibidir. Bir tarafı ince, giriş yeri de dardır ki çok çabuk kırılır.*”

42. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.538.

43. Birinci Abbâsî Halîfesi.

44. İmam Zehebî'nin “*Eğer Ferec güvenilir bir râvî ise*” sözünden onu tevsik etmediği anlaşılıyor. Yani bu rivâyeti zayıf bulduğu hissini veriyor. Hanefî mezhebinde Kunût duasında eller bağlanır. Ellerini dua şeklinde kaldıranlar, Şiî'lerdir.

45. İmam Ebû Yûsuf, bu rivâyette bazı talebeleri hakkında değerlendirmelerde bulunuyor.

el-Hasan b. Ebî Mâlik hakkında Ebû Yûsuf diyor ki: “O, yağmurlu bir günde ağır bir yük yüklenmiş olan bir deve gibidir. Ön ayakları bir şöyle bir şöyle gider. Sonunda kurtulur.”

İmam Ebû Yûsuf’un Adâleti

Tahâvî, İbn Ebû İmrân> Muhammed b. Semaa vasıtası ile Ebû Yûsuf’tan şöyle nakleder:

Yanımıza/memleketimize Rabîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 133) geldi. Ben de onu ziyarete gittim ve “Bir köleye ortak olan iki kişi hakkında ne dersin? Onlardan birisi köleyi âzâd ediyor (diğeri ise etmiyor.)”

Rabîa: “Âzâd etmesi geçersizdir” dedi.

Ebû Yûsuf: “Senin sözüne bakılırsa ikinci ortağın âzâd etmesi de geçersiz olur. Sahiplerinin âzâd etmeleri geçersiz ise o zaman o köleyi kimin âzâd etmesi geçerli olabilir ki?”⁴⁶

Ebû Bekr el-Hassâf babası kanalı ile Hasan b. Ziyâd’dan (ö. 204/819) şöyle nakleder:

-
46. Kevserî’nin *Hüsnu’l Tekâdi* kitabında bu hadisenin diğer bir varyantı şu şekildedir: Saymerî senedi ile şöyle rivâyet ediyor: Ebû Yûsuf, İmam Mâlik’in şeyhi Rabîa er-Rey’e dedi ki: “İki kişinin ortak olduğu bir köle var ve onlardan birisi bu köleyi âzâd etti. Bu konuda ne dersin?” Rabîa dedi ki: “Birisinin âzâd etmesi câiz olmaz” Ebû Yûsuf, “Niçin?” Diye sordu. Rabîa: “Çünkü bu zarardır. Hadîs-i şerîfte; “Zarar vermek de zarar görmekte yoktur.” (İbn Mâce, 2340) Buyruldu. Eğer diğeri de âzâd ederse o zaman o köle âzâd olmuş olur.” Ebû Yûsuf: “Ben senin kavlini kabul etmiyorum. Eğer birincinin sözü hiçbir amel etmedi/geçerli olmadı ve âzâd olmak da gerçekleşmediyse ve de ikincisinin sözü ile âzâd olması vaki olduysa, o zaman o köledir” deyince Haccâc b. Ertât sükût etti. Bu rivâyetin aynısını Tahâvî, İbn Ebî İmrân’dan o da İbn Semaa’dan o da Ebû Yûsuf’tan rivâyet etmiştir. (Yukarıdaki İmam Zehebî’nin rivâyetini kastediyor) Bu kadarı onun hâfızasının kuvvetine, zekâsının keskinliğine işaret için kâfidir. (Kevserî, *Hüsnu’l Tekâdi*, s.19)

Birgün Ebû Yûsuf'un kapının önünde onu bekliyorduk. O sırada, Hârun Reşîd'in evinden tebessüm ederek geldi. Ve dedi ki:

"Bu gün, Mü'minlerin Emirinin evinde bir mesele konuştum. Şöyle ki; iki komşu iki su testisi hakkında Ermeniyye/Ermenistan⁴⁷ kadısına müracaât etmişler. Bir yerden testilerine su doldurmuşlar. İstirahat etmek için testilerini koyunca ikisinin de testileri arkadaşının testisinin üzerine düşmüş. Ve testileri kırılmış. Sonra da kadıya şikâyetle bulunmuşlar.

İkisi birden: *"Bunun testisi benim testimin üzerine düştü ve kırıldı"* demişler. Bunun üzerine kadı ikisine de bakmış ve şikâyet edeni ve şikâyet olunanı da bilememiş.

Kadı, Kayyûma demiş ki: *"Bu ikisini bende uzaklaştır."* O da uzaklaştırmış. Daha sonra, onları yine çağırmış, onlar da yaklaşmışlar. Kıssalarını anlatınca kadı onlara bakmış ve kayyuma demiş ki:

"Onları benden uzaklaştırır." Sonra onları çağırmış ve Kayyuma demiş ki:

"Git iki tane testi al ve beni bunlardan rahatlat." Akşam olduğu zaman kendisine yakınlığı olan bir adama demiş ki:

"Bu yaptığım iş hakkında halk ne diyor, neler konuşuyorlar?"

Adam demiş ki: Halk diyor ki: *"Kadı testileri alıvermekle güzel hüküm vermedi."*

Bunun üzerine Kadı: *"Subhanellâh! Evvela en güzel hüküm vermemden razı oluyorlar, cezalarını ödememe ise razı olmuyorlar."*

Ebû Yûsuf dedi ki: *"Ey Mü'minlerin emiri, dedim. Bu kadı akıllı bir adammış, bu şekil cezalar için⁴⁸ onun erzakını her ay için bin dirhem arttır."*

47. Azerbaycan ve Ermenistan, Hz. Ömer'in zamanında fetholunmuştur.

48. Yani kendi kesesinden ödeyip zarar etmemesi için.

Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) diyor ki: Ebû Yûsuf'a, "Bu meselenin cevabı nasıl olmalıdır" diye sorduk?"

Ebû Yûsuf: "Eğer o iki kadın testilerini Müslümanların istirahat ettiği bir yerde koysalar, ikisi de cinayet işlemiş olmayarak, arkadaşının testisini öder. Eğer o ikisi testilerini gayr-i Müslimlerin istirahat ettikleri bir yerde koysalar, o zaman her ikisi de arkadaşına karşı cinayet işlemiş olarak, arkadaşının testisinin kıymetini öderdi. Eğer o ikisinden birisi istirahat yerinde, diğeri de istirahat yerinde olmasa, istirahat yerinde olmayan diğerine karşı cinayet işlemiş olur."⁴⁹

Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) rivâyet ediyor. Bişr dedi ki: Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken işittim:

"Kim ki hadislerin garîb/garîbû'l hadîs⁵⁰ olanlarını talep ederse o yalan söyler. Kim mal elde etmek için Kimya/Simya ilmini öğrenmeyi talep ederse iflas eder. Kim Kelâm ilmini öğrenmeyi talep ederse zındık olur."⁵¹

İmam Ebû Yûsuf'un Zekâsı

Muhammed b. Sa'd, Ebû Süleyman el-Cûzecânî vasıtası ile Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder:

Halife Hârûn Reşîd'in yanına girdim. Elinde iki tane inci vardı ve onları öpüyordu.

"Ey Yakub! Şu ikisinden daha güzel bir şey gördün mü?" dedi.

"Evet" dedim.

"O nedir?" dedi. Ben:

"Bu ikisinin içinde olduğu bir kap" deyince iki inciye bana attı ve "Bunlar senin" dedi. Ben de onları aldım ve kalktım."⁵²

49. Kevserî, *Hüsnü't Tekâdî*, s.82-83.

50. Meşhûr olmayan ve nâdir olarak işitilmiş şâz rivâyetlerdir.

51. Kevserî, *Hüsnü't Tekâdî*, s.43.

52. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.538.

İmam Ebû Yûsuf'un Vefât Edeceği Zaman Ağlaması

Tahâvî, İbn Ebû İmrân > Muhammed b. Şuca' (ö. 266) kanalı ile Hasan b. Ebî Mâlik'ten: Vefât ettiği hastalıkta Ebû Yûsuf'u şöyle söylerken işittim: şöyle rivâyet eder:

"Vallâhi, hiç zinâ etmedim. Vallâhi, hüküm verirken hiç zulmetmedim. Nefsim hakkında hiçbir şeyden korkmuyorum. Ancak şöyle bir şey var."

"Hârun Reşîd insanların kisaslarını almamı bana emrederdi. Ben de kisaslarını okurdum. Hazır olanların huzurunda kısâs tatbîk olunurdu. Ben bir gün önceden meseleyi inceler, araştırırdım. Bir gün yine evrakları incelerken bir Nasrânî'nin kisasına rast geldim. Nasrânî, Halîfe Hârun Reşîd'in, elindeki araziye zulmen aldığı iddia ediyordu. Nasrânî'yi çağırdım ve *"Bu arazi kimin elindedir?"* Dedim.

Nasrânî: *"Mü'minlerin Emiri'nin elinde"* dedi. İş kolaylaştırmak için;

"Bahçenin meyvelerini kim satıyor?" Dedim.

Nasrânî: *"Mü'minlerin Emiri"* dedi.

Ebû Yûsuf: *"Fiyatını kim belirledi"* dedim.

Nasrânî: *"Mü'minlerin Emiri"* dedi. Ben, Mü'minlerin Emiri'nden başka hasmı var mıdır diye, her sormamda o hep aynı hasmı söyledi. Ben de onun meselesini diğer kisasların arasına koydum. Toplantı günü geldiği zaman insanları hasım-hasım/davalı-davacı içeri aldım. En sonunda Nasrânî'nin meselesi elime geldi. Onu çağırdım. Ve suçlamasını Mü'minlerin Emiri'ne okudum.

Halîfe Reşîd: *"Bu arazi bize Halîfe Mansûr'dan⁵³ miras kaldı"* dedi. Nasrânî'ye dedim ki:

"Halîfe'nin dediğini duydun. İddia ettiğin şey için bir delilin var mı?" Nasrânî,

53. Halîfe Mansûr, Hârun Reşîd'in dedesi olur.

“Hayır” dedi. “Ancak benim için ondan yemin al” Hârûn Reşîd’e;

“Yemin eder misin? Ey mü’minlerin emiri” dedim.

Halîfe; “Evet” dedi ve yemin etti. Bunun üzerine Nasranî de ayrıldı.

Ebû Yûsuf: “Bu meseleden başka kendim için korktuğum başka bir şey yoktur” dedi.

Hasan b. Ebi Mâlik dedi ki: “Sen yapacağını yaptın, bunun ne-resinden korkuyorsun?”

Ebû Yûsuf: “Halîfe’yi hasmı olan Nasranî’nin yanına oturtmayı terk ettiğim için korkuyorum”⁵⁴

Ali b. el-Ca’d şöyle rivâyet eder: Bir adam suâl sorarken Ebû Yûsuf’u işittim. Adam dedi ki:

“Ey Ebû Yûsuf, “Allah hâdise oluncaya kadar o şeyi/hadîseyi bilmez” diyenlerin şahitliğini tecvîz/kabul ediyormuşsun (doğru mu?)”

Ebû Yûsuf dedi ki:

“Sana yazıklar olsun. Öyle diyen adamın tevbesi istenir. Eğer tevbe etmezse onu katlederim.”⁵⁵

Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) anlatıyor: Hastalandığı zaman Ebû Yûsuf’u şöyle söylerken işittim:

54. İmam Ebû Yûsuf’un verdiği hükümden dolayı değil de iki hasmı aynı yerde oturtmadığına üzüliyor. İçinden Halîfeye ayrıcalık tanıdığı kanısına varıyor. İmam Kevserî’nin *Hüsnü’t Tekâdî* (s.69) kitabında buna yakın bir rivâyet daha vardır. O rivâyeti buraya alıyoruz: Ebû Bekr el-Hassâf, babasından şöyle rivâyet eder: Ebû Yûsuf’un vefatı yaklaştığı zaman, başının etrafında oturduk ve ona kâdılığı kast ederek, “Bu iş hakkında içinde bir şey var mı?” dedik. Dedi ki: “Vallâhi yok. Ancak bir Nasranî, Hârûn Reşîd’in aleyhine bir arazi iddia etti. Ben de, Hârûn Reşîd’i ve Nasranî’yi davet ettim. Reşîd geldi. Oturması için bir şey getirildi, o da oturdu. Ancak Nasranî için oturacak bir şey hazır etmedik. İşte bu benim içimde bir ukde olarak kaldı.”

55. Kevserî, *Hüsnü’t Tekâdî*, s.43.

"Ey benim Allahım! Sen biliyorsun ki ben hiçbir harâm ferce yakınlaşmadım, harâm bir dirhem de yemedim. Ben de biliyorum."

İbn Ke's> Ebû Amr el-Kazvinî> el-Kâsım b. el-Hakem el-Arabî kanalı ile Ebû Yûsuf'tan şöyle nakleder: Vefât anında Ebû Yûsuf'un yanında idim. Şöyle dedi:

*"Keşke fıkihta şu anda olduğum bir konumdan başka bir konumda olsaydım. Vallâhi ben kadı oldum ve bilerek haksız yere hüküm vermedim. Bir hasmı diğer bir hasım üzerine zorla kaldırmadım."*⁵⁶

İmam Ebû Yûsuf'un Vefâtında Ma'rûf el-Kerhî'nin Onu Medhetmesi

Tahâvî, İbn Ebî İmran'dan, o da Dâvûd b. Vehb'ten rivâyet etmiştir. O dedi ki: Bana Abdurrahman el-Kavvâs tahdis etti. -Bağdat'ta ondan (yani el-Kavvâs'tan) daha faziletli birisi yoktur- el-Kavvâs dedi ki:

Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815) bana şöyle söyledi:

"Eğer onun başına bir hâdise gelirse bana haber ver. Sakın gizleme."

el-Kavvâs diyor ki: "Ebû Yûsuf'tan haber almak için gittim. Ebû Yûsuf'un cenâzesi ile karşılaştım. İnsanların omuzunda gi-di-yordu. Ben de cenâze ile beraber gittim. İçimden dedim ki:

"Eğer iştirak etmesi için Ma'rûf el-Kerhî'nin yanına dönersem, uzak olduğu için cenâzeye yetişemez." Defnettikten sonra Ma'rûf el-Kerhî'nin yanına geldim. Olanları haber verdim ve ona dedim ki:

"Eğer yanına dönseydim, sen de cenâzeye yetişemeyecektin." Ebû Yûsuf'un vefâtına çok üzüldü.

Ona, "Niçin üzüldünüz?" Diye sordum.

56. Adâletle hükmettiği halde yine de kadı olduğuna memnun olmadığını izhâr ediyor. Çünkü İmam Ebû Yûsuf, Rasûlullah (s.a.v.) üç kadıdan ikisinin Cehennem'de olduğunu bildiren hadis-i şerîfi biliyordu.

Ma'rûf el-Kerhî: "Bu gece rüyamda sanki cennete girdim. Orada çok güzel bir saray gördüm. Bu kime aittir?" dedim.

"Kadı Yakub'a aittir" dediler.

Ma'rûf el-Kerhî, "Hangi şey ile bunu kazandı" dedim?

"İlmi öğretmesi ve insanları ilme teşvik etmesindendir" dediler.⁵⁷

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babası İmam Ahmed'den şöyle nakleder:

"Allah rahmet eylesin Ebû Yûsuf'un dilinde pelteklik vardı/ "Ra harfini söyleyemezdi" de şu şekilde rivâyette bulunurdu: bize Mutay-yîf b. Tayîf el-Hâyisî rivâyet etti. Ancak şunu kastederdi: Bize Mu-tarriif b. Târîf el-Hârisî rivâyet etti."⁵⁸

57. Bazı detaylar olduğu için bu rivâyetin bir benzerini İmam Zâhid el-Kevserî'nin *Hüsni't Tekâdî* kitabından aktarıyoruz: İbn Ebî'l Avam: Tahâvî'den, O İbn Ebî İmrandan, O, Dâvûd b. Vehb'ten rivâyet etmiştir. O dedi ki: Bana Abdurrahman el-Kavvâs tahdis etti. İbn Ebî İmran, İbnu's Selcî'yi şöyle söylerken işittim, dedi: "Bağdat'ta ondan (yani el-Kavvâs'tan) daha faziletli birisi yoktur. el-Kavvâs dedi ki: Ma'rûf el-Kerhî şöyle söyledi: "Kâdî Ebû Yûsuf'tan ne haber var?" Ona dedim ki: "Ebû Yûsuf hastadır." Ma'rûf, bana dedi ki: "Eğer onun başına bir hâdisе gelirse bana haber ver. Sakın gizleme." el-Kavvâs diyor ki: "Ebû Yûsuf'tan haber almak için gittim. Daru'r Rakîk kapısına geldiğim zaman Ebû Yûsuf'un cenâzesi ile karşılaştım. İnsanların omuzunda gidiyordu. Ben de cenâze ile beraber gittim. İçimden dedim ki: Eğer iştirak etmesi için Ma'rûf el-Kerhî'nin yanına dönersem, uzak olduğu için cenâzeye yetişemez. Defnettikten sonra Ma'rûf el-Kerhî'nin yanına geldim. Olanları haber verdim ve ona dedim ki: Eğer yanına dönseydim, sen de cenâzeye yetişemeyecektin. Bir de baktım ki Ebû Yûsuf'un vefâtına çok üzüldü. Ona, "Niçin üzüldünüz?" Diye sordum. Ma'rûf el-Kerhî buyurdu ki: "Bu gece rüyamda sanki cennete girdim. Orada çok güzel bir saray gördüm. Bu kime attır?" Dedim. "Kadı Yakub'a aittir" dediler. Ben, "hangi şey ile bunu kazandı" dedim? "İlmi öğretmesi ve insanları ilme teşvik etmesindendir" dediler. (Kevserî, *Hüsni't Tekâdî*, s.92)

58. Halife Hârun, böyle bir pelteklige müsaade edemezdi. Halin şahitleri bu haberin sahîh olmadığına delalet ediyor. Şu da var ki, senedde buluna Abdullah'tan rivâyet eden râvî, helak olmuş bir Hâşevî'dir. (Kevserî)

İmam Ebû Yûsuf'un Oğlu Yûsuf da Kadılık Yapmıştır

Ebû Hassân ez-Ziyâdî şöyle anlatır:

“Hârûn Reşîd'in kadısı Ebû Yûsuf oğlu Yûsuf'u kendine halef yaptı ve kendisi ile beraber o da hüküm verirdi. Ebû Yûsuf vefât edince Halîfe Hârûn vefât edinceye kadar Yûsuf'u kadılıkta bıraktı.”

Hasan b. Hammâd Seccâde şöyle rivâyet eder:

Ebû Yûsuf'un oğlu Yûsuf'u şöyle söylerken işittim:

*“Benim ve babam Ebû Yûsuf'un kadılık müddetimiz 30 senedir. Bundan önce bir baba ve oğul bu şekilde kadılık yapmamışlardır.”*⁵⁹

İmam Ebû Yûsuf'un Hadis İlmindeki Mevkîi

Ebû Yûsuf hakkında İbn Adiyy (ö. 365/975): *“Lâ be'se bih/ Bir beis yoktur”*⁶⁰ demiştir.⁶¹

59. Başka bir yoldan bu rivâyetin aynısı için bkz: Kevserî, *Hüsnu't Tekâdî*, s.95

60. **Lâ be'se bih:** “Zararsız, zararı yok” manasına ta'dil/adâlet bildiren lafızlarındandır. İbn Ebi Hatim'in tertibine göre ikinci, Zehebî'nin tertibine göre üçüncü, İbn Hacer Askalanî'nin tertibine göre ise dördüncü mertebeye delâlet eder. İbn Ebî Hâtim'e göre bu ve benzeri ifadelerle adâletine hükmedilen râvinin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. İbnu's Salâh da İbn Ebi Hâtim'in görüşüne katılarak şöyle der: İbn Ebî Hatim *“Hakkında lâ be'se bihi denen râvinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir”* derken haklıdır; zira ta'dilin ikinci mertebesine delalet eden lafızlar, râvinin zabt şartına işaret etmezler. Bu yüzden hadisleri râvinin zabtının açığa çıkması için gözden geçirilir.” Diğer taraftan *“la be'se bihi”* lafzı Yahya b. Maîn'in bir ifadesi dikkate alınır, râvinin sika olduğuna delâlet eder. Rivâyete göre Ebû Hayseme bu tanınmış cerh ve ta'dil âlimine *“Fulanun leyse bihi be'sun”* (Falan râvi la be'se bihidir); Fulan ise zayıftır diyorsun? Bu sözlerinden maksadın nedir?” diye sorar. **Yahya b. Maîn** şu cevabı verir. *“Biri hakkında la be'se bihi dersem o sikadır. Da'if dersem bilki sika değildir. Hadisleri yazılmaz.”* (Tahânevî, *İ'lâu's Sünen*, c.18, s.8976) Yahya b. Maîn, İmam Şafiî'yi de *“la be'se bih”* şeklinde tevsik etmiştir. (Zehebî, *Tezkiratü'l Huffâz*, s.362)

61. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n Nübelâ*, c.8, s.538.

Ebû Hâtîm er-Râzî: “*Hadîsi yazılır/Yüktebû hadîsuhû.*”⁶²

Ebû Abdullah el-Buhârî (ö. 869): “*Onu terk ettiler/ Terakûhü.*”

İbn Hibbân, Ebû Yûsuf hakkında diyor ki: “O, güvenilir bir hâfızdır. O sâlih bir zât idi. Onun günlerinin çoğu oruç tutmakla geçirdi.” İmam Zehebî şöyle söylüyor: “Şeyhül İslam olduktan sonra her gece iki yüz rekât namaz kılardı.” İbn Cerîr’in arkadaşı Ahmed b. Kâmil eş-Şecerî diyor ki: “Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. el-Medîni, Ebû Yûsuf’un nakilde sika olması hakkında ihtilâf etmediler.” Hâfız Talha b. Muhammed b. Cafer el-Muaddil diyor ki: “Ebû Yûsuf’un işi ve hali meşhûr, fazîleti açıktır. O, Ebû Hanîfe’nin arkadaşıdır. Asrının en fakihidir. Zamanında hiç kimse onun önüne geçememiştir. O, ilimde, hükümde, rivâyette ve kadr-u kıymette son noktada idi. **Ebû Hanîfe’nin mezhebi üzere usûl-u fıkıhta ilk kitap vaz eden odur.** Dîni meseleleri yazdı ve neşretti. Ve Ebû Hanîfe’nin ilmini bütün memleketlere o yaydı.” Hilal b. Yahya el-Basrî şöyle söylüyor: “Ebû Yûsuf tefsir, megazî ve eyyâm-ı Arab’ı hıfz etmişti. Onun ilminin en az olanı fıkıh idi.” Yani onun fıkıhı, hazırda olanın da uzakta olanın da bildiği gibidir. Yahya b. Hâlid, İmam Zehebî’nin rivâyet ettiğine göre şöyle diyor: “Ebû Yûsuf bizim yanımıza geldi ve onun ilminin en azı fıkıh idi. Onun fıkıhı ile de doğu ve batı fıkıh ile doldu.” (Kevserî, *Te’nîbü’l Hatîb*, s.311; *Hüsni’l Tekâdi*, s.33-34)

Ebû Hafs el-Fellâs (ö. 249/864): “*Sadûktur, hatası çoktur/ Saadûkun, kesîru’l ğalat.*”

Ben (Zehebî) de derim ki: Allah rahmet eylesin ve Allah razı olsun, Kadılar kadısı Ebû Yûsuf’un ilim ve fazîleti tam; efendilik, cömertlik, kerem, geniş kalplilik vs güzel ahlâka dair birçok haberleri vardır. Ukaylî (ö. 322)⁶³ ve *Tarihu Bağdat*’ta Hatib el-Bağdâdî

62. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.8, s.538.

63. İbnu’d-Dahîl, *Ukaylî*’nin râvîsi idi. *Ukaylî*’ye cevap olmak üzere Ebû Hanîfe’nin faziletleri hakkında bir risale yazmıştır. Çünkü *Ukaylî*,

müslümanların fakihine ve onun seçkin arkadaşlarına câhilce dil uzatmıştır. İbnu'd Dahîl, Ukaylî'nin gerçeğe uymayan bu sözlerine katılmadığını göstermek için adı geçen risaleyi kaleme almıştır. Hakem b. el-Münzir el-Bellûtî el-Endelüstü bunu, Mekke'de İbnu'd-Dahîl'den dinlemiş, ondan da İbn Abdi'l-Berr dinlemiş, büyük bir kısmını "*el-İntikâ*"sında Ebû Hanîfe'den bahsederken nakletmiştir. (**Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak*, s.33**) Sünnette tavissizliği ve ona bağlılıktaki kuvveti, bid'at ehline karşı şiddetine rağmen, sen bazı nakillercileri anlayamazsın ve Ebû Yûsuf'u Cehmîlik ve İrca' ile suçladıklarını görürsün. Hâlbuki o bütün bid'atlerden baridir. Ebû Yûsuf'a nisbet edilen İrca', sünnetin ta kendisidir. Bu meseleyi bütün açıklığı ile "*Te'nîb*"de izah ettim. Hatta bunun hilafına gitmek insanı Havâric ve Mu'tezilenin düştüğü yere düşürür. Nakd-ı ricâl konusunda akılların terâzisini yitiren Ukaylî gibileri hakkında burada konuşmayacağım. *Te'nîbü'l Hatib, Bulûğu'l Emânî, Tekaddemetü Nasbu'r Râye* ve Zehebi'nin Ebû Yûsuf'un menâkibi hakkındaki kitabına yazdığım ta'liklerde zikrettiklerim kâfidir. Bu yazdıklarım tekrar aynı mevzuya dönmekten bizi müstağni kılar. Allah doğruya hidayet edendir. (**Kevserî, *Hüsnu't Tekâdi*, s.45**)

el-Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr'dır. "*Ed-Duafâ el-Kebîr*" kitabının müellifidir. Bu kitabın bir nüshası Dimeşk'te Zahiriye kütüphanesinde mevcuttur. Eğer Ukaylî'nin dili pis olmasa bu kitaptan istifade etmek için Dimeşk'e kadar gidilirdi. Talebesi İbnu'd Dâhil, el-Ukaylî'yi reddetmek için Ebû Hanîfe'nin menâkibi hakkında bir kitap yazmıştır. Her ne kadar bu kitap basılmasada takriben tamamı İbn Abdilber'in "*el-İntika*" adlı kitabında mevcuttur. (**Kevserî, *Te'nîbü'l Hatib'in dipnotu*, s.73**) Bu haberin senedinde, **el-Ukaylî** vardır ki o perişan bir mutaassıbtır. (**Kevserî, *Te'nîbü'l Hatib*, s.235**) Bu, ta'n edenin saklı ve çirkin niyetinden meydana gelen iğrenç bir tasarruftur. Hatib Bağdâdî ve Ukaylî'den şahid olduklarımızla şahid olduktan sonra artık bu ikisine güvenmeye gücümüz kalmıyor. (**Kevserî, *Te'nîbü'l Hatib*, s.312**) İbnu'd Dahîl 388 senesinde vefât etmiştir. Ebû Hanîfe'nin menkibeleri hakkında bir kitap te'lîf etmiştir. İbn Abdilber, "*el-İntika*"da şeyhi el-Hakem İbnu'l Münzir'in İbnu'd Dahîl'den rivâyetine göre, İbnu-d Dahîl, Ebû Hanîfe'ye hücum eden Ukaylî'ye reddiye yazmıştır. İbnu'd Dahîl bu reddiyesinde ilim ehli âlimlerin Ebû Hanîfe'nin menkibeleri hakkındaki sözlerini senetleriyle beraber rivâyet etmiştir. İbnu'd Dahîl bu kitabın te'lifini yükledi. Ukaylî'nin *ed-Duafâ*'da Ebû Hanîfe

(ö. 463)'nin rivâyet ettikleri Ebû Yûsuf'u karalayan/durumunu düşüren birçok haber vardır ki onların bazıısı sahîh değildir.

İmam Zâhid el-Kevserî'nin Kaleminden: İmam Ebû Hanîfe ve Ashâbını her durumda Kötüleyip Cerheden Hatîb el-Bağdâdî'nin Din ve Emânet Yönü İle Durumu:

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, 393 (m. 1002) senesinde doğdu. Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin işaret ettiğimiz fitnesinden bir sene önce. Hanbelî olarak büyüdü ve daha sonra Şafîî oldu. Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin hâlifesi Ebû't Tayyib et-Taberî (ö. 1058)'den fıkıh öğrendi. Bir cemaatten hadîs yazdı. *Târîhu Bağdat* kitabını te'lif etti. Bu kitap, kitaplarının iyisidir. Ancak mezhebinin haricindeki, ilim ehlinde önder olmuş olanların çoğunun tercümesinde, hevasına tâbî olarak onları kötülemiş ve kitabını çirkinleştirmiştir.

Senedlerin illet sebebini ve noksanlık sınıflarını iyi bilirdi. Öyle ki, onun dilinden çok az kişi kurtulabilmiştir. Husûsî ile de Ebû Hanîfe'nin ashâbının büyükleri hakkında dilini daha da uzattı. Ebû Hanîfe'nin tercümesinde, -yakında şerhi geleceğe üzere-mütalaa eden hayretten hayrete düştüğünü görecektir. Hatîb ile Hanbelîler arasında bir düşmanlık var! Hanefîler, onun haddini bilmemesine ve gururuna aldırıyorlar, görmezlikten geliyorlardı. Boş sözlerle, hiç önem vermeden, keremli bir yürüyüşle Hatîb'in yanından geçip giderler!

hakkında yazdıklarının mesuliyetini yüklenmekten kaçınması ve el-Ukaylî'ye tâbî olmaması, ilimde ses getiren, övülecek bir durumdur. O, İbnü'd Dahîl ki, **Ukaylî'nin** *ed-Duaîf* kitabının tek râvisidir. (**Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb, s.58**) **Ukaylî'nin** Ali b. el-Medîni ve emsali büyük hadîs âlimlerini cerhetmesine dayanamayan Zehebi ona şöyle hitabeder: "Aklından zorun mu var Ey Ukaylî! Kimler hakkında konuştuğunu biliyor musun? Sanki bunların herbirinin senden kat kat güvenilir olduğunu bilmiyor musun? Bilakis bu zatlar senin kitabında zikretmediğin birçok güvenilir kimseden, daha güvenilirlerdir." (Zehebî, *Mîzân*, c.3, s.140.)

el-Besâsîrî (ö. 1060), 450 yılında (Ocak 1059) Bağdat'ı istila etti. Ebû Ya'la el-Hanbelî'yi kadılığa getirdi. Hatîb, Bağdat'tan, Şam'a kaçtı. Bağdat'a 11 sene sonra dönebildi. Hatîb, çok kitap te'lif edenlerdendir. İbnü'l Cevzî'nin, Ebü'l Hüseyin b. et-Tuyûrî'den rivâyetine göre; *Târihu Bağdat* hariç, Hatîb kitaplarının çoğunu es-Sûrî'nin kitaplarından istifâde etmiştir. (es-Sûrî'nin adı: Hâfız Muhammed b. Abdullah es-Sâhîlî'dir. Bağdat'ta 441/1049'da vefât etmiştir.)

İbnü'l Cevzî, "*et-Tahkîk*"de şöyle der:

"Hatîb, Kunût hakkında yazmış olduğu kitabına öyle hadisler aldı ki, taassubu apaçık ortaya çıktı. İddiasına göre, Enes bin Mâlik (r.a)'ın hizmetçisi Dînar b. Abdullah'ın, Enes bin Mâlik (r.a)'ten yapmış olduğu rivâyette Enes bin Mâlik (r.a), dedi ki: "*Rasûlullah (s.a.v) sabah namazında Kunût okumaya ölünceye kadar devam etti.*"

Sonra İbnü'l Cevzî:

"Hatîb'in bu hadis hakkında susması ayıptır, kusurdur. Bu hadis ile delil getirmesi büyük bir arsızlıktır. Ahmakça bir asabiyettir. Dininin az olmasıdır. Çünkü Hatîb, bu hadisin bâtil olduğunu biliyordu!!" dedi.

İbni Hibbân:

"Dînar b. Abdullah, Enes bin Mâlik (r.a)'ten mevzu eserler/hadisler rivâyet eder. Bu adamın kitaplarda zikredilmesi helâl değildir. Ancak ayp ve kusurunu söylemek için zikrolunabilir."

Hatîb'e hayretler olsun! Şu sahîh hadisi işitmedi mi: "Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis rivâyet ederse, o, iki yalancıdan biridir." (Buhârî, *Cenâiz*, 34; Müslim, *Mukaddime*, 4.) İnsanların çoğu, sahîh olanı sahîh olmayandan ayıramaz. Bu ancak hadiste nükkâd (araştırmacı) olanlara zâhir olur. Muhaddis, bir hadisi

rivâyet ettiği zaman, Hâfız da bu hadîsten delil çıkardığı zaman, nefislere ancak bu hadîsin sahîh olduğu kanaati hasıl olur.

Kim, Hatîb'in "Kunût" hakkında yazmış olduğu kitaba baksa; "Besmelenin cehrî" okunması hakkında yazmış olduğu kitaba baksa; "*Bulutla kapalı günde oruç tutmak*" ile alakalı kitabına baksa, ve de delil getirdiği hadîslerin bâtil olduğunu bildiği halde, bu hadîsleri kullanması, onun dininin azlığına ve aşırı taassubuna müttali olur." (İbnü'l Cevzî'nin sözü bitti.)

İbnül Cevzî sonra, hepsi Enes bin Mâlik (r.a)'ten olan başka hadîsler zikrediyor; "*Nebi (s.a.v), vefât edinceye kadar sabah namazında Kunût'u terk etmedi*" hadîsi. İbni Cevzî bu hadîsin bütün senetlerini tenkit ediyor.

İbnü'l Cevzî, "*Derû'l Levh ve'd Daym fî Savmi Yemi'l Gaym*" adlı kitabında diyor ki: "Ebû Zur'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, babasından, bize haber verdi; dedi ki, İsmail b. Ebû'l Fazl el-Kûmesî (Bu zât hadîs ilmini bilen birsidir)'yi işittim, dedi ki;

"*Hâfızlardan 3 kişi vardır ki, insaflarının azlığından ve taassublarının şiddetinden dolayı onları sevmem. Onlar: Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfehânî ve Ebû Bekir el-Hatîb.*"

İbnü'l Cevzî'nin "es-Sehmu'l Musîb" Kitaabından ve Diğer Kitaplardan Hatîb el-Bağdâdî'nin Durumunun Açıklanması

İbnü'l Cevzî (ö. 597/1201), "*es-Sehmu'l Musîb*" adlı kitabında, bu yukarıdakileri zikrettikten sonra der ki:

"*Hatîb, kötü maksatlı olmada ve taassubta diğer ikisini geçmiştir. Onun için de, kitaplarının bereketi olmamıştır. Kitapları güzel olduğu halde nerede ise insanlar onlara iltifât etmeyeceklerdi. Eğer hatalarını ve taassublarını saymaya başlayacak olursak, söz uzar!"*

İbnül Cevzî yine diyor ki:

“Hatib, besmelenin cehri okunması ile alakalı bir kitap cem etti. Bu kitapta sahih olmadığını bildiği halde bazı hadisler sevk etti. Abdullah b. Ziyâd b. Sem'an'ın hadîsi gibi. Bu zâtın hadîslerinin terk olunması hakkında icma olunmuştur. İmam Mâlik, O'nun için: “O, yalancıdır”, buyurdu. Hafs b. Süleyman'nın hadîsi gibi. İmam Ahmed onun için: “O, *metrûkü'l hadîstir*.” buyurdu.

“*et-Ta'lika*”da bütün hadisleri hakkında konuştum. Bütün çürük noktalara işaret ettim. Bir daha oraya dönmüyorum. “*Kitabu'l Kunû't*”ta da aynı şekilde yaptım. Halkı kandırmak ve hakkı örtmek için asabiyetinin ulaştığı yeri zikrettik. Hatib'in, cerh ve ta'dîlinin kabul edilmesi uygun olmaz. Çünkü onun fiili ve sözü dininin azlığından meydana geliyor. Söylediği bazı Şiirleri kendi hattından naklettim.” (İbnü'l Cevzî'nin sözü bitti.)

Sonra, bazı şeyler daha zikrediyor. Ama ben onları görmezlikten geliyorum. Bu şeyler Melikü'l Muazzam'ın, Hatib'e yazmış olduğu reddiyede vardır. Bu reddiye, Hindistan ve Mısır'da basılmıştır.

İbnü'l Cevzî, “*el-Muntazam*”da der ki:

“Ebû Bekir el-Hatib, Ahmed bin Hanbel'in mezhebinde idi. Ashâbımız (Hanbelîler), onun bid'atçilere olan meylini gördüler ve onun üzerine gittiler. O'na eziyet ettiler. O da, Şafîî mezhebine intikal etti. Bu sebeple de, Hanbelîler üzerine kitaplarında çok taassub gösterdi. Onları kötülemede numune oldu. İmkânı elverdikçe düşmanlığını açığa vurdu.”

İbnü'l Cevzî yine diyor ki:

“Hatib Bağdâdî'de iki şey vardır: Birincisi; cerh ve ta'dilde muhad-dislerin avâmının âdeti üzerine hareket etmesidir. Anlayışlarının azlığından dolayı, cerh olunmayacak yerde cerh ederler. İkincisi ise;

taassub! Sahih olmadığını bildiği halde "el-Cehru bi'l Besmele" kitabında hadisler zikretti. "Kitabu'l Kunût"ta da aynısını yaptı. Mevzu olduğunu bildiği halde "Savmu Yevmi'l Ğaym" (kapalı günde oruç tutmak) meselesinde bazı hadisler zikretti ve o hadislerle delil getirdi. O hadislerin mevzu olması hakkında hiçbir şey demedi."

İbnü'l Cevzi bazı şeyler daha zikretti. Sonra dedi ki: "Kim bunlara baksa, aşırı asabiyetine ve dininin azlığına şahid olur. vb ..!!" Hâfızlık böyle olmaz. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.23-27)

Ali b. Seleme el-Lebakî rivâyet eder: Yahya b. Yahya'yı şöyle söylerken işittim: Cürcanda Ebû Yûsuf'un yanına girdim, hastaydı. Şöyle dedi:

"Şahit olunuz! Kurân'dan verdiğim fetvâlar hariç, insanlara verdiğim fetvâların tamamından döndüm. İnsanlar onun etrafında toplandılar."

Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) anlatıyor: "Kâdî Ebû Yûsuf (Allah rahmet eylesin) Perşembe günü, Rabîu'l Evvel ayında 182 tarihinde vefât etmiştir."⁶⁴

Başkaları ise Ebû Yûsuf'un Bağdat'ta ve Rabîu'l Ahir ayında 69 yaşında vefât ettiğini rivâyet ettiler.

Yakub b. Şeybe (ö. 262/875) şöyle rivâyet eder: Şuca' b. Mahled'i şöyle söylerken işittim:

"Kâdî Ebû Yûsuf'un cenâzesinde hazır bulunduk. Yanımızda Abbâd b. el-Avvâm (ö. 185)⁶⁵ da vardı. Abbâd'ı şöyle söylerken işittim:

"Ebû Yûsuf vefât ettiği için, ehl-i İslamın birbirlerini taziye de bulunmaları lazımdır."

64. Zehebi, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.8, s.538.

65. İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerindendir.

İmam Ebû Yûsuf'un Rivâyet Ettiği Hadisler

Bize (Zehebî)⁶⁶; 695 senesinde Ahmed b. İshak Eberkûhî> el-Mubârek b. Ebû'l Cûd> Ahmed b. et-Talâye> Ebû'l Kâsım el-Enmâtî> Ebû Tahir el-Muhlis> Ebû Hâmid el-Hadramî> İshak b. Ebû İsrail> **Ebû Yûsuf**> Ebû Hanîfe> Alkame b. el-Mersed> Süleyman b. Büreyde vasıtası ile babası Büreyde'den (r.a.) şöyle rivâyet eder:

*"Kavmi, Mâiz'in cenâze namazı ve defni için Rasûlullah'dan (s.a.v) izin istediler. Rasûlullah (s.a.v) de onlara izin verdi."*⁶⁷

Bize (Zehebî), Abdulaziz b. Muhammed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Hanefî> Yûsuf b. Halil> Abdulhalık b. es-Sâbûnî ve Abdurrahman b. Nasrullah el-Beyyî' ikisi> Karatekin b. Es'ad> Ebû Muhammed el-Cevherî> Kadı Ebû Bekr el-Ebherî> Ebû Arûbe el-Harrânî> dedesi Amr b. Ebû Amr> **Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim**> Ubeydullah b. Ömer> Nâfi' (ö. 117) kanalı ile İbn Ömer'den şöyle rivâyet eder:

*"Eğer sadece bir Müd⁶⁸ dahi bulsam guslederim."*⁶⁹

Yukardaki aynı isnadla Ebû Yûsuf> Ebû Hanîfe> Ata b. Ebû Rebâh kanalı ile İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet eder:

66. İmam Zehabî, İmam Ebû Yûsuf'tan kendisine kadar ulaşan bir senedle naklettiği hadislerden dört misal veriyor.

67. Bu hadis-i şerif için ayrıca bkz: Buharî, Ahkâm 19, Talâk 11, Hudûd 22, 25, 28; Müslim, Hudûd 16, 22; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 52, Hudûd 23; Tirmizî, Hudûd 5; Nesâî, Cenâiz 63; Ahmed b. Hanbel 2/453; 3/323.

68. **Müd**: Iraklılara göre 260 dirhemlik bir kab. Bir müd, bir sa'ın dörtte birine eşittir. (Erdoğan, Mehmet; *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s.412)

69. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 710. Abdullah b. Muğaffel (r.a) Allah Resulü'nün (s.a.v) şöyle dediğini işittim demiştir: *"Ahir zamanda dua ve taharette haddi aşan bir kavim olacaktır."* (Ahmed, 4/87; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 96)

“Öpmekten dolayı abdest (almaya gerek) yoktur.”⁷⁰

Bize (Zehebî), Ebû'l Ganâim b. Allân> el-Müemmil b. Muhammed ve Yûsuf b. Yakub kitabet/yazdırarak yolu ile dediler ki> Zeyd b. el-Hasan el-Mukriû> Abdurrahman b. Razîk eş-Şeybânî> Hâfız Ahmed b. Ali> Ebû Ömer b. Mehdî> Muhammed b. Mahled> Ebdûs b. Bişr er-Râzî> **Kâdî Ebû Yûsuf**> Ebû Hanîfe> Nâfi' (ö. 117)> İbn Ömer (r.a.) vasıtası ile Rasûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivâyet eder:

“Kim Cuma'ya giderse gusletsin.”⁷¹

Bize (Zehebî), İsmail b. Abdurrahman> Ebû'l Kâsım es-Sasarî> Ali b. Sürûr el-Haşşâb> Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Ebû'l Hadîd 480 senesinde> el-Müsedded b. Ali el-Emlûkî> İsmail b. Kâsım el-Halebî Humus'ta 370 senesinde> Yahya b. Ali b. Hâşim el-Kindî> annemin babası Muhammed b. İbrahim b. Ebû Sekîne el-Halebî> **Ebû Yûsuf**> İsmail b. Ebû Halid> Kays> İbn Mesûd (r.a.) vasıtası ile Rasûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivâyet eder:

“Sadece iki şeyde / hususta haset etmek olur: Allah bir kuluna mal verir, o da insanlara cömertçe infakta bulunur. Diğer de; Allah bir kuluna ilim verir, o kul da diğer insanlara öğretir ve ilmi ile amel eder.”⁷²

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.

70. Abdürrezzâk, *el-Musannaf*, c.I, s.135-136; İmâm Muhammed, *el-Hucce*, c.I, s.65

71. Neseî, *Sünen*, 1376.

72. Buhârî, *İlm* 15, *Zekât* 5, *Ahkâm* 3, *İ'tisam* 13; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirin* 268, (816)

**İMAM MUHAMMED B. HASAN
EŞ-ŞEYBÂNÎ**

(Radiyallâhu Anh)

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm, Efendimiz Muhammed'e, Ehl-i Beyt'ine ve bütün Ashâbına olsun.

Bu kitap İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin tercümesi hakkındadır.

İmam Muhammed'in İsmi ve Doğumu

İsmi: Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî'dir. Şeybânîlerin mevlâsıdır.¹ İsminin; Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah b. Mervân, olduğu da söylenmiştir. Babası Horasta² (Dimeşk'in ortasında meşhur bir köy) ahalisindendir. Emevî devletinin sonlarına doğru Irak'a gelip yerleşmiş, oğlu Muhammed ise Vasıt'ta 132 senesinde doğmuştur. Oğlu Muhammed'i Kûfe'ye götürmüş ve orada büyümüştür.

İmam Muhammed'in Hocaları

İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin derslerine bir müddet devam etmiş, hocası vefât edince de Ebû Yûsuf'un halkasına katılmış ve fıkıh ilminde temâyüz edinceye kadar ona devam etmiştir.

1. "Şeybânî" nisbesi konusunda kaynaklardaki bilgiler açık olmakla birlikte bu nisbenin sebebi tartışmalıdır. Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429) ile İmam Suyutî (ö. 911), İmam Muhammed'in nesep itibariyle bizzat "Şeyban" kabilesinden geldiği istikametindeki görüşü benimserken, birçok kaynakta ise, onun "Şeyban" kabilesiyle ilgisinin nesep itibariyle değil, "velâen"; yani; aralarındaki dostlukları sebebiyle olduğunu belirtilir. "Velâ" kelimesinin "âzâtlı köle" manasını tazammun ettiğine bakarak İmam Muhammed'in Benî Şeyban'ın âzâtlısı olduğunu kaydeden kaynaklar da vardır. (Duran, Mehmet; İMAM MUHAMMED EŞ-ŞEYBANÎ'NİN HAYATI VE HANEFÎ FIKHİNİN TEDVÎNİNDEKİ YERİ, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 9, 2007, s.171-198)
2. Tarihçilerin büyük bir kısmına göre Şeybânî aslen, Şam'ın "Guta" bölgesinde bulunan "Haresta" köyündendir. Bu nedenle İbn Asâkir (ö. 571) onun babasının biyografisini yazarken, "Hasan b. Ferkad el-Harestavî" diyerek onu bu köye nispet etmiştir. (agm, s.172)

İmam Muhammed'in, Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılması ile ilgili şöyle bir olay anlatılır:

İmam Muhammed, henüz 14 yaşında iken başına gelen bir meselenin dini hükmünü sormak üzere Ebû Hanîfe'ye gider. Ona, *"Yatsı namazını kılıp yatan bir çocuğun yatsı vakti çıkmadan ilk kez ihtilam olması halinde, yatsı namazını tekrar kılıp-kılmayacağı"* hususunu sorar. Ebû Hanîfe'nin, *"ihtilamdan önce çocuğun kıldığı namazın nafile sayılacağını, ihtilamla birlikte yükümlü konuma girmiş olacağından vakti devam eden yatsı namazını tekrar kılması gerektiğini"* ifade etmesi üzerine İmam Muhammed, henüz ihtilam olduğundan ilk öğrendiği meseleyle amel etmek üzere hemen kalkıp mescidin bir köşesinde yatsınamazını iade eder. Bu davranışıyla beğenisini kazandığı Ebû Hanîfe ona, *"delikanlı, gel sen de halkamıza katıl, geleceğin parlak olur"* der ve böylece Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin meclisindeki yerini alır. Ebû Hanîfe, daha ilk aşamada Muhammed b. el-Hasan'ı, Hanefî ekolünde uzmanlaşmanın bir ön koşulu sayılan hâfızlık öğrenimini tamamlamaya yönlendirir. Kevserî, İmam Muhammed'in 7 günde Kur'ân-ı Kerim'i ezberlediğini kaydeder. Daha öğrenciliğinin ilk günlerinde hocasına yönlendirdiği önemli bir soru ile dikkat çeker. Ebû Hanîfe, bunu başkasından bir alıntı ile mi yoksa kendi bilgisi ile mi sorduğunu merak eder; onun tamamen kendi düşüncesi-nin bir ürünü olduğunu anlayınca da, gerçekten bir uzman gibi soru sorduğunu ifade ederek bu şekilde alternatifli düşünmeye devam etmesini ve o tür muhâlefet üslubunu sürdürmesini ister. İmam Muhammed, o tarihten itibaren Ebû Hanîfe'nin meclisine büyük bir iştiaqla hocasının ölümüne kadar kesintisiz dört sene boyunca devam eder ve fıkhi meselelere verilen cevapları kayda geçirerek bir araya getirir. (Duran, Mehmet; agm, s.175; Kevserî, *Bulûğu'l Emâni fî Sîrati'l İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, s.5-6.)

Bu iki hocasından başka;

1. Mis'ar b. Kîdem (ö. 155/772),

2. Mâlik b. Miğvel (ö. 159),
3. Ömer b. Zerr el-Hemedânî (ö. 153),
4. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778),
5. Evzaî (ö. 157)'den de ilim almış ve

Mâlik b. Enes'e³ bir müddet devam etmiştir. Neticede, Ebû Yûsuf'tan sonra Irak'ta fıkıhın reisliği onda kalmıştır.

İmam Muhammed'in Talebeleri

İmam Muhammed'den birçok imam fıkıh öğrenmiş, birçok kitap tasnîf etmiştir/yazmıştır. O, âlemin en zekî insanlarından biridir.⁴ Halîfe Hârûn Reşîd zamanında kadılık yapmış, şan ve şöhrette kimsenin ulaşamayacağı makamlara ulaşmıştır.

İmam Muhammed'den rivâyette bulunan âlimlerden bazıları şunlardır:

1. İmam Şafî (ö. 204),
2. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)⁵,
3. Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî (ö. 221),
4. Ali b. Müslim et-Tûsî (ö. 253),
5. Amr b. Ebû Amr,

3. İmam Muhammed, daha sonra Abbâsî Halifesi Mehdî zamanında (158-169) *el-Muvatta'*ın şöhret bulması üzerine Medine'ye gelip, İmam Mâlik'in ders halkasına katılır. Üç yıldan fazla bir süre İmam Mâlik'e talebelik yapar ve ondan yaklaşık 700 hadis alır. İmam Muhammed, İmam Mâlik'ten birkaç defa dinlediği *Muvatta'*ı bilâhare rivâyet ederek bir kitapta toplamıştır. (Kevserî, *Bulûğu'l Emânî*, s.10)
4. İmam Zehebî, şöyle der: "Fıkıh ilminde o kadar derin olmasının yanında onun zekâsı bir darb-ı mesel halinde söylenirdi." (Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.9, s.135.)
5. İmam Muhammed'in hususî arkadaşlarından. Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kuraât âlimidir. (Kevserî, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadîsuhum*, s.64.)

6. Yahya b. Maîn (ö. 233),
7. Muhammed b. Semaa (ö. 233)⁶,
8. Yahya b. Salih el-Vahhâzî (ö. 222) ve başkaları.

Muhammed b. Sa'd şöyle der: Muhammed b. el-Hasan'ın aslı Cezîre'dendir. Babası Şam'a yerleşmiş, sonra Vâsî'ta gelmiş ve oğlu Muhammed burada doğmuştur.⁷

6. Ebû Abdillâh **Muhammed b. Semâa** b. Ubeydillâh et-Temimî el-Kûfî (ö. 233/848) Hanefî fakîhi ve muhaddis.

130 (747-48) yılında doğdu. Temîm kabilesinin Dârim koluna mensuptur.

Fıkıh tahsilini Hanefî mezhebinin meşhur imamları Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû'î'den yaptı. Kendisinden Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebû İmrân el-Bağdâdî, Ebû Bekir b. Muhammed el-Kummi, Abdullah b. Ca'fer er-Râzî gibi âlimler fıkıh dersi aldı. Leys b. Sa'd, Müseyyeb b. Şerîk, Ya'lâ b. Hâlid er-Râzî gibi muhaddislerden hadîs rivâyet eden İbn Semâa'dan Muhammed b. İmrân ed-Dabbî, Hasan b. Muhammed b. Anber el-Veşşâ ve Ebû'l-Hasan Ali b. Mûsâ b. Yezdâd el-Kummî rivâyetinde bulundu. Zehebi, İbn Semâa'nın hadîs riva-yetinde zayıf sayıldığını belirtirken (*el-Muğnî*, II, 589) kaynakların çoğunda güvenilir olduğu kaydedilmektedir. İbn Semâa 192 (808) yılında Me'mûn tarafından Bağdat kadılığına getirildi ve gözlerinin zayıflaması sebebiyle azledildiği 208 (823) yılına kadar bu görevde kaldı. Şâban 233 (Mart 848) tarihinde vefât etti. Mezhepte müctehid bir âlim olan İbn Semâa Irak'ta Hanefî fıkının otoritelerindendi. Özellikle Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den bazı eserleri rivâyet etmesiyle tanınmış, çeşitli görüş ve rivâyetleri daha sonraki mezhep kaynaklarında yer almıştır. İbn Maîn'in, onun re'ye gösterdiği sadakati muhaddislerin hadîse göstermedikleri ve ölümünün ehl-i re'y için büyük bir kayıp olduğu yönündeki ifadeleri de İbn Semâa'nın ehl-i re'y ekolü içindeki önemli yerini gösterir. İbn Semâa ayrıca zühd ve takvâsıyla da meşhurdur. (Kallek, Cengiz; *İBN SEMÂA*, DİA, c.20, s.314)

7. İbn Sa'd ve İbn Cerir et-Taberî gibi ünlü tarihçiler, İmam Muhammed'in Cezîre asıllı olduğunu, babasının Şam ordusunda bir asker olarak görev aldığını, Emevîlerin, iktidarı Abbâsîlere terk ettiği tarihe tesadüf eden 132/749 yılında Vâsî'ta geldiğini, İmam Muhammed'in o sene burada

Çok hadîs dinlemiş, rey hususunda derinleşmiş ve rey ona galip gelmiştir. Bağdat'a yerleşince âlimler/insanlar ona yönelmişler ve ondan çokça rivâyetlerde bulunmuşlardır.⁸

İmam Muhammed'in Fesâhat ve Belâğati

Ahmed b. Atıyye, Ebû Ubeyd'den şöyle işittiğini rivâyet eder:

"Allah'ın kitabını Muhammed b. el-Hasan'dan daha iyi bilen bir kimse görmedim."⁹

Rebi' b. Süleyman¹⁰ (ö. 270/884), İmam Şafiî'den şöyle işittiğini rivâyet eder:

"Kur'an-ı Kerim, Muhammed b. el-Hasan'ın lügati üzere nazil oldu" şeklinde söylemeyi dilersem, elbette onun fesâhatini söyledim.

doğduğunu, bilahare Kûfe'ye dönüp oraya yerleştiğini ve müellifin burada yetiştığını kaydederler. Doğruya en yakın görüşün bu olduğunu ifade eden Muhammed Zâhid el-Kevserî, İmam Muhammed'in hicri 135 senesinde dünyaya geldiği şeklindeki İbn Hallikan'ın İbn Abdillberr'e ait olarak naklettiği iddianın da açık bir yanlış olduğunu savunur. (agm, s.173; Kevserî, *Bülûğu'l Emânî*, s.5)

8. İmam Tahâvî, İsmail b. Hammâd'ın şöyle dediğini nakleder: "Muhammed b. el-Hasan hadîs meclisine erkence giderdi. Biz de Ebû Yûsuf'un huzuruna koşardık. Muhammed b. el-Hasan daha sonra yanımıza gelir, Ebû Yûsuf da ona müzakere edilen konuları tekrar ederdi. Bir defasında Ebû Yûsuf ona daha önce işlenen bir konuyu sordu; o da cevap verdi. Ebû Yûsuf, cevabın öyle olmadığını ifade etmesi üzerine ihtilâfa düştüler. Sonunda yazılı esere başvurduklarında, Muhammed'in iddiasının doğru olduğunu görünce Ebû Yûsuf, "İşte hâfıza bu!" diyerek onu takdir etti." (Kevserî, *Bülûğu'l Emânî*, s.35-36)
9. Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, c.2, s.176; Kevserî, a.g.e., s.55-56.
10. **Rebi' b. Süleyman:** İmâm Şâfiî hazretlerinin talebelerinden, büyük Hanefî müçtehid İmam Tahâvî'nin de hocalarındandır. Künyesi, Ebû Muhammed'dir. 174 (m. 790) senesinde doğup, 270 (m. 884) tarihinde vefât etmiştir.

Ebû Bekr İbnü'l Münzir (ö. 318/930), Müzenî (ö. 264/877)'den¹¹ şöyle işittiğini rivâyet eder: İmam Şâfiî'den şöyle demiştir:

*"Bedeni şişman olduğu halde ruh yönü ile Muhammed b. el-Hasan'dan daha ince / hafif bir kimse görmedim. Ondan daha fesih konuşan bir kimse de görmedim. Onu Kur'an okurken gördüğüm zaman, sanki Kur'an onun lisanı üzere nâzil olmuş gibi güzel okurdu."*¹²

İsmail b. Hammâd b. Ebû Hanîfe, Muhammed b. el-Hasan'dan şöyle rivâyet eder:

"Bana ulaştığına göre Dâvûd et-Tâî¹³ (ö. 165/781), beni ve benim hâlimi soruşturmuş. Haber aldığı zaman da, "Eğer yaşırsa ileride büyük adam olacak" demiş."

11. **Müzenî:** Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden. İsmi İsmail, künyesi, Ebû İbrâhim'dir. Daha çok Müzenî diye meşhûrdur. 175 (m. 791) senesinde doğup, 264 (m. 877) târihinde vefât etmiştir. Mısırlıdır. İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin önde gelen talebelerindendir. Hadis ilminde de sika (güvenilir) bir âlimdir.
12. Zehebî, Siyeru A'lâmü'n Nübelâ, c.9, s.135.
13. **Dâvûd et-Tâî:** Ebû Hanîfe hazretlerinin talebelerinden ve evliyanın önde gelenlerinden. İsmi, Dâvûd bin Nâsır el-Kûfî, künyesi Ebû Süleymân'dır. Aslen Horasanlı olup, Habîb-i Acemî'nin ve İmâm-ı Azam'ın talebesidir. Doğum târihi kesin olarak belli olmayıp, 781 (H. 165) senesinde Bağdât'ta vefât etti. Gençliğinde normal bir hayat yaşayan Dâvûd-i Tâî, bir şarkıcıdan: "Hangi güzel yüz ki toprak olmadı, Hangi güzel göz ki yere akmadı" beytini dinleyince yaptıklarına pişman olup, tövbe etti. Derdine çâre bulabilmek için İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin kapısına gelip hâlini bildirdi. İmâm-ı Azam ona, dünyâya düşkün olmamasını, dinin emirlerine tam uyup yasaklarından kaçınmasını tavsiye etti. İmâm-ı Azam'ın bildirdiklerine uyan Dâvûd-i Tâî evine çekilip ibâdet ve tâatla meşgûl oldu. Kûfe'de İmâm-ı Azam'ın yanında uzun yıllar hadis ve fıkıh okudu; onun gözde öğrencilerinden olan Dâvûd ilimde ve fıkıhta yüksek seviyeye ulaştı; ayrıca etkili bir konuşma kabiliyeti vardı. Muhtemelen çok konuşması yanında biraz da kırıncı davranıyordu. Nitekim sopasıyla birine vurması üzerine hocası Ebû Hanîfe, "Ebû Süleyman, senin elin de dilin de fazla uzadı!" diyerek onu

İmam Şafîî, İmam Muhammed'in Talebesidir

İdris b. Yûsuf el-Karâtîsî, İmam Şafîî'yi işittiğine göre o şöyle buyurmuş:

"Allah'ın kitabını Muhammed'den daha iyi bilen bir kimse görmedim. Sanki Kur'an-ı Kerîm onun üzerine nâzil olmuştu."

Tahâvî, Ahmed b. Ebû Dâvûd el-Mekkî> Harmele b. Yahya kanalı ile İmam Şafîî'den şöyle nakleder:

*"Muhammed b. el-Hasan'ın dışında, konuştuğu zaman, "Kur'an-ı Kerîm bunun lisanı üzerine nâzil olmuştur" diyeceğim hiç kimse yok. Ben ondan iki deve yükü dolusu ilim yazdım."*¹⁴

Muhammed b. İsmail er-Rakkî, er-Rebî' (b. Süleyman) (ö. 270) vasıtası ile İmam Şafîî'den şöyle nakleder:

*"Muhammed b. el-Hasan'dan iki deve yükü dolusu kitap aldım. Münâzara ettiğim zaman Muhammed b. Hasan dışında herkesin rengi değişmiştir."*¹⁵

Rebî'nin, İmam Şafîî'yi işittiğine göre o şöyle demiştir:

"Muhammed b. el-Hasan'dan iki deve yükü dolusu kitap aldım. Onların tamamı kendisinden işitmemdir."

Ahmed b. Ebû Süreyc er-Râzî'nin, İmam Şafîî'yi işittiğine göre o şöyle demiştir:

"Muhammed b. Hasan'ın kitaplarını elde edebilmek için 60 dinar harcadım. Sonra o kitapları çalıştım ve her meselenin yanına bir hadîs koydum/yazdım."

İmam Şafîî'nin bu sözünden şunu anlamak daha kolay olur: Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarında meselenin delilleri değil

azarlamak zorunda kaldı. Bu ikazdan çok etkilenen Dâvûd et-Tâî öğren-ciliğinin son bir yılı içinde hiç konuşmadı; ne soru sordu ne de sorularına cevap verdi. (Zehebî, Siyeru A'lâmü'n Nübelâ, c.7, s.422-425)

14. Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb, s.267.

15. Zehebî, Siyeru A'lâmü'n Nübelâ, c.9, s.135.

de fetvanın kendisi yazar. İlk asırlar boyunca Hanefî fıkıh kitapları bu şekilde delilleri olmadan yazılıp rivâyet olununca, diğer mezheplere bağlı olanlar, Hanefî mezhebinin delil yönünden zayıf olduğunu zannetmişlerdir. Bunun üzerine hususiyle son iki asırdan beri Hanefîlerin delillerini ihtivâ eden geniş fıkıh kitapları kaleme alınmıştır. Bunlarda en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz Hindistan ulemasından Zafer Ahmed Tahânevî'nin *İ'lâû's Sünen* kitabıdır ki yirmi cilde yakındır. İmam Zahid el-Kevserî bu kitabın ilk cildini görünce "*dehşete düştüm*" tabirini kullanmaktan kendisini alamamıştır.

Şafiî'den şöyle nakl olunmuştur:

"Muhammed b. Hasan'da daha zekî hiç kimse ile münâzara etmedim. Bir defasında onunla tartışmışım, sanki şah damarları patlayacak, düğmeleri de kırılacaktı."

Cerh ve Ta'dîl İmamı Yahya b. Maîn, İmam Muhammed'in Talebesidir

Abbâs b. Muhammed, Yahya İbn Maîn'den şöyle nakleder:

"Muhammed b. Hasan'dan *"el-Câmiu's Sağîr"*¹⁶ kitabını yazdım."¹⁷

Kadı Ebû Hazım, Bekr el-Ammî kanalı ile Muhammed b. Semaa'dan şöyle nakleder:

16. *el-Cami'u's-Sağîr*: Bu kitap yaklaşık 1532 meseleyi ihtivâ etmektedir. Bunlardan 70 meselede ihtilâftan söz edilmiş, ilk meselenin dışında da kıyas ve istihsan zikredilmemiştir. Kaynaklarda İmam Ebû Yûsuf'un talebi üzerine İmam Muhammed'in, hocası Ebû Yûsuf vasıtasıyla aldığı Ebû Hanîfe'ye ait rivâyetleri bir kitapta topladığı, bunu kendisine arz ettiğinde Ebû Yûsuf'un çok hoşuna gittiği ve bu kitabı yanından hiç ayırmadığı rivâyet edilmektedir. Hasan b. Ahmed ez-Za'ferani ve Ebû Tahir ed-Debbas tarafından tertibe konan bu eser matbudur. Leknevî bu eserin kırka yakın şerhinden söz eder. (Duran, Ahmet; agm, s.191)

17. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n Nübelâ*, c.9, s.136.

“Muhammed b. Hasan, fıkıh hakkında o kadar tefekkür ederdi ki, neredeyse kalbi yarılacak seviyeye gelirdi. Hatta yanına bir adam gelir ona selam verir, İmam Muhammed de ona dua eder, adam selam vermeye devam eder, o dua etmeye devam eder, Hâlbuki ziyaret gelen adamın maksadı farklı olduğu halde, selam vermeye devam ederdi.”

Tahâvî, Muhammed b. Şâzân vasıtası ile Nahiv âlimi Ahfeş'ten (ö. 177/793) şöyle nakleder:

“Nahiv hakkında konulan kâidelerin tamamı Muhammed b. Hasan'ın “Yeminler” hakkında yazmış olduğu kitaba kesinlikle uygundur. Çünkü bu kitap insanların sözlerine de uygundur.”

Muhammed b. Semaâ şöyle rivâyet eder: Muhammed b. Hasan şu beyti çok söylerdi:

Haset edenler, derece olarak insanların en şerlileridir.

İnsanlar arasında birgün yaşayıp, haset edilmeyendir.

İmam Muhammed İle İmam Şafîi Arasında Geçtiği İddia Edilen Münâzara

Yunus b. Abula'lâ (ö. 264), İmam Şafîi'yi şöyle işittiğini rivâyet eder:

“... Muhammed b. el-Hasan'a dedim ki:

“Senin sahibin (Mâlik) konuşmaz, benim sahibim de (Ebû Hanîfe) susmazdı.”

Şafîi: *“Senden Allah adına istiyorum, sen benim sahibimin (Mâlik) Allah'ın kitabında âlim olduğunu biliyor musun?”*

İmam Muhammed: *“Evet” dedi.*

Şafîi: *“Rasulullah (s.a.v.)'in hadisinde âlim olduğunu biliyor musun?”*

İmam Muhammed: *“Evet” dedi.*

Şafîi: *“Onun akıllı olduğunu da biliyor musun?”*

İmam Muhammed: “Evet” dedi.

Şafiî: “*Senin sahibin (Ebû Hanîfe) Allah’ın kitabında câhil miydi?*”

İmam Muhammed: “Evet” dedi.

Şafiî: “*Rasulullah (s.a.v.)’den gelenlerde / hadîs ilminde câhil miydi?*”

İmam Muhammed: “Evet” dedi.

Şafiî: “*Benim sahibimde üç tane haslet vardır ki, bir kimsenin dosdoğru bir kadı olması için ancak bunlar lazımdır.*” Veya buna benzer bir kelam söyledi.

Zâhid el-Kevserî, İmam Muhammed İle İmam Şafiî Arasında Geçen Münâzarayı Şöyle Tahkik Ediyor:

Bu, Yunus b. Abdula’lâ tarîki ile Hatîb’in rivâyetinin metnidir. Ben bilmiyorum? Mâlik ve ya Ebû Hanîfe ne zaman kadı olmuşlar ki, İmam Muhammed ile Şafiî arasında kazanın şartları hakkında böyle bir konuşma geçmiş olsun!

Bu ibâre, rivâyetlerden hiçbirinde asla vârid olmamıştır / gelmemiştir. Aksine bu, kesinlikle Hatîb’in bir değiştirmesidir. Rivâyetin en sonuna şunu ziyâde etmiştir: “*Veya bu manada bir kelam söyledi.*” Bu ziyâde sözü söylemesinin sebebi; çirkin, tahrif etmiş olduğu rivâyeti atlatmaya çalışmaktır. Kendisine, “*Biz bu hikâyenin Yunus b. Abdula’lâ ve başkalarından olan tariklerini araştırdık ve bu ibâreyi hiçbir yerde bulamadık. O zaman sen bozdun ve değiştirdin*” deyip, yüzünün örtüsü yırtıldığı zaman, Hatîb’in şöyle demesi gerekir: “*Ben bu zikri geçen sözün, rivâyetin kat’î ibâresi olduğunu iddia etmedim. Aksine o, bu manada olan bir sözdür.*”

İbâreleri ve kelamı bu şekilde tahrif eden birisine şunu söylemem kâfidir: *Senin rivâyetinde şöyle gelmedi mi? “Senin sahibin konuşmaz, benim sahibim de susmazdı.”* İmam Muhammed’in, “*Benim sahibim kitap ve sünnetin câhiliydi*” demesi nasıl düşünebilir? Bir

âlim bunlardan nasıl mahrum olabilir? İşte bu gerekçelerle de haber bâtil olmuş olur.

Kim, İmam Muhammed'in "el-Hücce" ve "el-Âsâr" ve diğer kitaplarını incelerse, Ebû Hanîfe'nin kitap ve sünnet bilgisini ilm-i yakîn ile bilmiş olur. "Bulûğu'l Emânî"de bu meseleyi açıkladığım için burada bir daha dönmeyeceğim.

İbn Abdilber'in "el-İntika"daki (s.23) lafzı şöyledir:

"Bize Halef b. Kâsım> el-Hasan b. Ruşeyk> Muhammed b. er-Rebî b. Süleyman kanalı Muhamed b. Süfyan b. Saîd haber verdi ve şöyle söyledi: Şafîi bana şöyle anlattı:

"Bir gün Muhammed b. Hasan ile müzâkere ettim. Benim ve onun arasında kelam ve ihtilâf döndü. Nihayet baktım, şah damarı şişmiş ve düğmeleri kopmuştu. O gün ona şöyle demiştim:

"Seni Allah için şâhid tutuyorum, sahibimiz Mâlik'in Allah'ın kitabında âlim olduğunu biliyor musun?"

İmam Muhammed: "Vallâhi evet" dedi.

Şafîi: "Rasulüllah (s.a.v.)'in ashâbının ihtilâfları konusunda âlim olduğunu biliyor musunuz?"

İmam Muhammed: "Vallâhi evet" dedi." (Rivâyet bitti.)

Bu lafız nerede Hatîb'in lafzı nerede? Hâlbuki ikisi de Yunus b. Abdula'lâ tarîki ile sevk olunmuş? İbn Abdilber'in lafzında Ebû Hanîfe'nin kitap ve sünnetin câhili şeklinde vasıflanması asla yoktur. O halde "Kitap ve sünnetin câhili" olma vasfı, Hatîb'in uyanıklığından olmuş olur.

İbn Abdilber'in "el-İntika"sında; İbn Abdulhakem, Şafîi tarîki ile bir rivâyet daha vardır. Şöyle ki:

Kâsım b. Muhammed> Hâlid b. Sa'd> Osman b. Abdurrahman> İbrahim b. Nasr> Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem> Şafii'yi şöyle derken işittim:

Muhammed b. Hasan bana dedi ki: *"Sahibimiz, sizin sahibinizden daha âlimdir. (Yani Ebû Hanîfe Mâlik'ten) Sizin sahibiniz konuşmazdı, bizim sahibimizde susmazdı."*

Şafii: Sinirlendim ve dedim ki:

"Allah için şahid ol, Rasulullah (s.a.v.)'in sünnetini Mâlik mi daha çok bilirdi? Ebû Hanîfe mi?"

Ben dedim ki: *"Mâlik daha çok bilirdi. Ancak sahibimiz daha iyi kıyâs yapardı."*

Şafii: *"Evet, Mâlik Allah'ın kitabını, nâsihini, mensûhunu, Rasûlullahın sünnetini Ebû Hanîfe'den daha iyi bilirdi. Kim ki Allah'ın kitabını ve Rasûlullahın sünnetini daha iyi bilirse, o söz söylemeye daha layıktır"* dedi. (Rivâyet bitti.)

Burada gördüğün gibi, Hatib'in Ebû Hanîfe hakkında İmam Muhammed'e nispet ettiği vasıf yoktur. Bu da Hatib'in yalanına başka bir delildir.

el-Herevî'nin *"Zemmü'l Kelâm"*ındaki mezkûr habere gelince, o şöyledir:

el-Kâsım> Muhammed b. Hüseyin b. Hatim> Yakub b. İshâk> Hâfız Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî> Rebî' b. Süleyman> Şafii'yi şöyle derken işittim:

Muhammed b. el-Hasan'ın yanında idim. Mâlik b. Enes hakkında müzakere ettik. Ben de onu övdüm. O zaman Muhammed b. Hasan dedi ki:

"Ben Mâlik'i gördüm ve bazı şeyler sordum. Onunla fetvâ vermek helâl olmaz."

Ben de ona dedi ki: *“Allah için sana soruyorum, sana bir şey sorduğum zaman beni tasdik eder misin?”*

İmam Muhammed, *“Evet”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'den hangisi Allah'ın kitabında daha âlimdi?”*

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'den hangisi Allahın kitabının tefsirinde daha âlim idi?”*

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'den hangisi Lügati daha iyi bilirdi?”* Dedi.

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin hangisinin hadîs rivâyeti daha sahihtir?”* Dedi.

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'den hangisi Rasulullah (s.a.v.)'in savaşlarını daha iyi bilirdi?”* Dedi.

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

Şafîî: *“Mâlik ve Ebû Hanîfe'den hangisi Rasulullah (s.a.v.)'in sünnetlerini daha iyi bilirdi?”* Dedi.

İmam Muhammed: *“Mâlik”* dedi.

O zaman Şafîî şöyle dedi: *“Ebû Hanîfe için fetvâ vermek helâl oluyor da Mâlik için mi helâl olmuyor?”* (Rivâyet bitti.)

İbnu'l Cevzî'nin *“Menâkibu Ahmed”* kitabındaki (s.498) rivâyeti şöyledir:

Bize iki Muhammed, İbn Nasır ve İbn Abdulbâkî> Hamd b. Ahmed> Hâfız Ebû Nuaym> Muhammed b. Abdurrahman b. Sehl> Muhammed b. Yahya Âdem el-Cevherî> Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem> Şafîî: Muhammed b. Hasan'ı şöyle söylerken işittim:

“Bizim sahibimiz (Ebû Hanîfe) mi daha âlimdir sizin sahibiniz (Mâlik) mi?”

Ben derim ki (Şafîî): “Aralarındaki büyüklüğü mü yoksa insafı mı murad ediyorsun?”

İmam Muhammed: “Kesinlikle insafı” dedi.

Şafîî: “Sizin yanınızda hiccet nedir?”

İmam Muhammed: “Kitap, İcma, Sünnet ve Kıyâstır” dedi.

Şafîî: “Allah için şöyle, bizim sahibimiz mi Allah'ın kitabını iyi bilir, sizin sahibiniz mi?”

İmam Muhammed: “Beni Allah için şâhid tuttun. Sahibiniz daha âlimdir”

Şafîî: “Sahibimiz mi Rasulullah (s.a.v.)'in sünnetini daha iyi bilir, sizin sahibiniz mi?”

İmam Muhammed: “Sizin sahibiniz” dedi.

Şafîî: “Geriye Kıyâs'tan başka bir şey kaldı mı?”

İmam Muhammed: “Hayır” dedi.

Şafîî: “Biz Kıyâs'a, sizin çağırmanızdan daha çok çağırıyoruz. Ancak usûl üzerine kıyâs yapılır. Ve kıyâs o zaman bilinir.”

Dedi ki: O, sahibi ile Mâlik b. Enes'i murâd ediyordu. (Rivâyet bitti.)

Ebû İshâk eş-Şirazî'nin, senedsiz olarak "*Tabakâtu'l Fukahâ*"da ki lafzı şöyledir:

Şafiî (r.a.) şöyle dedi: Muhammed b. el-Hasan bana şöyle dedi:

"Sizin sahibiniz mi bizim sahibimiz mi – yani Ebû Hanîfe ve Mâlik – hangisi daha âlimdir?"

Şafiî: "İnsaf ile mi söyleyeyim?" Dedi.

Muhammed: "Evet" dedi.

Şafiî: "Allah için söyle, Kur'an'ı kim daha iyi bilir, sahibimiz mi, sahibiniz mi?"

Muhammed: "Vallâhi sahibiniz" dedi.

Şafiî: "Allah için söyle, sünneti kim daha iyi bilir, sahibimiz mi, sahibiniz mi?" Dedi.

Muhammed: "Vallâhi sahibiniz" dedi.

Şafiî: "Allah için söyle, Rasulüllah (s.a.v.)'ın mütekaddim Ashâbının kavîllerini kim daha iyi bilir, sahibimiz mi, sahibiniz mi?" Dedi.

Muhammed: "Vallâhi sahibimiz" dedi.

Şafiî: "Sadece Kıyâs kaldı, Kıyâs da sadece bu şeyler üzerine yapılır, yoksa hangi şeyle kıyâs edeceksin?" Dedi. (Rivâyet bitti.)

Ey Allah'ın koruduğu, bak! Bir hikayede râvîler nasıl da şu gördüğün ıdıraplara düştüler!!! Bir şahsın fetvâ vermesini mubah görmeyenin, onu diğer ikisinden daha âlim sayması nasıl tasavvur oluna bilir!? Bu makam, haberin senedlerindeki ricâl hakkında genişçe konuşulacak yer değildir.

Bundan sonra, Şafiî'nin Mâlik vefât edinceye kadar ona mülâzemat etmesi hakkında sadece bir tane münker bir haber vârid ol-

muştur. Onu da “İhkaku’l Hakk”da zikrettik. Bu konuda ma’rûf olan, Şafîi’nin *Muvatta*’yı işitip bitirinceye kadar yaklaşık sekiz ay Mâlik’e talebelik yapmasıdır.

Muhammed b. el-Hasan’a gelince; O, Mâlik’e üç seneden daha fazla mülâzemet etmiştir. Şîrâzî’nin rivâyetinde vaki olduğu gibi, İmam Muhammed’in Şafîi’ye, Ebû Hanîfe’nin ve Mâlik’in ilminin ulaştığı yeri sorması düşünülemez. Çünkü Şafîi, Ebû Hanîfe’yi idrak etmemiştir ki onun ilmi hakkında muhâkeme yapabilsin. Keza Mâlik’e Muhammed b. Hasandan daha çok mülâzemet etmiş de değildir. İki İmam arasında “Sizin İmamınız” ile “Bizim İmamımız” şeklinde birbirinden üstün tutmak, kolay yutulan bir şey değildir.

Herhalde doğru olan “Mebûsût” kitabında Kadı Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Âmirî’nin hikâye ettiği rivâyettir.

Mezkûr kitabında diyor ki:

Şafîi, Muhammed’e sordu:

“Hangisi daha âlimdir? Mâlik mi Ebû Hanîfe mi?”

Muhammed dedi ki: “Hangi şeyde?”

Şafîi: “Allah’ın kitabında” dedi.

Muhammed: “Ebû Hanîfe” dedi.

Şafîi: “Rasûlullahın sünnetini hangisi daha iyi bilir?” Dedi.

Muhammed: “Ebû Hanîfe manalarını daha iyi bilir, Mâlik ise lafızlarına daha iyi vakıftır...” dedi. (Rivâyet bitti.)

Muhammed b. Hasan’ın dilinden doğru olarak gelen budur. Çünkü O, fıkıh öğrendiği ve kendisinden tahrîc ettiği birisini (İmam Ebû Hanîfe) küçümsemesi ve kendisinden hadîs aldığı bir zâtı (İmam Mâlik) önemsememesi olmaz. Bu makamda

bundan daha fazla istidrâd uygun değildir. (*Kevserî, Te'nîbü'l Hatîb, s.282-285; Bulûğu'l Emânî, s.34*)

İbrahim b. Ebû Dâvûd el-Burullîsî, Yahya b. Salih el-Vuhhâzî'den şöyle rivâyet eder:

Muhammed b. Hasan ile tartıştım. Ona, "Fıkhn şu meselesi hakkında kendi kitabından bana rivâyet eder misin?" dedim.

"Onu ezberden okuyamam" dedi.

"Ben sana okuyayım" dedim.

"Sana göre hangisi daha hafiftir: Benim sana okumam mı, senin bana okuman mı?" dedi.

"Benim sana okumam daha hafiftir" dedim.

Bunun üzerine İmam Muhammed şöyle dedi:

"Hayır, bilakis, benim sana okumam daha hafiftir. Çünkü ben sana okuyunca sadece gözüm ve dilimden istifâde ederim. Ama sen bana okuyunca, gözümü, zihnimi ve kulağımı kullanırım."

İctihad Hakkında Hanefî İmamlarının Görüşleri

Süleyman b. Şuayb el-Keysânî babası vasıtası ile Muhammed b. Hasandan şöyle rivâyet eder:

"Bir meselede ihtilaf edilir; iki fakihden her bireri de ictihadında gayret ederek, birisi o mesele hakkında helâl, diğeri de harâmdır dese de, Allah'ın yanında doğru tektir. O, ya helâldir ya da harâmdır. O'nun (c.c.) yanında helâl ya da harâm yoktur. İkisi aynı şeydir. Eğer birisi; "Bir meselede fakihin birisi helâl, diğeri de harâm fetvâsını verdi. Bunun ikisi de Allah'ın yanında doğrudur" derse, böyle konuşmak uygun değildir. Allah'ın yanında doğru tektir. Fakihler ictihad ettikleri zaman üzerlerine düşen ve-zifeleri yaptılar. Yaptıkları işte de geniş hareket ettiler. (İctihad hakkındaki) Bu görüş; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve benim (İmam Muhammed) görüşümdür."

Ahmed b. Ebû İmran, Muhammed b. Şuca'dan (ö. 266) şöyle nakleder:

"İslamda Fıkıh hakkında, Muhammed b. Hasan'ın "Câmiu'l Kebîr"i gibi bir kitap yazılmamıştır."

İmam Muhammed, İmam Malik'in Derslerine Üç Sene Devam Etmiştir

Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem¹⁸ (ö. 268) ve başkaları İmam Şafii'den şöyle rivâyet ederler:

*"Muhammed b. Hasan şöyle demiştir: Mâlik b. Enes'in kapısında üç sene (derslerine) devam ettim ve ondan yedi yüz küsür hadîs-i şerîf dinledim."*¹⁹

İmam Muhammed'in Medine'ye ilk gidişinde imam Mâlik'le buluşmasını Mucaşi' b. Yûsuf şöyle anlatıyor:

"İmam Mâlik Medine'de ders verdiği bir sırada Muhammed b. el-Hasan henüz on dört yaşlarında bir çocuk idi. Ders esnasında İmam Mâlik'e, "sadece mescidin içinde su bulabilen cünûp hakkında ne düşündüğünü" sorar. Mâlik, "cünûp olan bir kimsenin mescide giremeyeceğini" söyler. Muhammed ısrarla, "namaz vakti girmişken suyu görmesine rağmen onun ne yapması gerektiğini" sorar. Mâlik, her defasında aynı cevabı tekrar eder ve sonunda ona kendisinin ne düşündüğünü sorar. Muhammed şöyle cevap verir: "Teyemmüm ederek içeri girer, suyu alıp çıkar ve guslünü yapıp namazını kılar. Mâlik, "delikanlı sen nerelisin?" deyince Muhammed yeri gösterecek, "buradanım" der. Mâlik, "Medine'lilerden tammadığım kimse yok" diyerek hayretini izhar eder. Bunun üzerine Muhammed, "daha tanımadığın niceleri var" diyerek kalkıp gider. Çevresinde oturanlar Mâlik'e onun Ebû HANÎFE'nin talebesi Muhammed

18. İmam Şafii'nin talebelerindendir. Babası da İmam Şafii'nin arkadaşlarından idi. (İbn Abdilber, *el-İntikâ*, s.73)

19. Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, c.9, s.135.

b. el-Hasan olduğunu söylediklerinde, “*peki nasıl oluyor da Medine’liyim deyip yalan söylüyor*” der. Onun, yeri işaret ederek “*topraktan olduğunu ima etmek istediğini*” ifade etmeleri üzerine Mâlik, “*bu zât bana diğerinden (Ebû Hanîfe’yi kastederek) daha ilginç geldi*” der.

İmam Muhammed, daha sonra Abbâsi Halifesi el-Mehdî zamanında (158-169) *el-Muvatta*’ın şöhret bulması üzerine Medine’ye tekrar gelip, İmam Mâlik’in ders halkasına katılır. Üç yıldan fazla bir süre İmam Mâlik’e talebelik yapar ve ondan yaklaşık 700 hadis alır. İmam Muhammed İmam Mâlik’ten birkaç defa dinlediği *Muvatta*’ı bilahare rivâyet ederek bir kitapta toplamıştır.

Kaynaklarda yirmi iki rivâyetinin varlığından sözü edilen *el-Muvatta* rivâyetleri içerisinde en meşhur olanları, Yahya b. Yahya el-Leysi (ö. 234) ile İmam Muhammed’e ait olanlarıdır. İmam Muhammed, kendi *el-Muvatta* rivâyetinde sadece Mâlik’ten duyduğu hadislerle ve rivâyetlere değil, aynı zamanda Irak’ta bulunan fakihlerin görüşlerine de yer vermektedir. Ayrıca O, *el-Muvatta*’da reddedilmesi lazım gelen görüş ve değerlendirmelerin mevcudiyetine de işaret etmekte, bu bağlamda Medine’li fakihlerin hukuki görüşlerine reddiye sadedinde “*el-Hucce alâ Ehli’l Medîne*” isimli bir eser telif etmiş bulunmaktadır. Zehebî, İmam Muhammed’in Medine’ye seyahati ve İmam Mâlik’ten *el-Muvatta*’ı almış olması sayesinde Hicaz ve Irak ekollerinin sahip oldukları metotları bir araya getirdiğini, bu nedenle Irak’lıların ona olan güvenlerinin daha da arttığını, İmam Mâlik’ten rivâyette bulunduğu zaman, insanların kendisini dinlemek ve hadis almak için akın akın ona geldiklerini nakletmektedir. Onun feyz aldığı hocasına bağlılığı, muhabbet ve ihtiramı sonsuzdu. Kevseri onun, birgün İmam Mâlik’in vefât haberini aldığı anda, “*Şüphesiz Allah’ın kullarıyz ve sonunda hepimiz Ona döneceğiz. Ne büyük bir musîbet! Mâlik b. Enes ölmüş! Hadis te Emirulmü’mînîn ölmüş*” diyerek üzüntüsünü dile getirdiğini belirtir. (Kevserî, *Bülûğu’l Emânî*, 10-16; Duran, agm, s.116-117)

Sonra İmam Şafîî şöyle devam etti:

Muhammed b. Hasan, insanlara İmam Mâlik'ten hadîs rivâyet ettiği zaman evine o kadar insan dolardı ki nerede ise boş yer kalmazdı. Mâlik'ten başkasından rivâyet ettiği zaman ise, çok az insan gelirdi. Şöyle derdi (İmam Muhammed'i kastediyor) “*Kendi arkadaşlarına karşı kötü senâda/övgüde bulunan sizden başka hiçbir topluluk bilmiyorum. Size (Mâlik'ten rivâyet ettiğim zaman odayı dolduruyorsunuz)*”²⁰ *kendi ashâbınızdan rivâyet ettiğim zaman ise zorla/kerih görerek geliyorsunuz*”²¹

Tahâvî, Ahmed b. Ebû İmrân> Muhammed b. Semaa vasıtası ile Muhammed b. Hasandan şöyle rivâyet eder:

“*Şu kitap*”²² –*Kitabu'l Hiyel'i kastediyor– bizim kitaplarımızdan değildir. Başkaları tarafından bizim kitaplarımızın arasına sokulmuştur.*”

20. Parantez içindeki fazlalık, İbn Ebû'l Avâm'ın kitabından alınmıştır. (Ebû'l Vefâ)

21. İmam Muhammed, Irak'ta yaşadığı ve oranın hadîsleri de Irak'ta çok yaygın olduğu için, devamlı bulma imkânları da mevcut olunca, derse gelenler zorla gelmiş olabilirler. Ancak İmam Mâlik'ten bir rivâyette bulunacağı zaman ise insanlar İmam Muhammed'in başına toplanmaları normaldir. Çünkü Mâlik, Iraklı değildir ve vefât etmiştir. Onun hadîslerinin Irak'taki en önemli râvîsi de İmam Muhammed gibi bir zât olunca onun başına toplanmaları normaldir. (Kevserî)

22. *el-Mebsut*” (c.30, s.209)'da Şemsü'l Eimme Serahsî şöyle buyuruyor: “Ebû Süleyman el-Cüzcânî bunu inkâr eder ve şöyle derdi: Her kim ki Muhammed (r.a.), el-Hiyel adında bir kitap tasnif etmiş olduğunu söylerse, onu tasdik etmeyiniz. İnsanların elinde bulunan bu kitabı Bağdat'ın varrakları (yazıcıları) cem etmişlerdir.” Serahsî yine buyurdu ki: “Câhillerin bu kitabı bizim âlimlerimize (r.a.) nisbet etmelerinin sebebi, onları ayıplamak içindir. İmam Muhammed (r.a.), söyledikleri şey üzerine câhillere yardımcı olacak şekilde tasnif etmiş olduğu kitapların arasında bu adla isimlendirdi bir kitabının olduğu nasıl zannolunabilir? Ebû Hafs (r.a.)'a gelince, bu kitap, Muhammed (r.a.)'ın tasnif etmiş olduğu kitaplarındandır. O bunu

İbnü'l Kayyım, “*Kitabü'l Hiyel*” hakkında şöyle der:

“Bu *el- Hiyel* kitabı, küfür ve fasıklık arasında gidip gelen bir dairedir. Bu kitabı imamlardan hiçbirisine nispet etmek câiz değildir. Kim bu kitabı imamlardan herhangi birisine nispet ederse; o, imamların usullerinin, İslamdaki kadr-u kıymetlerinin ve dercelerinin câhilidir.” (İbnü'l Kayyım, *I'lâmu'l Muvakkîn*, c.3, s.190)

İbn Ebû İmrân şöyle der: *Kitabu'l Hiyel*'i vaz' eden İsmail b. Hammâd b. Ebû Hanîfe'dir.

Ebû Süleyman el-Cüzecânî şöyle der:

“Kim ki; Muhammed rahimerullah “*el-Hiyel*” adında bir kitap yazmıştır, derse onu tasdik etmeyiniz. İnsanların elinde bulunan kitabı, Bağdat varrâkları (yazıcıları) cem etmiştir.”

Şemsu'l Eimme Serahsî'nin “*Mebûsât*”unda da böyledir. Eğer İmam Muhammed'in bu manada bir kitabı olsaydı el- Cüzecânî'ye gizli kalmazdı. O Cüzecânî ki ölünceye kadar İmam Muhammed'den ayrılmamıştır. İsmail b. Hammâd da bu töhmetten uzaktır. Zehebî'nin rivâyet etmesine rağmen. (Kevserî, *Te'nîbü'l Hatîb*, s.194; Dipnot)

Tahâvî, Yunus b. Abdula lâ²³ (ö. 264) vasıtası ile İmam Şafî'den şöyle rivâyet eder:

“Muhammed b. Hasan, fikhî meselelerde münâzara edeceği zaman, kendisi ile tartışacağı kişi arasına hakem olması için bir

rivâyet ederdi ve sahîh olan da budur.” es-Serahsî, kitap ve Sünnetten deliller ile zor ve sıkıntılı durumlardan kurtulmanın câiz olması konusunda kelâmı uzatıyor. Ve “hîle”; onlara göre mekr (hile) manasında değildir. Aksine “hiyel”, zorluklardan çıkış ve insanların çarpışmalarından kurtulmak için latif ve ince tedbir, manasıdır. (Bkz: *Kevserî, Hüsnü't Tekâdî*, s.88)

23. İmam Tahâvî'nin hocalarından, imam ve hafız bir zattır.

kimse tayin ederdi. O kimse de tartışanlardan birisine “*Sen fazla söyledin*”, diğerine de “*Sen noksan söyledin*” derdi. Denildiğine göre bu hakem, İsa b. Mervan imiş.”

Musa b. Nasr, Hişam b. Ubeydullah er-Râzî’den şöyle rivâyet eder:

“Hac için Muhammed b. Hasan’la beraber Medine’den yola çıktık. Öğle namazınâ yakın bir zamanda Zü’l Huleyfe’ye geldik. O, binitinden inince biz de indik. Zannıma göre abdest ve gusül almak için bizden uzaklaştı. Sonra izar ve ridasını giydi. Öğle namazı olunca mescidine varıncaya kadar yürüdük. Varınca bize namazı iki rekât olarak kaldırdı ve telbiye getirdi, biz de getirdik. Kıran Haccı yapmaya niyet etti. Sonra telbiye getirerek bineğine doğru gitti. Hedy kurbanını da Medine’den getirmişti. İhramı giydi, telbiye getirdi ve Hedy kurbanı olan devesinin bıçakla işaretlenmesini emretti. Muhammed b. Hasan; kurbanlık devenin, sol tarafında omuzunun üzerinde hörgücünün ön ve alt tarafından işaretlenip kanının akmasını seyretti.”

İmam Ahmed’in, İmam Muhammed’in Kitaplarına Müracaât Etmesi

İbrahim el-Harbî (ö. 285/899) anlatıyor:²⁴ Ahmed b. Hanbel’e “*Bu ince meseleleri neren aldın/öğrendin?*” diye sordum. O, “*Muhammed b. Hasan’ın kitaplarından*” dedi.²⁵

24. Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n Nübelâ*, c.9, s.135.

25. İbn Haldun el-Mâlikî “*Mukaddime*”de şöyle der: “Şafîî Irak’a sefer etti ve orada Ebû Hanîfe’nin ashâbına mülâkî oldu. Ve onlardan ilim aldı. Irak ehlinin ve Hicaz ehlinin tarihlerini birleştirerek hususî bir mezhep kurdu. Ahmed b. Hanbel de böyledir. Hadîsteki geniş mâlûmâtı ile beraber Ebû Hanîfe’nin ashâbından ilim almış ve nihayette hususî bir mezhep kurmuştur.” (İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, s.806)

Ebû Arûbe (Ö. 318), Amr b. Ebû Amr kanalı ile Muhammed b. Hasan'dan şöyle rivâyet eder:

“Babamdan otuz bin dirhem miras kaldı. Bu paranın on beş bin dirhemini Nahiv ve Şiir ilmi tahsil etmek için harcadım. On beş bin dirhemini ise hadîs ve fıkıh ilmi tahsil etmek için harcadım.”

Muhammed b. Semaa şöyle nakleder:

Muhammed b. Hasan ailesine; *“Dünyalık ihtiyaçlarınızı benden istemeyiniz. Benden dünyalık bir şey istediğiniz zaman kalbim meşgul oluyor. Bir ihtiyacınız olduğu zaman vekilimden isteyiniz. Böyle yaparsanız dünyalık meşguliyetlere karşı kalbim daha boş ve himmetim de daha az olur”* derdi.

İbn Ke's en-Nehaî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyan > Rebi' b. Süleyman²⁶ (ö. 270/884) vasıtası ile İmam Şafî'den şöyle rivâyet eder:

“Muhammed b. Hasan'dan daha akıllı, daha fakîh, daha zâhid, daha verâ sahibi, ondan daha güzel konuşan bir kimse görmedim.”

Ben derim ki (Zehebî): Bu haberi Rebi'den sadece Ahmed b. Hammâd rivâyet etmiştir. Bu münker bir sözdür.²⁷

26. Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270), İmam Şafî'nin talebelerinden, büyük Hanefî âlimi İmam Tahâvî'nin de hocalarındandır. Son dört sene ona talebelik yapmış ve Şafî'nin “cedid” mezhebini rivâyet etmiştir.

27. Zehebî'nin böyle söylenmesinin bir yönü / anlamı yoktur. Çünkü haberi rivâyet edenlerden İbn Ke's sikadır / güvenilirdir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat'*ta (c.4, s.124), Ahmed b. Hammâd b. Süfyan'ı tevsik etmiştir / güvenilir olduğunu söylemiştir. Dârekutnî ise; *“Lâ be'se bih/ rivâyetlerinde bir beis yoktur”* demiştir. Onun hakkında herhangi bir cerh, nakl olunmamıştır. Aynı zamanda bu haberin birçok şahitleri de vardır. Buna göre Zehebî bu haberi cerh ederken ehl-i nakdin yolu ile hareket etmemiştir! Allah'tan korumasını isteriz. (Kevserî)

İmam Muhammed'in Rakka²⁸ Kadılığına Vazifelendirilmesi

Kadı Ebû Hâzım (ö. 292), Bekr b. Muhammed el-Amâmî vasıtası ile Muhammed b. Semaa'dan şöyle rivâyet eder:

Muhammed b. Hasan'ın devlet işlerine karışma sebebi şöyle olmuştur:²⁹ Ebû Yûsuf'la Rakka kadılığına getirilecek kimse hakkında istişâre edildi. Ebû Yûsuf da onlara;

"Bu iş için Muhammed b. Hasan'dan daha uygun bir kimse bilmiyorum. Eğer istiyorsanız onu Kûfe'den çağırınız" dedi. Muhammed b. Hasan'ı belirlediler. Geldiği zaman Ebû Yûsuf'un yanına geldi ve:

"Niçin beni işaret ettin?" dedi. Ebû Yûsuf:

"Rakka kadılığı için benimle istişâre ettiler. Ben de seni gösterdim/işaret ettim. Bunu yaparken de maksadım şuydu: Allah ilmimizi Kûfe, Basra ve bütün doğu memleketlerinde yaydı. Senin sayende de ilmimizin, Rakka ve etrafındaki memleketlere de yayılmasını istedim" dedi.

Muhammed b. Hasan: *"Subhanellah! Benim kendimin bu işi seçip seçmeme hakkım yok mu?"* dedi.

Ebû Yûsuf: *"Seni onlar³⁰ seçtiler"* dedi ve bineğine binmesini emretti. Beraberce Yahya b. Hâlid el-Bermekî (ö. 190/805)'nin³¹ yanına geldiler. Ebû Yûsuf, Vezir Yahya'ya,

28. **Rakka:** Fırat nehri kenarında meşhur bir şehirdir. Harra ile arasında üç günlük mesafe vardır. Cezîre beldelerinden sayılır. Çünkü Rakka Fırat'ın doğu yakasındadır. (**Ebû'l Vefâ**)

29. İmam Muhammed hocası İmam Ebû Hanîfe gibi devlet işlerinde vazife almak istemiyordu.

30. Devlet ricâlini kastediyor.

31. **Yahya bin Halid:** Tam adı, Ebû Ali Yahya bin Halid el-Bermekî (ö. 190/805), Abbâsi veziridir. İlk Abbâsi Halifelerine ünlü vezirler ve kâtipler yetiştiren İran asıllı Bermekîler ailesindendir. 774'te

“*Bu Muhammed’dir. Dilediğinizi yapın*” dedi. İmam Muhammed, kadılıktan korktuğu/çekindiği halde sonunda Rakka kadılığına tayin edildi. İşte Ebû Yûsuf ile Muhammed’in arasının bozulmasının sebebi budur.

İşte bu hadise İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’in aralarının açılmasının sebebidir. Ancak bunda ikisini de kötüleyecek bir durum yoktur. Ancak, İmam Serahsî’nin *Şerhu’s Siyeri’l Kebîr*’in başlarında anlatmış olduğu hikâyeye ise tamamen uydurmadır. Herhalde İmam Serahsî bu uydurma hikâyeyi çocukken gace toplantılarında işitmiş, sonra da talebelerine imla ettirmiş olmalıdır. Bu meseleyi “*Bulûğu’l Emânî*” de açıkladım. (*Kevserî*) İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’in aralarının başka sebeple değil de sadece bu sebepten dolayı olduğuna dair daha geniş mâlûmât için bkz: *Kevserî, Bulûğu’l Emânî*, s.37-39.

Tahâvî, Ahmed b. Ebû İmrân vasıtası ile Taberî’den şöyle rivâyet eder:

Muhammed b. Hasan’ın en büyük talebelerinden biri olan Humeyd Ebû’l Abbâs bana şöyle anlattı:

“Bağdat’ta Cuma günleri ilim halkasının sahibi / hocası Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853) idi.

Azerbaycan valisi, 781’de Fırat Nehri’nin batısındaki vilayetlerin yönetimiyle görevlendirilen Hârûn Reşîd’in müşaviri/danışmanı oldu. 786’da Halife Hâdî’nin kuşkulu bir biçimde ölmesinden sonra Halife olan Hârûn Reşîd tarafından vezirliğe getirildi. Bu dönemde yönetimi fiilen elinde tutan Yahya, oğulları Fazl ve Cafer’i de vezir unvanıyla Halifenin özel mühürdarları yaptı. Hârûn Reşîd, aralarındaki anlaşmazlık yüzünden 803’te Cafer’i idam etti; Yahya’yı da ailenin öbür üyeleri ile birlikte hapsederek mallarına el koydu. Yahya, Rakka’daki Deyrû’l-Kaim’de hapisteyken öldü. Onun 17 yıl vezirlik yaptığı Hârûn Reşîd dönemi, Abbâsîlerin en parlak dönemi olmuştur. (Yılmaz, Saim; *Yahya b. Halid el-Bermekî, DİA*, c.43, s.253)

Ebü'l-Velîd Bîşr b. el-Velîd b. Hâlid el-Kindî el-Bağdâdî (ö. 238/853):

Hanefî fakîhi ve Bağdat kadısı. Aslen Yemen'in Kinde kabilesine mensuptur. Ebû Yûsuf'tan fıkıh ve hadîs öğrenerek en gözde talebesi arasına girmesine karşılık Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den uzak dururdu. Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd, Ebû Maşer es-Sindî ve Şerîk b. Abdullah'tan hadîs dinledi. Kendisinden Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbn Allûye, İbn Ebû'd-Dünyâ, Ahmed b. Ali el-Ebbâr gibi âlimler hadîs rivâyet etti ve fıkıh öğrendi. Süfyân b. Uyeyne, meclisinde bizzat çözüme kavuşturamadığı zor soruları Kindî'ye sorar ve tatmin edici cevaplar alınca dinde selâmetin fukahaya teslimiyette olduğunu söylerdi. Ahmed b. Hanbel de çözemediği meseleleri -kendisine mesafeli duran- Kindî'ye sordurup cevaplarını öğrenmek isterdi. Dârekutnî onun sika olduğunu kabul ederken Ebû Dâvûd ve Berkânî aksini söylemişlerdir. Kindî'yi sadûk addeden bazı âlimler, yaşlılığı dolayısıyla akli melekесinin zayıfladığını ve hadîsleri tahrife başladığını ileri sürerken bazıları onun hadîslerini münker telakki eder. Rivâyetleri Dârekutnî ve Beyhakî'nin es-Sünen'lerinde yer almaktadır. Kendisinden pek çok nevâdir rivâyet edilmiştir.

Halife Me'mûn zamanında önce Bağdat'ın doğusunda Askerülmehdî (bugünkü Rusâfe) adıyla anılan bölgenin kadılığına tayin edilen Kindî (Rebiülâhir 208/Ağustos 823) iki yıl sonra Bağdat'ın batı yakası kadılığına getirildi ve bu görevi 213 (828) yılına kadar sürdürdü. Halife Me'mûn'un emriyle yürütölen, ulemâya Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsetme siyaseti gereği baskılara mâruz kalan Kindî (218/833), aynı sebeple Mu'tasım-Billâh tarafından evinde gözetim altına alınıp fetvâ vermesi yasaklandıysa da Mütevekkil-Alallah onu serbest bıraktı ve söz konusu kısıtlamaları kaldırdı. Ömrünün sonlarına doğru Kur'ân'ın mahlûk olduğu hususunda tereddüt gösterince hadîşçiler tarafından dışlandı.

Kindî baktığı davalarda çok titizlik gösterirdi. Saraya yakınlığıyla bilinen Bağdat Başkadısı Yahyâ b. Eksem, kendilerini tezkiye ettiği iki kişiden birinin şahitliğini kabul etmeyen Kindî hakkında Halife Me'mûn'a şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine Halife tarafından sorgulandığında yakınlarından bazılarının tezkiye etmediği Yahyâ b Eksem'in şahitliğini dahi geçerli saymayacağına söyleyince azarlanmış, ancak riyakârlık yapmadığı için görevinden uzaklaştırılmamıştı. Bir yandan özellikle şahitlik vasıfları hususundaki katı uygulaması eleştirilirken öte yandan ilim, cömertlik, misafirperverlik, hikmet, şefkat, affedicilik gibi sıfatları şair Rebîa er-Rakkî'nin methiyesine konu olmuştur. Kindî, Zilkade 238 (Nisan 853) tarihinde Bağdat'ta doksan yedi yaşında vefât etti ve Bâbüşşam Kabristanı'na defnedildi. Telif eseri bulunmayan Kindî'nin, hocası Ebû Yûsuf'a nisbet edilen *Edebü'l-Kâdî*, *Kitâbu'l-Cevâmi'* ve *Kitâbu'l-Emâlî* adlı eserlerini rivâyet ettiği belirtilmektedir. (Kallek, Cengiz; DİA, KİNDÎ, *Bişr b. Velîd*, c.26, s.40)

Muhammed b. el-Hasan Bağdat'a gelinceye kadar biz onun derslerine böylece devam ettik. Muhammed b. Hasan gelince biz onun halkasına geldik ve ondan ilim almaya başladık. Muhammed b. Hasan'ın dersinden çıkınca Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853)'in halkasına gelir ve ona sorular sorardık. Bu sorularımız ona eziyet verirdi. Bu durum çoğalınca halkayı teketmek mecburiyetinde kaldı."

İbn Ebû İmran, Hasan b. Ebû Mâlik'in oğlu Muhammed'i şöyle derken işittim:

Bişr b. el-Velîd (ö. 238/853)'i babamın yanında gördüm. Bişr, Muhammed b. Hasan'ın ders halkasından ayrılmıştı. Babam ona:

"*Yapma/ayrılma Ey Ebû'l Velîd*" dedi. Sonra şöyle devam etti: "*Şu (İmam) Muhammed, insanların yanındaki bu konuma elindeki kitapları sayesinde nâil oldu. Bizim yanımızda kalırsan*

senden razı oluruz. Meselelere sen de cevap ver. Allah bu cevaplarından dolayı seni affetmiştir.”³²

Hasan b. Ebû Mâlik, Muhammed b. Hasan'ın meselelerini zikretti ve şöyle dedi:

“Ebû Yûsuf bile meseleleri bu kadar ince / net tedkik edememiştir.”

Muhammed b. Hasan'ın el-Câmiu'l Kebîr Kitabı

Tahâvî, Muhammed b. Hasan Mirdâs vasıtası ile Muhammed b. Şuca'dan (ö. 266) şöyle rivâyet eder:

Muhammed b. Hasan'ın *“el-Câmiu'l Kebîr”³³* kitabının mi-sali şuna benzer:

-
32. Müctehid içtihat etmelidir. Başkasını taklit etmesi helâl olmaz. İctihâdında hata da etse Allah ona bu gayretinden dolayı bir sevap verir.
33. *el-Câmi'u'l-Kebîr*: İmam Muhammed'in en önemli kitaplarından biridir. İslam hukukçuları, İmam Muhammed'in bu eserini hocası İmam Ebû Yûsuf'a arzetmediğini ifade etmektedirler. İbn Abidin, İbn Nuceym'den naklen, İmam Muhammed'in *“es-Sağîr”* ile mevsuf telifatının hepsinin Ebû Yûsuf'la kendisinin ittifak ettikleri meseleleri ihtiva ettiğini, buna karşın *“el-Kebîr”* le nitelenenlerin ise Ebû Yûsuf'a arz etmeden tamamen kendisine ait telifleri ifade ettikleri yönünde bir bilgi verir. Furû-ı fıkhiyyenin inceliklerini ve gizli illetleri içermesi sebebiyle bu kitap *el-Asl*'ın aksine İmam Muhammed'in metin açısından en zor olan telifidir. Bu bağlamda Muhammed İbn Şuca' (ö.266) şöyle diyor: *“İmam Muhammed, el-Cami'u'l-Kebir'i telifinde, sur inşa eden şu adama benzer ki, duvar yükseldikçe iskele kurarak örme işine devam ediyor. İnşaati tamamlayınca da iskeleyi söküp sonra insanlara “haydi duvara tırmanın” diyor. Eserin en zor bahsi ise “Kitabu'l-Eyman”dır. İmam Serahsî, fıkhıta mütebahhir kimselerin seviyesini tespit etmek için bu eserin “Eyman” bölümünden okutulmasını öğütler. İmam Muhammed, bu eserinde nazari ve farazi (kurmaca) fıkha yer vererek vuku/meydana gelme ihtimali çok az meseleler üzerinde durmuş, beyin jimnastığı yapmak suretiyle acil ve güncel mesele ve ihtiyaçlara fikhî çözüm ve cevap arama metodunu kullanmıştır. Henüz vuku bulmamış olaylara hüküm üretmenin yanı sıra el-Cami'u'l-Kebîr'de hesaba dayalı meselelere ve kölelik konusuna oldukça itina gösterilmesi kitabın temel özelliklerini*

“Bir adam bir ev yapar. Ev yükseldikçe merdivenleri de evle beraber yükseltir. Nihayetinde evin yapımı tamamlanır. Sonra evden inerek merdiveni yıkar ve insanlara “*Dileyen evin damına çıksın*” der.”

Tahâvî, Ebû Muhammed b. Selâme> Muhammed b. Ali b. Ma'bed b. Şeddâd kanalı ile babasından (Ali b. Ma'bed) şöyle rivâyet eder:

Muhammed b. Hasan Rakka'da kadı iken şehre vardım. Kapısına geldim ve girmek için izin istedim. İzin verilmedi. Ben de oradan ayrıldım. Bir müddet Rakka'da ikamet ettim ancak Muhammed b. Hasan'ın yanına hiç varmadım. Birgün yolda iken bineğinin üzerinde kadılık heybeti olduğu halde onunla karşılaştım. Beni görünce bana döndü, beni kucakladı ve beni evine götürmesi için birini vekil kıldı/görevlendirdi. Oturunca içeri alındım ve bana, “*Senin burada olduğun haberi bana geldiği halde niçin yanıma gelmedin?*” dedi. Ben, “*Geldim, fakat içeri alınmadım*” dedim. Buna üzüldü ve “*Seni kim içeri almadı?*” dedi. Perdedarın/kapıcının akıbetinden korktuğum için, kimin içeri almadığını söylemedim. Bana, “*Eğer o kapıcının kim olduğunu haber vermezsen onların tamamını kovarım*” dedi. Sonra kapıcıların hepsini çağırdı ve “*Ebû muhammed'i kapıda bekletmeye hiçbirinizin hakkı yok*” dedi. Daha sonraları ne zaman yanına gelmek istesem kapıcılar kenara çekildiler, selam verince de “*İçeri gir*” derdi.

İmam Muhammed İle İmam Şafîi Arasında Geçtiği İddia Edilen Uydurma Hikâye

Bana (Zehebî), el-Müslim b. Muhammed va başkaları> Ebû'l Yemen el-Lüğavî> Abdurrahman b. Muhammed> Hâfız Ahmed b. Ali>³⁴ İbn Razkûye> İbnü's Semmâk> Muhammed b. İsmail

oluşturur. (Mehmet Duran, *İmam Muhammed Eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanevî Fıkhnın Tedvinindeki Yeri*, s.191-192)

34. Bu zât, Hatib el-Bağdâdî'dir.

et-Temmâr> Ahmed b. Hâlid> el-Mukaddemî vasıtası ile İmam Şafiî'den şöyle rivâyet eder:³⁵

Muhammed b. Hasan'ın, gözümdeki/yanımdaki konumu yüksek olmaya devam etti. Hatta onun kitaplarını 60 dînara satın almıştım. Ama ne zaman ki Halîfe Hârûn Reşîd'in meclisinde bir araya geldik (o zaman gözümünden düştü.) Muhammed b. Hasan dedi ki: "*Ey Mû'minlerin Emiri! Medine ehli, Allah'ın kitabı, Rasûlullah'ın (s.a.v.) hükümleri ve Müslümanların icmasına muhâlefet ettiler.*" Önceki yaptıkları ve konuştukları hatırıma geldi ve "*Görüyorum ki sen Ehl-i Beyti ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) kabrini kastediyorsun*" dedim.

Bu uydurma hikâyeyi Zâhid el-Kevserî Te'nîbü'l Hatîb'de çürütmüştür. O kısım şöyledir:

Bu haberin senede bulunan **İbn Razkûye** ye gelince; o, iyice yaşlandıktan ve kör olduktan sonra Hatîb ona mülâzemet/derslerine devam edip rivâyetlerini almıştır. Kitapları ondan (İbn Razkûye) yığın ve kâğıt topu halinde rivâyet etmiştir. Bu şekilde hadis tahammül etmek sadece Hatîb'den sadır olur.

Ebû Amr İbnu's Semmâk ise, kurgulanmış haberleri rivâyet etmekle Zehebî'nin yanında mimlenmiştir.

Muhammed b. İsmail et-Temmâr, tevsik olunmamıştır/güvenilir bulunmamıştır.

el-Kirmânî, meçhûldür.

el-Mukaddimî nin sığası, inkıta sığasıdır. Metinde Şafiî'nin ağzı ile söyleyemeyeceği kadar.

Metindeki sözleri İmam Şafiî ağzı ile söylemekten yücedir / uzaktır. Çünkü bu rivâyetin evveli şöyledir: "... Muhammed b. Hasan söze başladı ve:

35. Hatib Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, c.2, s.178

“Ey Mü’minlerin Emiri! Medine ehli, Allah’ın kitabına, Rasûlullah’ın hükümlerine, Müslümanların hükümlerine muhâlefet ettiler. Bir şahid ve bir yemin ile hüküm verdiler.” Yakın ve uzak olan her şey beni tuttu ve dedim ki (Şafî):

“Sen bu sözünle, Ehl-i beyti –bir lafızda da, Nübüvvet evini- Kur’ân’nın aralarına nâzil olduğu kimseleri, kendi aralarında hüküm olunanları –bir lafızda da, Allah’ın aralarında hüküm verdikleri- Rasûlullah (s.a.v.)’ın kabri aralarında olan kimseleri kastettiğini görüyorum...”

Eğer bu haberin sahîh olduğu farz edilirse, İmam Muhammed’in “Medine ehli” sözü ile murad olunanlar Ebû Nuaym’ın rivâyetinde tasrîh olunduğu gibi, bir şahid ve bir yemin ile hüküm vermeye kaîl olanlardır ki onlar sadece Mâlik ve ashâbıdır. İzâfet ise kat’î olarak ahde haml olunur.

İmam Muhammed’in Ehl-i beyti ne kadar sevdiği, onları müdafaa ettiği, bu yolda haksızlıklara ve ezâlara tahammül ettiği biliniyor. Hârûn Reşîd’in kanını dökmek için çaba sarf ettiği bu güvenilir talebe (Şafî) hakkında dillerin konuşmadığı günde İmam Muhammed’in duruşu apaçık ortada iken, “Medine ehli” tâbirini bilmezlikten gelmek, o sözü, beyt-i nübüvvete, Medine-i Münevvere’ye, oranın sakinlerine hamletmeye çalışmak; kuvvetli fesâhati, ustazınâ karşı büyük edebi, sözlerindeki verası ile İmam Şafî gibi bir zât, hüccet zâhir olduktan sonra kendisini acze götürecektir bir şeyi konuşmaktan uzaktır. Özellikle Ebû Nuaym’ın rivâyetinde bir yemin ve bir şahid ile hüküm verme meselesi, Muhammed ile Şafî arasında Rakka şehrinde geçen bir konuşmadır. Bu söz sonra Hârûn Reşîd’e kaldırılıyor. Aralarındaki bu konuşma Reşîd’in huzurunda cereyan etmemiştir. İbn Hacer’in *Tevâli et-Te’nîs’e* (s.69) müracaât et.

Ebû Nuaym’ın senedinde, **Ebû’ş Şeyh** vardır. el-Assâl onu taz’if etmiştir.

Abdurrahman b. Davûd, meçhûldür.

Ubeyd b. Halef'in şeyhi, **İshâk b. Abdurrahman**, meçhûldür.

el-Kerâbisî, mütekellemün fih'tir. Taceddin es-Sübkî'nin senedi yamamak için tekellûf içine girmesinde (zorlanması) bir menfaat yoktur. Onun bu rivâyeti, Hatîb'in rivâyetinden daha iyi bir durumda değildir. Lâkin Ebû Nuaym'ın rivâyetini mahveden, bu meselenin sadece Muhammed b. Hasan'ın etrafında dönmesi, sonra da meselenin Hârûn Reşîd'e kaldırılmasıdır. Bu da, İbn Ebî Hâtîm'in rivâyetine muvâfıktır. O rivâyet;

el-Humeydî'nin kâtibi Muhammed b. İdrîs'ten, el-Humeydî'den, o da Şafîi'den. Şafîi dedi ki: "... Tâ ki Irak'a götürüldüm. O zaman Muhammed b. Hasan Halîfe'nin yanında iyi bir menzilede / konumda idi. Ona gidip-gelmeye / deslerine devam etmeye başladım ve "O, fıkıh bakımında benden daha iyi" dedim. Ben de ona yapıştım ve derslerine devam ettim. Ve ondan yazdım. Onların kavîllerini öğrendim. O kalktığı zaman ashâbı / talebeleri ile münâzara ettim sonra bana dedi ki:

"Bana ulaştığına göre sen münazara ediyormuşsun? Bir yemin ve bir şahid meselesinde benimle münazara et." Ben bundan kaçındım. Israr etti. Ben de onunla bu meseleyi konuştum. Sonunda mesele Halîfe Reşîd'e kalktı. Onun hoşuna gitti ve beni serbest bıraktı." İbn Hacer'in *Tevâli et-Te'nîs*'inde de (s.69) böyledir.

İmam Şafîi'nin bazı meseleler etrafında bazı insanlar ile karşılıklı konuşmaları olmuştur. Çünkü *"el-Ümm"* kitabında böyle münâzaralar vardır. Bu rivâyette de bilindi ki Şafîi, Muhammed b. Hasan ile değil de onun ashâbı / talebeleri ile münazara etmiştir. Bazıları yanlış anlasa da işin doğrusu budur.

Yine bu rivâyetten bilindi ki, Şafîi, ustazınâ karşı son derece edeplidir. Çünkü İmam Muhammed meclisten kalktıktan sonra İmam Şafîi onun ashâbı ile münazara etmiştir. Edebinden ustazı ile münazara etmemiştir fakat yanındaki ilim ortaya çıksın diye

sadece konuşmuştur. Çünkü bu hikâyede kendisi şöyle diyor: *“Onunla beraber konuştuk.”*

Yine bu rivâyetten bilindi ki, Muhammed b. Hasan, Şafî’yi tecrübe ettikten sonra, onu başındaki mihneden / sıkıntıdan kurtarmak ve ona şefâat etmek için meseleyi Halife Reşîd’e kaldırıyor. Reşîd’de onu affediyor. Bilindiği üzere, her cihetten İmam Muhamed, Şafî’ye bol bol ihsan ettikten sonra, bir ustadan talebesine karşı beklenen fazilet de budur.

Kim bu rivâyetleri her tarafı ile kavrayıp öğrenirse, o zaman illetli iki rivâyetin ziyâde olunan yerlerini, son rivâyetin ricâlinin / râvîlerinin durumunu bilir. İşte bu şekilde, hak ortaya çıkmış, iftira ettikleri şey de bâtil olmuş oldu. (*Kevserî, Te’nîbü’l Hatîb, s.286*)

Hanbel b. İshak (ö. 273/886)³⁶: Ahmed b. Hanbel’i şöyle derken işittim:

*“Ebû Yûsuf hadîste insaflı idi. Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan ise esere/hadîse muhâlif idiler.”*³⁷

Dârekutnî (ö. 385) şöyle der: *“Benim yanımda Muhammed b. Hasan terk edilmeye müstehak değildir / hak etmemiştir.”*

Darekutnî, ameli meselelerde değil de, itikadî meselelerde Ebû Hanîfe ve ashâbına muhalif olmasına rağmen *Garâibu Mâlik* kitabında, “rükûya giderken elleri kaldırma hadisi” kısmında şöyle diyor: *“Bunu sika hâfızlardan yirmi zât rivâyet etmiştir. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî onlardandır...”* İmam Muhammed’i bu yirmi

36. Ebû Alî **Hanbel b. İshâk** b. Hanbel eş-Şeybânî. Ahmed b. Hanbel’in amcasının oğlu, muhaddis ve fakîh.

37. Haberlerin kabul şartları müctehidlerin nazarında ihtilâf edilen şeylerdendir. Haber, kendi yanındaki şartlara uymadığı zaman, müctehid o haberi değil de diğerini kabul edebilir. Her müctehidin yanında bu şekilde şartlar vardır. Her müctehidin kabul şartları farklı olabilir. Bunu bahane ederek bir müctehidi cerh etmek, tesiri olmayan bir cerhtir. (*Kevserî*)

zâtın birincisi olarak zikretmesi, Dârekutnî tarafından açık bir tevsiktir. İbn Hacer'i *Ta'cîlû'l Menfaa* ve başka kitaplarda da olduğu gibi, Ali b. el-Medinî İmam Muhammed'i tevsik etmiştir.

İmam Zehebî, *el-Mizan*'da şöyle der: “*Muhammed b. Hasan, ilim ve fıkıhta deniz gibi ilmi olanlardandır. Mâlik'ten yapmış olduğu rivâyetlerde güçlüdür.*” Bir müddet kendisinden işitmek yolu ile ilim aldığı İmam Mâlik'ten yaptığı rivâyetlerde güçlü iken, ömrünü harcadığı asıl şeyhinden (Ebû Hanîfe) yapmış olduğu rivâyetlerde güçlü olmasın? Allah en iyisini bilir. Önce ve sonra hamd Allah'a mahsustur. (**Kevserî**)

Nesâî (ö. 303/915) şöyle der: “*Onun (Muhammed b. Hasan) hadîsi zayıftır.*”

İmam Şafîî (r.a.) ise Muhammed b. Hasan'ın hadîsleri ile delil getirirdi.

İmam Şafîî, İmam Muhammed B. Hasan'ın Hadîsleri İle Delil Getirirdi

Bize (Zehebî)³⁸, Hâfız Ali b. Ahmed ve başkaları rivâyet ettiler ve dediler ki –bu Hüseyin b. Ebû Bekr el-Hanbelî– (ikinci sened)> Ahmed b. Abdulmun'im el-Kazvîni> Muhammed b. Saîd es-Sûfî> Tahir b. Muhammed el-Mukaddesî> Mekkî b. Mansûr> Kadı Ahmed b. el-Hasan> Muhammed b. Yakub> Rebi' b. Süleyman> Muhammed b. İdris eş-Şafîî³⁹> **Muhammed b. Hasan**> Kays b. Rebi'> Ebân b. Tağleb> Hasan b. Meymûn> Hâşim oğullarının mevlâsı Abdullah b. Abdullah> Ebû'l Cenûb el-Esedî vasıtası ile Hz. Ali'den (r.a.) şöyle rivâyet eder:

38. İmam Zehebî, kendisine kadar ulaşan bir sened ile İmam Muhammed'den İmam Şafîî vasıtası olan ile bir hadîs sevk ediyor.

39. İmam Zehebî'nin sevkettiği bu hadîsten de anlaşılacağı üzere İmam Şafîî, İmam Muhammed b. Hasan'dan rivâyetinde bulunmuştur.

“Kim bizim zimmetimizde/himayemizde ise, onun kanı bizim kanımız, diyeti de diyetimiz gibidir.”

Taberanî olayı şöyle rivâyet eder: Hz. Ali'ye, zimmîlerden bir adamı öldüren müslüman bir kimse getirildi. Aleyhinde beyyineler (deliller) ortaya konuldu ve bunun üzerine, adamın öldürülmesini emretti. Ölen kişinin kardeşi gelerek: *“Ben onu affettim”* dedi. Hz. Ali: *“Belki onlar seni tehdit ettiler, korkuttular ve vazgeçmeni istediler”* deyince adam: *“Hayır. Ancak onun öldürülmesi kardeşimi geri getirmez. Bana bunu anlattılar, ben de razı oldum”* dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.): *“Sen bilirsin. Ancak bizim zimmetimiz altında bulunan kimsenin kanı bizim kanımız, diyeti de bizim diyetimiz gibidir”* dedi.

Muhammed b. Hasan'ın dehşet zekâsı, tam aklı, efendiliği ve Kur'ân-ı Kerîm'i çok okuduğu hikâye olunur / anlatılır.

Tahâvî'nin, Ahmed b. Ebû İmrân'dan rivâyet ettiğine göre o Muhammed b. Hasan'ın bazı talebelerinden şöyle nakleder:

“Muhammed b. Hasan'ın her gün ve gecede okuduğu hizbi, Kur'ân'ın üçte biridir.”

Kadı Ebû Hazım, Bekr el-Ammî'den şöyle rivâyet eder:

“Muhammed b. Sema (ö. 233) ve İsa b. Ebân (ö. 220) namaz kılmasını Muhammed b. Hasan'dan almışlardır/öğrenmişlerdir.”

İmam Muhammed'in Vefâtı

Yunus b. Abdula'lâ (ö. 264), Ali b. Ma'bed vasıtası ile Muhammed b. Hasan'ın kendi evinde vefât ettiği Rey'li zattan şöyle rivâyet eder:

Muhammed vefât etmek üzerinde iken yanında idim. Ağladı, *“Bu kadar ilmin varken mi ağlıyorsun?”* deyince bana şöyle dedi: *“Allah beni oturtur ve ‘İctihad yaparak, benim için ne hazırladın? cihad mı, benim rızam mı?’ derse ben ne derim?”* dedi ve sonra vefât etti. Allah rahmet eylesin.

Kadı Ebû Hazım Abdulhamîd şöyle anlatır: Muhammed b. Hasan ve Kisâî⁴⁰ (ö. 189/805) aynı gün⁴¹ Rey şehrinde vefât ettiği zaman Halîfe Hârûn Reşîd şu şiiri söyledi:

Üzüldüm Kadı el-kudât Muhammed'e
Gözyaşlarımı döktüm, gönül âşıktı ona

Onun ardından Kisâî'nin ölümü, beni yaktı,
Nerdeyse yer sallandı, sema sallandı.

İlmin iki zirve ismi, çekip gitti,
Âlemlerde bu ikisinin dengi yoktu.

-
40. **İmam Kisâî:** Meşhur yedi kırâat (Kur'an-ı kerîmi okuma ilmi) imâmından yedincisi. Tebe-i tâbîünden, yâni Peygamber efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) Eshâbını gören büyükleri görenlerdendir. İsmi, Ali bin Hamza'dır. Ebû Hasan, Ebû Abdullah ve Ebû Feth künyeleriyle bilinir. Kilim elbise içerisinde ihrâma girip, Kâbe'yi tavâf ettiği veya Hamzâ Zeyyâd'ın meclisinde dizinin üzerine kilim koyduğu için, el-Kisâî denilmiş ve bu nisbe ile meşhur olmuştur. Kendisine İmâmü'l Kurra, Şeyhü'l Kırâat ve'n-Nahv, el-İmâm lakabları verilmiştir. Kûfe'de nahiv ilminin kurucusudur. Kırâat ilminde işareti Ra harfidir. (Tayyar Altıkulaç, Kisâî, DİA, c.26, s.70)
41. İmam Muhammed ile İmam Kisâî gibi iki büyük âlîmin aynı anda vefât etmiş olmaları Hârûn er-Reşîd'i oldukça etkilemiş, defin işleminden sonra "*bugün Rey'de fıkah ve Arapçayı birlikte defnettim*" diyerek duyduğu derin teessürü izhar etmiştir. (Kevserî, *Bülûğu'l Emânî*, s.72.)

Bibliyografya

Kur'an-ı Kerim.

Abdülfeṭṭah Ebû Guḍde, *Safahâtü min sabri'l-ulemâ alâ şeddâidi'l-'ilmi ve't-tahsîl*, Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, Halep 1992.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm, *el-Musannaf* I-X, el-Meclisü'l İlmî, Beyrut 1972.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kâhire 1416/1995.

Ahmed Hayrî, *el-İmam el-Kevserî*, el-Mektebetü'l-ezheriyyeti li't-türâs, Kahire 1999.

Bekir TOPALOĞLU, "Cehennem", DİA, c.VII, s.227. , İstanbul 1993.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's Sahîh* I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Cengiz Kallek, *İbn Sema*, DİA, c.20, s.314.

_____, DİA, *KİNDÎ*, Bîşr b. Velîd, c.26, s.40.

Çeker, Orhan, *Esed b. Amr*, DİA, c. 11, s. 365-566.

Duran, Mehmet, *İmam Muhammed Eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Haneî Fıkının Tedvînindeki Yeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 9, 2007, s. 171-198.

Ebubekir Sifil, *Makâlâtü'l Kevserî'nin Giriş kısmı*, İstanbul 2014.

Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (Türkçesi: Osman Keskiöğlü, Can kitabevi, İstanbul 1981.)

Emin Saraç, "Emin Saraç Hoca İle Yakın Dönem İlim Ve Fikir Atlası Üzerine", mülakat: Tefvîk İşcan, *İnkişaf Dergisi*, sayı:6.

Erdoğan, Mehmet; *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensâr Yay., İstanbul 2010.

Ertuğrul Düzdag, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıraları-2*, Kaynak Yayınları, İzmir 2007.

Eyüp Said Kaya, *NUH B. EBİ MERYEM*, DİA, C.33, s.229-230.

Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat ev Medîneti's Selâm*, I-XIV, Dâru'l Kütübi'l Arabî, Beyrut t.y.

Heytemî, İbn Hacer, *el-Hayrâtü'l Hısân fî Menâkibi'l İmami'l A'zam Ebî Hanîfeti'n Numan*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1983.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *el-İntikâ fî Fedâilî's Selâseti'l Eimmeti'l Fukahâ*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut t.y.

İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Dâru'l Kible, Cidde 1427/2006.

İbnü'l Esîr, İzzuddin Ebû'l Hasan, *Üsüdü'l Gâbe fî Ma'rifeti's Sahâbe*, I-VII, eş-Şa'b neşri, Kahire 1970.

İbn Hacer, el-Askalânî, *Tehzîbü't Tehzîb*, I-XII, Dâru Sadr, Beyrut 1968.

_____, *Lisânü'l Mizân* I-VIII, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2010.

_____, *el-İsâbe fî Temyizi's Sahâbe* I-IV, Kâhire 1969.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, yy. 1978.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned* I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî Usûli'l Ahkâm*, I-VIII, Matbaatü's Saade, Mısır 1345 h.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen* I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İbnü'l Kayyım, *İ'lâmü'l Muvakkîn*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1374/1955.

Kallek, Cengiz, *İbn Semâa*, DİA, c. 20, s. 314.

Kandemir, Yaşar, *Ebû Âsım En-Nebîl*, DİA, c. 10, s. 99-100.

Kaya, Eyüp Said, *Nuh b. Ebî Meryem*, DİA, C. 33, s. 229-230.

Kevserî, Muhammed b. Zâhid, *Bulûğu'l Emânî fî Sîrati'l İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, Mektebetü'l Hancı, Mısır 1355 h.

_____, *Te'nibü'l Hatîb alâ Mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanîfe Mine'l Ekâzib*, Matbatu'l Envâr, Kahire 1942.

_____, *Haneî Fıkhnın Esasları*, trc. Abdülkadir Şener, Cemal So-fuoğlu, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1982.

_____, *Hüsnu't Tekâdî fî Sîrati'l İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî*.

_____, *İrgâmu'l-merîd fî nazmi'l-atîd*, el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs.

_____, *et-Tahrîrû'l vecîz fîmâ yebteğîhi'l müstecîz*, Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1993.

Köse, Saffet, *İbn Ebi Leylâ*, c. 19, s. 436-437.

el-Mekki, el-Muvaffak b. Ahmed, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, Dâru'l Kütübî'l Arabî, Beyrut 1981.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hucce*.

Muhammed Recep el-Beyûmî, *Muhammed Zâhid el-Kevserî Rivâyetü'l-Asr ve Emîni't-Türâsi'l-İslâmiyye*, *Mukaddimâtü'l-Kevserî*, Dâru's-süreyyâ, Kahire 1997.

Mustafa Öz, *İbrâhim b. Abdullah*, DİA, c.21, s.284.

Müslim, Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's Sahih*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Necdet Yılmaz, *Muhammed Zâhid el-Kevserî Hayatı-Fserleri-Tesirleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

Orhan Çeker; *ESED B. AMR*, DİA, c.11, s.365-566.

Saim Yılmaz, *Yahya b. Halid el-Bermekî*, DİA, c.43, s.253.

Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih, Âlemu'l Kütüb*, Beyrut 1985.

Suyûtî, Celâlüddîn, *Tebyîdu's Sahîfe fî Menâkibi'l İmam Ebî Hanîfe* (Tahkik: Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr), Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1990.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *İ'lâü's Sünen* I-XX, Dâru'l Fikr, Beyrut 2001.

Tayyar Altıkulaç, *Zehebî*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.44, s.180-188.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen* I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Topaloğlu, Bekir, *Cehennem*, DİA, TDV Yay., İstanbul 1993, c. VII, s.227.

Ünal, İ. Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadîs anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadîs Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Yaşar Kandemir, *Ebû Âsım en-Nebîl*, DİA, c.10, s.99-100.

Yûsuf Şevki Yavuz, *Zâhid Kevserî*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.44, s.77-80.

Yüksel Çayiroğlu, *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, Yeni Ümit Dergisi.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l İ'tidâl fî Nakdi'r Ricâl*, Dâru İhyâi'l Kütübî'l Arabiyye, Kahire 1963.

_____, *Siyeru A'lâmü'n Nübelâ*, I-XXII, (Tahkik: Şuayb el-Arnaût ve Arkadaşları), Müessesetü'r Risâle, Beyrut 2011.

_____, *Tezkiratü'l Huffâz*, I-IV, Daru İhyâi't Tûrâsî'l Arabî, Haydarâbad 1956.